

“અહો શ્રુતજ્ઞાનમ્” ગ્રંથ જીર્ણોધ્ધાર – ૧૬

વાસ્તુશાસ્ત્ર ગ્રંથ

વાસ્તુસાર

: દ્રવ્ય સહાયક :

અધ્યાત્મયોગી આચાર્ય મહારાજા શ્રી કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને જ્ઞાનનો એટલો રસ, વિહાર ગમે તેટલો કરીને આવ્યા હોય છતાં મહાત્માઓને વાચના આપે જ, તેઓશ્રીના હાથમાં પુસ્તક હોય જ, ક્યારે પણ પુસ્તક વીના બેઠેલા જોયા નથી... જેઓશ્રીએ જ્ઞાન માટે અથાગ મહેનત કરી હતી એવા અધ્યાત્મયોગી પ.પૂ. કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મહારાજાના પટપ્રભાવક ગચ્છનાયક પ.પૂ. કલાપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજાના આજ્ઞાવર્તીની સરલ સ્વભાવી પ.પૂ. ન્યાયશ્રીજીના શિષ્યા માતૃહૃદયા પ.પૂ. વિદ્યુતપ્રભાશ્રીજીના શિષ્યા વિક્રમઘ્નશ્રીજીના શિષ્યા શ્રીઈન્દ્રયશાશ્રીજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી કેશવબાગ કોલોનીના બહેનોની જ્ઞાનખાતાની ઉપજમાંથી

: સંયોજક :

શાહ બાબુલાલ સરેમલ બેડાવાળા

શ્રી આશાપૂરણપાર્શ્વનાથ જૈન જ્ઞાનભંડાર

શા. વીમળાબેન સરેમલ જવેરચંદજી બેડાવાળા ભવન

હીરાજૈન સોસાયટી, સાબરમતી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૫

(મો.) ૯૪૨૬૫૮૫૯૦૪ (ઓ.) ૨૨૧૩૨૫૪૩ (રહે.) ૨૭૫૦૫૭૨૦

સંવત ૨૦૬૫

ઈ.સ. ૨૦૦૯

॥ श्रीविश्वकर्मणे नमः ॥

सूत्रधार मंडन विरचित

वास्तुसार

सटीक

VASTUSAR

By :

SUTRADHAR-MANDAN

संपादक :

पद्मश्री प्रभाशंकर ओषडभाई सोमपुरा

शिल्पविशारद

Edited By :

Padmashri Prabhashanker O. Sompura

Architect Shilpvisharad.

प्रकाशक :

श्री जलवंतराय प्र. सोमपुरा अने अंधुव्या

३ पथीक सेसायरी, अमदावाद-१३.

प्रथमावृत्ति प्रत. ७००

वि. सं. २०३२

सने १९७६

શિલ્પસ્થાપત્યના ગ્રંથપ્રાપ્તિસ્થાન

Shilpa Book Will be, Available At
Padmashry PRABHASHANKER O. SOMPUA
ARCHITECT SHILP-VISHARD
3 Pathik Society. Behind S. P. Colony
AHMEDAAD-13.

૧. બળવંતરાય પી. સોમપુરા (1) B. P. Sompura
૩ પથીક સોસાયટી, અમદાવાદ-૧૩. 3, Pathik Society, AHMEDABAD.
૨. એન. એમ. ત્રિપાઠી (2) N. M. TRIPATHI & CO.
બુક્સેલર Princes Stret. BOMBAY-2.
પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.

મૂલ્ય : રૂ. ૫૦ પોસ્ટેજ અલગ
Printed in 15

મુદ્રક :

શ્રી મણિલાલ હગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,
ધીકાંટા, અમદાવાદ.

સૂત્રધાર મંડન વિરચિત “વાસ્તુસાર”

પ્રસ્તાવના

જગતમાં જીવ પ્રાણી માત્રને આશ્રયની જરૂર રહે છે, પ્રાગૈહિત કાળમાં મનુષ્યો પુશ કે વિશાળ વૃક્ષોના આશ્રય લેતા. પછી મનુષ્યો ઘાસ અને ઠાણ્ટની કુટિર કરીને રહેવા લાગ્યા, પક્ષીઓ વૃક્ષ પર માળા બાંધી આશ્રય મેળવતા. સમય જતાં કુટુંબ પરિવાર વિસ્તાર થતા ગ્રામ વસાવી સમુદ્ધમાં રહેવા લાગ્યા.

પુરાણો અને વાસ્તુશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં જણાવેલ છે કે બ્રહ્માએ વિશ્વની ઉત્પત્તિ કરી પૃથ્વીનું રાજ્ય રાજ પૃથુને સોંપી પ્રજાના વસવાટ માટે ગ્રામ નગરો વિશ્વકર્મા દ્વારા વસાવા કહ્યું બ્રહ્માનીયા પહાડોનો વિચ્છેદ કરી ભૂમિ સમતલ કરવા માંડી. આથી પૃથ્વી ધા નાખતી બ્રહ્મા પાસે ગર્ધ કે મારા અંગોનું વિચ્છેદ થઈ રહ્યું છે. પીડા કરી રહ્યા છે માટે રક્ષણ માગ્યું. રાજપૃથુ અને વિશ્વકર્માની સાનિધ્યમાં પૃથ્વીને સમજાવી કે, લોકોના હિતમાં જે પી રહ્યા છે તે યોગ્ય છે એમ કરી પૃથ્વીને સાંત્વન આપ્યું.

સમયાનુસાર વાસ્તુશાસ્ત્રમાં વિકાસ થતો રહ્યો અને વાસ્તુશાસ્ત્રોના ગ્રંથોની રચનાઓ જુદા જુદા કાળે ઋષિ મુનીઓએ કરી તેમાં સામાન્ય લોકો ગૃહો રાજગૃહો દેવ પ્રદિશો જળાશય સરોવર કુંડ વાવો નગરો કીલ્લા ઉદ્યાનની રચના આદિના બાંધકામોના નીચે નક્કી થતા ગયા જે કે કાળક્રમ પ્રમાણે તે ગ્રંથોમાં તેની રચના ઘાટ વગેરેના પરિવર્તનો થતા રહ્યા. પ્રાચિન ઋષિમુનીઓના ગ્રંથો ઉપલબ્ધ થતા નથી પરંતુ પાછલા કાળમાં ઈ. સ. પછીના વિદ્વાનોના ગ્રંથોમાં તેના અવતરણો ઉલ્લેખ નોંધો મળે છે

દશમી સમ્રાજ્ઞી પછીના ગ્રંથોની રચનાઓ જે થઈ તે વર્તમાનમાં પ્રવર્તતી શિલ્પ કલાપત્યની શૈલીને અનુરૂપ તેના માન પ્રમાણ ઘાટ રચના થઈ રહ્યાં જે કે ભારતના પ્રાદેશિક પ્રાસાદાદિ શૈલીઓ ઓછાવત્તા ગ્રંથોમાં લિન્નતા છે. ઉત્તર ભારત કરતા દ્રવિડ અને દ્રવિડ પથ પ્રદેશમાં લિન્નતા વિશેષ જોવામાં આવે છે પ્રત્યેક શૈલીના શાસ્ત્રોક્ત ગ્રંથો છે.

સમયનો પ્રવાહ હંમેશા બદલાતો રહ્યો છે. વાસ્તુશાસ્ત્રના પ્રાચીન શૈલીના ગૃહો એક સાલ. દ્વિ. ત્રિ. ચતુ: શાલ ગૃહો ક્રમે ક્રમે વૃદ્ધિ પામતા ગયા તેની રચના ચોક્કસ સ્વરૂપમાં બાંધેલ છે પરંતુ વર્તમાનના સમાજ પોતાના અનુકુળ સ્વરૂપ (પ્લાનો) લવનોના નિર્માણ કરી કહ્યા છે પરંતુ લવનમાં જે વસ્તુઓ પૂર્ણ ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે ૧ આપણા ઋષિમુનીઓએ કહેલા વેધદોષ રહીત રચના કરવી ૨ બીજી આપણા દેશની હવાને અનુકુળ અને ભારતીય શૈલીના મુખ્ય દર્શન યુક્ત લવનની રચના હોવાં જોઈએ

વર્તમાનમાં આલીશોક વર્ષથી મોર્ડન સ્ટાઈલના નામે લવનોમાં મુખ્ય દર્શનની વૈકૃતી એટલી આવી ગઈ છે કે કળાવાનોને ઘૂણા ઉપજે તેવી વિકૃત થઈ રહી છે લવ-

નનો છબ્બં, જાળીયા, જરૂખા, સ્તંભો, મદળો (બેકેટો), આદિથી સુંદર સુશોભિત કરવું જોઈએ. પરદેશોનું અનુકરણ કરી આપણી ભારતીય કળાનો ધ્વંસ રહ્યો છે આ પ્રવાહ ક્યારે અટકશે ?

સમયના પ્રવાહ પ્રમાણે ભવનની અંદરની સુખ સગવડો જરૂર કરવી જોઈએ પરંતુ બાહ્ય સુખ દર્શનની વિકૃતિ કળાવાનોને આંખના કણાની જેમ ખુંચે જગતના વિકાસ સાથે આપણે ચાલવું જોઈએ યોગ્ય રીતે વિકાસ જરૂર સ્વિકારાય પરંતુ દેશની કળાની વિકૃતિ તેો ન જ થવી જોઈએ.

આમ સ્થાપત્યની જેમ શિલ્પ અને ચિત્રોમાં પણ એવીજ વિકૃતિ પેઠી છે

પ્રાચિન કાળમાં થયેલા અદ્ભુત અમુલ્ય સ્થાપત્યો પર સ્થપતિઓના નામોથી અનભિજ્ઞ છે જો કે મધ્ય કાળમાં ક્યાંક શિલ્પીઓના નામોનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે મધ્યકાળની કેઇક મૂર્તિઓ પર શિલ્પીઓના નામો ઉત્કર્ણ થયેલા છે ગુજરાતની પ્રાચિન રાજધારી રાજસ્થાન તરફ વચ્ચે પુરાતન ભિન્નમાળમાં વિ. સં. ૭૪૧ અને ૬૮૬ માં ભિન્નમાળના ઉત્કૃષ્ઠ શિલ્પકાર કલા વિશારદ સૂત્રધાર ગૃહ-રુ' ના પુત્રો સૂર્યવર્મા અને ગૃહવર્મા કુશલ રૂપ કર્મ નિપુણ હતા. વાસ્તુવિદ્યાપારંગતૈ તામ્પ્યાતિ પતિભિઃ સુત્રવિદ્ધૃસ્વતેરેવેધકારિત

બીજો એક લેખ વિ. સં. ૭૪૪ સને ૬૮૨ની બે ધાતુ મૂર્તિ પરના લેખમા શિવ નાગ નામના શિલ્પિને સાક્ષાત પ્રદ્ધા કહેલ છે. રાજસ્થાન પીંડવાડા પાસે બે ધાતુ મૂર્તિ પર સાક્ષાત પિતામહે ને ય વિશ્વરૂપ વિદ્યાત્યિના શિલ્પિના શિવનામેન કૃતમેવ ઝિજનદ્વયમ્ આ શિલ્પીઓ એ એક પ્રાસાદ નિર્માણ કર્યાનો લેખ મળે છે. ચૌદમી સદી પછીના શિલ્પીઓના નામો ઢુંકા ફક્ત બે અક્ષરોના વિશેષ મળે છે.

અહીં મેવાડના શિલ્પીઓનો ચૌદમીથી સત્તરમી સદી સુધીના કાળમાં થયેલા શિલ્પી ઓનો ઉલ્લેખ આપેલ છે

આ ગ્રંથના કર્તા સૂત્રધાર મંડનનું કુટુંબ મૂળ ગુજરાત અણહીલપુર પાટણના ભાર દ્વાજ ગોત્રના સોમપુરાને મેવાડના કુંભા રાજ્યાએ સોલાંકી કાળના અદ્ભુત સ્થાપત્યોથી આકર્ષાઈને સૂ. મંડનના પીતા ખેતાના કુટુંબને મેવાડ નિમંત્રી ગયેલા અને ત્યાં તેઓની પાસે ઘણા મંદિરો મહેલો કીલ્લા કીર્તિસ્તંભ આદિના નિર્માણ કરાવેલ

સૂ. મંડનના ભારદ્વાજ ગોત્રના સોમપુરા હતા તેઓનું કુટુંબને મેવાડમાં લાંબા કાળના વસવાટ દરમીયાન ત્યાંની અન્ય શિલ્પી જ્ઞાતિ સાથે ભળી ગયા

સૂ. મંડન કુશળ સ્થપતિ અને સંસ્કૃતને પંડિત હતા. જુના કાળના શિલ્પના અસ્તગ્યરથ ગ્રંથોનું સંકલન કર્યું. અને તેણે પોતે નવા ગ્રંથોની રચના કરી. પ્રસાદમંડન રૂપમંડન વાસ્તુમંડન રાજવલ્લભ-વાસ્તુસારની રચના કરી. દેવતામૂર્તિ પ્રકરણ ગ્રંથ જુના

કાળનો વિશ્વકર્માના જેઠ પુત્ર શિલ્પી જ્યે રચેલો હોય તેમ લાગે છે પરંતુ તેનું સંશોધન કરીને તે ગ્રંથ ચોતાના નામ પર ચડાવી દીધો હોય તેમ જણાય છે.

સૂ. મંડનના લઘુ અંધુ નાથજીએ પણ વિદ્વાન હોતો તેણે વાસ્તુમંજરી નામે ગ્રંથ ત્રણ સ્તંભક (અધ્યાયો) નો લખેલો મંડનના બે પુત્રો ગોવિંદ અને ઈશ્વર હતા. ઈશ્વરના પુત્ર છીત છીતા વિ. સં. ૧૫૫૫ માં હોતો.

સૂ. મંડનના પુત્ર ગોવિંદે કલાનીધિ, ઉદ્ધારધોરણી, દ્વારદીપીકા અને રેખાશુલ્ક નામે ચાર ગ્રંથો વિ સં ૧૬૮૧ માં રચેલા ગોવિંદે. કુલા રાણાના પુત્ર રાણા રાયમલના સમયમાં કલાનીધિ વિ સં ૧૬૮૧ માં પુરો કરેલો સૂ. નાથજીએ વાસ્તુ મંજરી ગ્રંથ પણ રાણા રાયમલજીના સમયમાં રચેલો.

મહારાણા કુંભાના પિતા મોકલજીના સમયમાં સૂ. મંડનને કુટુંબને મેવાડમાં નીમત્રેલ. મોકલજી, સં ૧૪૭૮ થી ૧૪૮૫ની એક લીંગજીની પાસેની પ્રશસ્તિના લેખમાં સૂત્રધાર હાદા. સૂત. કરણ: સૂત. વિજલ. સૂતમના. વીરામનાના પુત્રો વીશ અને વિસલ. ઉપરોક્ત પ્રશસ્તિમાં કરણને શિલ્પ વિશારદ અને સૂત્રધારનો ગુરુ જણાવેલ છે. તેમ સાહિત્યવેતા પણ કહેલ છે.

મોકલજીના વિ સં ૧૪૮૫ની ચિતોડની પ્રશસ્તિના લેખમાં સૂત્રધાર બીજલ, સૂત. મના, સૂત. વીસલના નામો આપેલા છે બીજલને સકલ ગુણવાન કહ્યો છે તેમના સમયનાં વિ સં ૧૪૮૭ ના એક લેખમાં જલહ નામે પ્રમુખ શીલ્પિના ઉલ્લેખમાં તેને સૂત્રધારનો પ્રમુખ કહ્યો છે.

કુંભારાણાના સમયમાં સૂત્ર મંડને કુલલમેરનો વિશાળ દુર્ગ અને તેમાંના મંદિરો અને એકલીંગજીના દુર્ગની અંદરના મંદિરોના નિર્માણ કરેલા છે.

વિ સં ૧૪૮૨ ના એક તામપત્રમાં વર્ણન છે કે મહારાણા મોકલજીના દરબારમાં આવેલો કુશળ શિલ્પી સૂત્રધાર ન હતા તેથી રાણાના પ્રયત્નથી ગુજરાતમાંથી સૂત્રધાર ખેલા અને તેના પુત્ર પરિવારને નિમંત્રી મેવાડમાં વસાવ્યા કાળાંતરે તેમને દાનાદિ વ્યવસ્થા પણ કરી મહારાણા કુંભાએ ચિતોડ પર કીર્તિસ્તંભ વિ. સં. ૧૪૮૮મા અંધાવ્યો તે પરના લેખમાં સૂત્રધાર લક્ષ (લાખા)ના પુત્રો કર્મઠ શિલ્પિ જઈતાએ તેના પુત્ર નાથ-પોમા અને પૂંજાએ કીર્તિસ્તંભ અંધેલ તે ઉપરા માણે એક આસન પર શિલ્પી બેઠતાની મૂર્તિ બેસારી છે તેના પાસે તેના ત્રણ પુત્રોની આકૃતિ છે વિ. સં. ૧૪૯૫ ના એક લેખમાં સૂત્ર નારદના પીતા લક્ષ. તેજ જઈતાના પીતા લક્ષ (લાખા) હોવો જોઈએ.

એકલિંગજી પાસે નાગદાના જૈન શાંતીનાથજીની પ્રતિમાની પાટલી પર વિ. સં. ૧૪૯૪ કુંભારાણાના કાળમાં સૂત્ર મદન પુત્ર ધરણા કેતરેલ છે.

જોધપુર રાજ્યના ગોલવાડનું રાણકપુર આગળના વખતમાં મેલર રાજ્ય પુત્રીના દાયજામાં જોધપુરમાં આપેલ રાણકપુરના સુશાસન કરેલા ૧૪૬૬માં. સૂત્રધાર દેવાક સોમપુરાના નેતૃત્વમાં બંધાયું.

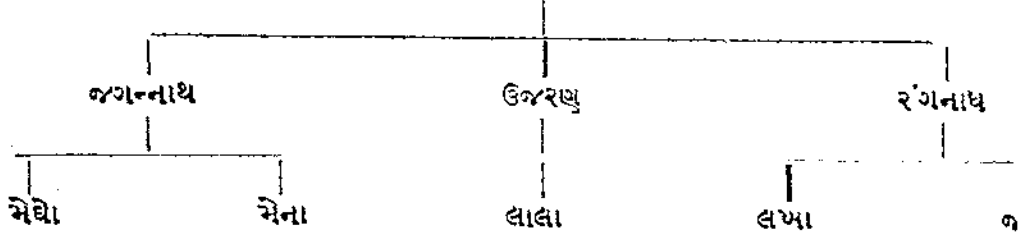
વિ. સં. ૧૪૩૦ થી ૭૮-મહારાણા મોલકજીના રાજ્યકાળમાં પીછોલા ત ગારા એ મંધાવેલ

ઉદયપુરના વિખ્યાત જગદીશ મંદિર વિ સં ૧૭૦૮માં ભગોરા જ્ઞાતિના લાણાના બે પુત્રો મુકુટ અને ભૂદરે બંધેલુ તેના કાર્યથી પ્રસન્ન થઈ મહારાણા પ્રપૌત્ર જગતસિંહે તેઓને દેવદહ નામનુ ગામ આપેલુ ઉપરાત મુકુટને સુર્વણુનો ભૂદરને ચાંદીનો ગજ અર્પણુ કરેલો.

શિલ્પિઓમાં સુવર્ણુ ગજની પ્રાપ્તિએ ઘણું માન ગણાય અને તે તેના કુળનું માન છે મહારાણા અમરસિંહજી વિ. સં. ૧૬૫૧ થી ૭૬ના રાજ્ય કાળમાં ઉપરોક્ત ભુધર હયાત હતા.

મહારાણા જગતસિંહના કુંવર રાજસિંહ (વિ સં ૧૭૦૬ થી ૩૭)ના સમય રોલીનુ, રાજસમુદ્ર નામનુ વિશાળ સરોવર બંધાવેલ તેના કાંઠા પરના નવ ચોકીના નિ અનેક સોમપુરા શિલ્પીઓ સૂત્રધારોએ કાર્ય કરેલ તેમાં કુશળ સૂત્રધારની શ્રેણીમાં જ્ઞાતિના “કદયાણુ” નામે પ્રમુખશિલ્પિ હતા તેમા વંશજોના નામો અને અન્ય સૂત્ર નામો પણ આપેલા છે

સોમપુરા-કદયાણુ

આ કાળમાં સૂત્રધારને બદલે જગધર ઉપમા અપાતી તેમ તેના શિલાલેખ જણાય છે.

વિ સં ૧૭૩૩ વર્ષે માઘ માસે શુકલપક્ષે ૧૫ તિથી રાજસમુદ્ર પ્રતિષ્ઠા સમયે જગદાર મુકુદ, જગધર કદયાણુ : જગધર સુખદેવ : જગધર કેશો : સુંદર. જગધર મોહ આદિ સર્વ સોમપુરા શિલ્પીઓ ઉદયપુર નિવાસી જણાવ્યા છે

રાજ પ્રશસ્તિ મહાકાવ્યમાં સૂત્રધાર વાધનો ઉલ્લેશ કરેલ છે તે જગદીશ મંદિ પ્રશસ્તિમાં વાધના પિતાનું નામ મુકુદ આપેલ છે તે સમયે સૂત્ર, વાધને ગામ, ગાયો : મોટા પ્રમાણમાં શેકડ દ્રવ્ય પણ આપેલ તેનો પ્રશસ્તિમાં ઉલ્લેખ કરેલ છે રાજ સમુ

સોમના વસ્તુઓને ગણતરી કરી સોમપરાઓ વસેલા હતા અહીં સંગેમરર (આરસ) ની પણ હેલો પર્ણ છે પર ચડાવા

મહારાણુ રાજસિંહના કુંવર જ્યસિંહે વિ સં ૧૭૩૭ થી ૫૫ ના રાજ્યકાળમાં સમુદ્ર નામનુ વિશાળ સરોવર બંધાવેલ

શિલ્પ-સ્થપતિને સુવર્ણ ગજ યજમાન રાજ અર્પણ કરે તે શિલ્પીનું ઘણું મોટું માન ના મિનમાં ગણાય અમારા પ્રપિતામહ રામજી ભાને સુવર્ણ ગજ વિ. સં. ૧૮૬૩માં શેઠ મોતિ-પ્રતા તરફથી અર્પણ થયેલ. સોમનાથના સુપ્રસિદ્ધ સાધાર મહાપ્રાસાદમાં પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૧૦ ભારત સરકાર તરફથી રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્રપ્રસાદજીએ માફ અહુમાન કરી સુવર્ણ ગજ યુ કરેલ શ્રી ખીરલાજીએ ઉત્તર પ્રદેશના રેણુકુટના મંદિરની પ્રતિષ્ઠા વિ સં ૨૦૨૮ માં ન ગા તે સમયે શ્રી બળવંતરાયના નામે ચંદ્રકાન્તને સુવર્ણ ગજ શ્રી ખીરલાજી તરફથી અર્પણ સુદ્ધ મધ્ય કાળમાં રાજાઓ શિલ્પીઓનું ઘણું માન સન્માન કરી તેઓને ગામ ગરાગ ન તેના વંશ પરંપરાને તામ્રપત્ર અર્પણ કરતા

માં પંદરમી શતાબ્દીમાં મેવાડમાં શિલ્પી વર્ગની ત્રણ બળતિ હતી તેમા શિલાલેખો માંજો બહુ શકાય છે. સોમપુરા ભંગોરા અને ગૌડ શીલ્પીઓમા સોમપુરા શિલ્પી વિશેષ સોમા મળતુ સૂ. મંડન ભારદ્વાજ ગોવનો પરિવાર મેવાડમાં વસીને તેઓ ભંગોરા જ્ઞાતિમાં ધાવેન થઇ ગયા હોય તેમ તેઓના અંથોની પ્રશસ્તિ પરથી જણાય છે તે આશ્ચર્ય છે ! માનમાં ઉદયપુર રાજ્યના શિલ્પી તરીકે લવરલાલ કરીને છે તે પોતાને મંડનમા પરિ-ના હોવાનો ગર્વ લે છે. ભંગોરા જ્ઞાતિ એ કાષ્ટ કાર વર્ગના હશે? ગૌડ શિલ્પીઓ વર્તમાનમાં જ્યપુરમાં પ્રતિમા મૂર્તિનું શિલ્પ કમ વિશેષ કહે છે તેઓ બ્રાહ્મણકુળના છે.

સૂત્રધાર મંડને રચેલા રાજવલ્લભ સુદર સવિસ્તર અંથ સંસ્કૃતના બુદ્ધા બુદ્ધા છંદમાં શા છે તેનો સંક્ષિપ્ત સાર રૂપ “વાસ્તુસાર” ની રચના મંડને પાછળથી કરેલ જણાય વાસ્તુસાર અંથની હસ્ત લખીત પ્રતો અમારા અંથ સંગ્રહમાં છ સાત છે તેમાં નીચેની સોપાનો આધાર લેવામી આવેલ છે.

- ૫૬: ૧ આપાનેરમાં વડીલે લખેલ પત્ર વિ. સં. ૧૮૧૮ ની પ્રત
અશાઠ શુદ્ધ ૨ સોમવારની પ્રત શ્લોક સંખ્યા ૧૬૧
- ૫૭: ૨ રાજસ્થાનમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી પ્રત વિ સં ૧૬૫૦ની
” ૧૪૯
- ૫૮: ૩ ત્રીજી પ્રત પાના ૧ થી ૩૦ સં. ૧૮૮૫ કાગળ કૃષ્ણપક્ષવર્તીયા
” ૧૬૧
- ૫૯: ૪ ચોથી પ્રત પાના ૧ થી ૧૮ વિ. સં. ૧૯૦૪ ચૈત્રવદ ૫
” ૧૪૭
- ૬૦: ૬ શુ. પાટણથી પ્રાપ્ત થયેલ પત્ર સં ૧૯૪૨ ભાડપદ ૧૫ શની
” ૧૪૬
- ૬૧: આ સિવાયની પ્રતો તેમાં ઓળીયા (ટીપણા રૂપે) અમારા અંથ સંગ્રહમાં છે.
- ૬૨: અંથમાં આઠાદિ ગણીત ન્યોતિષ ગૃહો જળાશ્રયે ગવાક્ષો નગર વગેરે છે.

માપ-દંડ-ગજના માપ પ્રમાણુ વિશે યવ સૂત્ર રીતે જોતાં સ્થૂળમાન લાગે છે તક્ષવતં રહે છે જુના સમયના ગજો સાડી બાવીશ આંગળથી ત્રેવીશ આંગુલની અંદરની લંબાઈના મળે છે અમારા વડીલોના બસોઠ વર્ષના જુદા સમયના જુના ગજોના સંગ્રહમાં કાબટ અને લોહ પટ્ટીના ગજો સાડા બાવીશથી ત્રેવીશ આંગુલના મધ્ય માપના છે તેના ચોવીશ ભાગ આંગુલના કરેલા છે ચિત્રોડના કીર્તિસ્તંભ પર એક ગજની આકૃતિ ચોવીશ આંગુલ સાથે કેતરેડી તે સાડા બાવીશ આંગુલની (વર્તમાન ગજ માપે) છે ગજને સંસ્કૃતમાં કમ્બા કહેણ છે. ગજ અને હસ્ત એક અર્થમાં છે

દોઢસોઠ વર્ષના અંગ્રેજી રાજકાળમાં તેઓએ. બાર ઇંચના ફૂટનું ચોક્કસ માપ નક્કી કરેલું છે તે આપણા જુના ગજથી બે ફૂટનું માપ દોઢેક ઈંચ વધુ છે પરંતુ શિલ્પી વર્ગમાં અંગ્રેજી ગજનો જ પ્રયોગ વર્તમાનમાં થઈ રહ્યો છે, જુના મંદિરોગૃહો આજ નક્ષત્રાદિનુ ગણીત વર્તમાન ગજ માપતા તક્ષવત રહે છે તે સ્વાભાવિક છે. તેથી ચતુર બુદ્ધીમાન શીલ્પીઓ જુના મંદિરોના ગણીતનો દોષ કાઢે નહિ. અલ્પમતિના અણુ સમગુ શીલ્પીઓ દોઢસો વર્ષના જુના માપના ગણીતનો દોષ કાઢી યજ્ઞમાનને વહેમમાં નાખે તે અયોગ્ય છે. યવના માપના ગજ ઉપરાંત બીજી રીતે પણ ગજનું માપ કહ્યું છે મજ્જીમાનના માપથી કે તેમાં જ્યેષ્ઠ પુત્રના કે શીલ્પીના શરીર પ્રમાણથી ગજનુ પ્રમાણુ અંકીત કરવાતુ કહ્યું છે. તેમાં એછા વતુ થવાનો સંભવ રહે જુના થયેલ કામના જીવોદારમાં કે દિશા સાધન ધ્રુવમાં આયાદિ ગણીતનો દોષ ન માનવાતું શાસ્ત્રોએ કહ્યું છે

ભવન કે પ્રાસાદોના શુદ્ધ દિશા સાધન કરીને બાંધવાતુ શાસ્ત્રકારો કહે છે. ભૂમિની વિશાળતા પર વધુ સાધનનો આગૃહ રાખવો જોઈએ પરંતુ શહેર-વિશેના માર્યાદિત ચોક્કસ પ્રમાણુની ભૂમિ જ્યાં હોય ત્યાં ધ્રુ દીશા સાધનને ગૌણ માનવાની ફરજ પડે છે એવા સંજોગોમાં વિવેક બુદ્ધિનો શિલ્પીઓ પ્રયોગ કરવો. વળી તે સાડે શાસ્ત્રોમાં કેટલાક અપવાદ પણ કહ્યા છે

અમારો કુળ પરંપરા ગત શિલ્પ વ્યવસાયો વડીલોએ અનેક સ્થાપાત્યોના નિર્માણ કરેલા છે. હસ્ત લખીત ગ્રંથોનો મોટો સંગ્રહ વારસમાં જળવાયો છે અમારા પ્રપિતામહ સમજીલાએ અનેક સ્થળોએ મંદિરોના નિર્માણ કરેલા શત્રુત્ય પર્વત પર કેટલીક ટુંકા મંદિરો નિર્માણ તેમણે કરેલા તેના ડુર્ગના એક દ્વારનું નામ “રામપોળ” તેમની સ્મૃતિમાં શેઠ મોતીશાહે રાખેલ.

મધ્યકાળ પછી શિલ્પીઓમાં કીયાત્મક જ્ઞાન રહ્યું પરંતુ ગ્રંથસ્થ જ્ઞાન તરફ તેઓ દુર્લભ રહ્યા તેથી ગ્રંથોમાં અશુદ્ધી વધી ગ્રંથો મિલકત તકીકે કુંટુબમાં વહેચણી કરતા રહ્યા તેથી પ્રાચિન ગ્રંથો છિન્નભિન્ન થઈ ગયા સંસ્કૃતમાં લખાયેલા ગ્રંથો લાખાની અજ્ઞાનતાના કારણે શિલ્પીઓમાં અજ્ઞાનતા વધતી ચાલી.

વિદ્યા અને કળાના ભેદો અને તેના મર્યાદાઓ છે તેનું જ્ઞાન ગુરૂ મર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે તેવું શાસ્ત્રકારોનું કથન છે જ્ઞાસુ સુ શિષ્યોને ગુરૂ જ્ઞાન આપે પરંતુ કુપાત્રને વિદ્યા કળાના અધિકારને પાત્ર નથી એવું શાસ્ત્ર કહે છે એ દશ આરેક ગ્રંથોના અનુવાદ તેમા ભેદો અને મર્મ સાથે સ્પષ્ટ રીતે સંકોચ વગર ઉદ્ધાર હૃદયે આપેલા છે. જે કે આથી મને કુપાત્રનો અનુભવ પણ પ્રાપ્ત થયે છે તે પણ ઉદ્ધાર હૃદયે હું બધું સહન કરતો રહ્યો છું જે કે ભારતમાં આવા કુપાત્રના ભ. ગુરૂગમની ગુપ્તતા રાખી એથી દેશની કેટલીક પ્રાચિન વિદ્યા કળા હુપ્ત થઈ.

પ્રાચિન શિલ્પ ગ્રંથોના અનુવાદનું છેલ્લા પંચાવન વર્ષથી મંથન કરતો રહ્યો છું પચ્ચીશોક વર્ષથી તેના પ્રકાશન શરૂ કરી શકયો

૧ ક્ષીરાર્ણવ.	૫ વેધવાસ્તુ પ્રભાકર	૯ વાસ્તુ કલાનીધી
૨ ક્ષીરાર્ણવ	- ૬ જ્ઞાનદર્શન શિલ્પ	૧૦ પ્રતિમા કલાનીધી
૩ પ્રાસાદમંજરી	૭ પ્રાસાદ તિલક	૧૧ વાસ્તુ નિઘંટુ
૪ ક્ષીરાર્ણવ ઉત્તરાર્ધ	૮ વાસ્તુસાર	૧૨ વાસ્તુ તિલક

૧૩ ભારતીય દુર્ગનિધાન } સે. મૈ. પબ્લિકેશન દ્વારા પ્રકાશીત કરેલ સુખંઠ.
૧૪ ભારતીય શિલ્પસંહિત }

નીચેના સંશોધન કરી તૈયાર કરેલ ગ્રંથો

૧૫ વૃક્ષાર્ણવ	૧૬ જ્ય પૃષ્ઠા વાસ્તુશાસ્ત્ર	૧૭ વાસ્તુ વિદ્યા
---------------	-----------------------------	------------------

વિદ્વાન સૂ. મંડને પંદરમી સદીમાં છીન્ન ભીન્ન ગ્રંથોના સંશોધન કરી પાંચ છ ગ્રંથોની રચના કરી જ્યારે પાંચસો વર્ષ પછી મારા શિલ્પના અલ્પ જ્ઞાને હું જે કાંઈ કરી રહ્યો છું તેમાં ઈશ્વરી સંકેત હશે પ્રાચિન વિદ્યાને સજીવ રાખવાનો મારો અલ્પ પ્રયાસ છે

મારા. ૬૦ વર્ષના લાંબા કાળ વ્યવસાય દરમ્યાન જુદા જુદા પ્રદેશોમાં પ્રાસાદ નિર્માણ કરેલ છે સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાત મહારાષ્ટ્ર મધ્યપ્રદેશ રાજસ્થાન ઉત્તરપ્રદેશ આંધ્ર કર્ણાટક કેરાલા બંગાળ બિહાર વગેરે પ્રદેશોમાં પ્રાસાદ નિર્માણ કરેલ છે.

મારા જેઠ પુત્ર સ્વ. બળવંતરાય શિલ્પસ્થાપત્યનું ઘણું સારું જ્ઞાન ધરાવતાં ભવિષ્યમાં અમારા કુળપરંપરાનો શિલ્પવ્યવસાય તે બળબી રાખશે તેવી આશા હતી. હિમાલયમાં બદ્રીનાથ મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર માટે શ્રી બીરલાજીએ મોકલેલા વળતાં તા. ૧૭-૯-૬૯ના ભાદરવા શુક્ર પના રોજ અલકનંદાના પ્રવાહમાં એકાવન વર્ષની ઉંમરે દેહવિલય થયો તેનું મને ઘણું દુઃખ છે.

મારા બીજા પુત્રોમાં ચી. વિનોદરાય સહકુટુંબ અમેરિકા વસે છે. ત્રીજા પુત્ર ચી હર્ષદરાય હાયકોર્ટ એડવોકેટ છે કનિસં પુત્ર ધનવરાય બેંક વ્યવસાયમાં છે અમારા કુળ પરંપરાની વિદ્યાને કળાને વારસો મારા પ્રપૌત્ર ચી. ચંદ્રમન્ટે સંભાળી લીધો છે તેથી મને સંતોષ છે.

શિલ્પ સ્થાપત્યના સાહિત્યના પ્રકાશમાં શ્રીમાન શ્રી શેકલ જયપ્રકાશ ડાહીયાણી
મને આર્થિક પ્રેતસાહન આપવા બદલ શ્રીમાનનો આભાર માનુ છું શિલ્પ સ્થાપત્યના
પ્રાચીન ગ્રંથોમાં સંસ્કૃત અશુદ્ધિઓ, ગુણ ગુણીઓ સહેજે હોય, તે વસ્તુ લક્ષમાં લઈ
સુસુ વિદ્વાન વાંચકોએ ઉપેક્ષા અતાવે તેથી મૂળ અર્થ અને લાભ ગ્રહણ કરવો એવી
વિદ્વાનોને મારી વિનંતી છે. કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે

જ્યોતિષે તંત્રે જ્ઞસ ચ વિવાદે વૈદ્ય શિલ્પકે
અથેમાત્રંતુ ગૃહોળીયતદ્ગત શબ્દવિચારયેમ્ ।

જ્યોતિષ તંત્રશાસ્ત્ર વિવાદ ગ્રંથો આયુર્વેદ અને શિલ્પ ગ્રંથોમાં તેની ભાષા
શબ્દોનો અહુ વિચાર ન કરતાં તેના અર્થને લાવને જ ગૃહણ કરવો સુસુવાચક વિદ્વાનોને
હંસવૃત્તિથી શિલ્પ ગ્રંથો વાંચવા વિનંતી છે

અમદાવાદના વિદ્વાન સિદ્ધાંત જ્યોતિષાચાર્ય વ્યાકરણ શાસ્ત્રી અને કાવ્યતીર્થ શાસ્ત્રી
શ્રી હીમતરામ મહાશાંકર જાનીએ આ ગ્રંથની શુદ્ધી કરી મને મદદ કરી તેમનો
આભાર માનુ છું

નવપ્રભાત મુદ્રણાલયમાં શ્રી-મણીલાલ જગનલાલે પોતાના પ્રેસમાં સુંદર રીતે છાપી
આપેલ છે.

સર્વેષુ સુખિ નઃ સન્તુ સર્વે સન્તુ નિરામય
સર્વે મદ્રાણિ વશ્યતું મા કશ્ચ દુઃસ્વમાપ્નુયાત્

વિ સં ૨૦૩૨ માચ શુક ૫ ગુરુ
વસંત પંચમી
અમદાવાદ, તા. ૫-૨-૭૬

પદ્મશ્રી પ્રભાશંકર ઓષડભાઈ સોમપુરા
શિલ્પ વિશારદ

શુભં મવનુ શ્રી કલ્યાણ મસ્તુ શ્રી વસ્તુ

સૂત્રધાર મંડન વિરચિત વાસ્તુસાર ગ્રંથની

વિષયાનુક્રમણિકા

નં.	વિષય	શ્લોક સંખ્યા	નં.	વિષય	શ્લોક સંખ્યા
૧	સ્તુત્તિ-મંગલાચરણ	૧	૨૬	ધરના કુલ સ્થાન સરા પાટનું પ્રમાણ	૫૦
૨	માસકળ	૨-૨	૨૭	ધરના ઉદય માનમા સંલેહ	૫૨
૩	કઈ દીશામાં કયા સુખનું ધર કરવું.	૪-૬	૨૮	દારોદયનુ ખીન્નુ માન	૫૩
૪	વત્સનુસુખ કઈ રાશીમાં કઈ દીશાએ	૭	૨૯	જાળીયા ગવાક્ષનું ઉદય પ્રમાણ	૫૪
૫	પલ્લવ-જમીનના ઠાળ	૮	૩૦	અર્ગલા-આગળીએ	૫૬
૬	કયા વર્ણને કયા વર્ણની જૂમિ શ્રેષ્ઠ	૯	૩૧	શાલ-ધર ચોષટકાકરનું પ્રમાણ	૫૮
૭	ગૃહારભે કે વાસ્તુના નક્ષત્ર	૧૦	૩૨	ધરમાં વાપરવાના કાષ્ટના ગુણકોષ	૬૦
૮	છાયા દોષ	૧૧	૩૩	સોપાન-દાદર-આરોહણ	૬૪
૯	આગુલ અને ગજનુ પ્રમાણ ઉત્તમ મધ્યમને કનિષ્ઠ ગજ કયાં માપમાં લેવા	૧૩	૩૪	ભીંતની જાડાઈનું માન	૬૫
૧૦	અઠ આયાદિ ગણિત આયના સ્થાન	૧૬	૩૫	દીગસાધન-ધ્રુવસાધન	૬૬
૧૧	નક્ષત્રની મૂલ રાશિ, અને વ્યય	૨૦	૩૬	વાસ્તુ ૬૪-૮૧ પદના વાસ્તુના ૪૫ દેવોના સ્થાન	૬૭
૧૨	નક્ષત્રના ગણ.	૨૧	૩૭	પીસ્તાલીશ દેવોના પદ વિભાગ	૭૩
૧૩	તારા અંદ્ર, અંશક,	૨૫-૨૭	૩૮	મર્મ વાસ્તુ	૭૭
૧૪	રાશિ મેત્રી	૨૮	૩૯	ધરના કાર્યમાં પાંચ વખત વાસ્તુ યજ્ઞ કરવો	૮૦
૧૫	નક્ષત્રની રાશિ	૩૧	૪૦	નગર, પુર ખેર, ગર્વટ કૂટાદિનુ પ્રમાણ	૮૧
૧૬	રાશિના સ્વામી	૩૨	૪૧	શહેરમાં કયા વર્ણને કયાં કયાં વસાવવા	૮૬
૧૭	રાશિના સ્વામીના પરસ્પર ભાવ	૩૩	૪૨	દુર્ગ કીલ્લાના ઉદય અને વિસ્તાર માન	૮૮
૧૮	અદ્યપદોષને ગુણધિક્ષ વાસ્તુ નિર્દોષ બાણુવા	૩૬	૪૩	ધ્રુવાદિ ૧૬ ગૃહો લઘુગુરુ પ્રસ્તાટ-ઉચ્છિદ્ધ નબટછંદ	૯૧
૧૯	કઈ રાશીવાળા કે કયા સુખનું ધર કરવું	૩૭	૪૪	સુંદરાદિ ૧૬ ગ્રહો પટકાકર સહીત	૯૮
૨૦	કઈ રાશિ કે કયા માસમાં નાગચક્ર જોઈ ખાત કરવું.	૩૯	૪૫	હસ્તાદિ ૧૬ ગૃહો	૧૦૦
૨૧	વર્ણાદિ ગૃહ પ્રમાણ	૪૦	૪૬	અલંકારાદિ ૧૬ ગ્રહો	૧૦૨
૨૨	ધર કેવડુ કે કેટલા અજલાનું કરવું.	૪૧	૪૭	દ્વીશાલ ગ્રહો	૧૦૩
૨૩	દાર માન	૪૩	૪૮	ત્રિશાલ ગ્રહો	૧૦૬
૨૪	એકાશી કે ચોસઠ પદના વાસ્તુમાં કયા દેવના સ્થળે દાર મુકવા	૪૫	૪૯	ચતુશાલ ગૃહો	૧૧૪
૨૫	ધરનું ઉદયમાન	૪૮	૫૦	રાજલવનમાં હસ્તીશાળા આદિ	૧૧૬

નં.	વિષય	શ્લોક સંખ્યા	નં.	વિષય	શ્લોક સંખ્યા
૫૧	રાજગૃહોના નામ અને તેના પ્રમાણ } પ્રતાપવર્ધક લક્ષ્મીવિલાસ શ્રીવિલાસ } કમલોદ્ભવ	૧૧૬	૫૬	ધર ધણીના હાથથી હસ્ત પ્રમાણ	૧૩
૫૨	રાજસિંહાસન છત્ર શૈથ્યા ઉદ્યાનનું પ્રમાણ	૧૨૭	૫૭	કયા કયા દેવોની પડખે ધર ન કરવું	૧૩
૫૩	રાજલવનમાં કયા કયા સ્થાનો કયા રાખવા	૧૨૯	૫૮	,, ,, તેનો પર્યાય	૧૪
૫૪	ચાર પ્રકારના પ્રવેશ શ્રેણ નેણ	૧૩૨	૫૯	રાજલવનના પંદર ગવાક્ષોના સ્વ- રૂપ અને નામ	૧૪૧
૫૫	વેધદોષો	૧૩૩	૬૦	ગૃહના પ્રવેશ અને પ્રતિષ્ઠ સુદુર્ત	૧૪૫
			૬૧	શકુન પક્ષીશબ્દ	૧૪૮
			૬૨	પ્રવેશ-વાસ્તુ-નક્ષત્રાદિ	૧૫૩
			૬૩	અંધકારની પ્રશસ્તિ	૧૫૪

અંધ પૂર્તિ=પરિશિષ્ટમા. જનન વિધિ; વાસ્તુ દ્રવ્ય, શિલા પ્રમાણ.

ગૃહોપયોગી વસ્તુસ્થાન, મહાલવનના ઉદ્ય પ્રમાણ; વિધિ: શક્ય વિજ્ઞાન; શક્ય
સ શોધન, કીર્તિસ્તંભ, ભૂમિશુદ્ધિ; રાષ્ટ્ર પ્રમાણ; રાજ્યોના આમધિકાર: પુર-શહેરના
રાજમાર્ગોના પ્રમાણ: જળાશ્રયો; કૂપો; વાપિકાઓ; સરોવરો, જળાશ્રયો કુડો

श्रीगणेशाय नमः । श्रीसरस्वत्यै नमः ।

श्रीविश्वकर्मणे नमः ॥

सूत्रधार-मंडन-विरचितो

॥ वास्तुसारः ॥

सटीक

गणेशं गिरिजां देवीं गोविंदं गोपतिं गुरुम् ।

गिरीशं भक्तितो नत्वा सारं वक्ष्यामि वास्तुनः ॥ १ ॥

श्रीगणेशाय, गिरिजादेवी, गोविंद, गोपति अष्टौ वाष्पिना अधिपति गुरु अने श्रीमहा-
देवने भक्तिधी नमस्कार करीने (हुं सूत्रधार मंडन) वास्तुशास्त्रेणो सार कहुं छुं. १.

गृहारम्भे मासफलम् ।

वैशाखे फाल्गुने मार्गे पोषे च श्रावणे तथा ।

दिने शुद्धे सिते पक्षे गृहारंभः सुखाप्तये ॥ २ ॥

वैशाख, फाल्गु, भाद्रपद, पोष अने श्रावण अे प्रांस्य मासमां, शुक्लपक्षमां शुभ
दिवसे करेला वास्तु-धरने प्रारंभ सुखनी प्राप्ति माटे थाय छे. २.

चैत्रे शोकं मृत्युर्ज्ज्वले शून्यं भाद्रेऽश्विने कलिः ।

माघे ह्यग्निः पशोर्नाशः शुचौ मृत्यं च कार्तिके ॥ ३ ॥

चैत्रमां धरने प्रारंभ करे तो शोक उपजवे. ज्येष्ठमां मृत्यु थाय. भाद्रपदमां धर शून्य
रहे. आसो मासमां कलह थाय. माघ मासमां अग्निने लय रहे, आषाढ मासमां
पशुने नाश थाय अने कार्तिक मासमां प्रारंभ करे तो नोकरने (वैलवने) नाश थाय. ३.

इति द्वादशमासफलम् ।

द्वारं पूर्वापरं कर्कसिंहनक्रघटे रवौ ।

याम्योत्तरास्यं कर्तव्यं वृषमेषतुलादिषु ॥ ४ ॥

न गृहं कारयेत्सूर्ये धनुर्मीनस्थिते बुधः ।

कन्यामिधुनयोर्यस्मात्स्वामिनाशो धनक्षयः ॥ ५ ॥

કર્ક, સિંહ, મકર અને કુંભ સંક્રાંતિમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ મુખનું ઘર કરવું. વૃષભ, મેષ અને તુલા સંક્રાંતિમાં ઉત્તર-દક્ષિણ મુખનું ઘર કરવું. ધન, મીન, કન્યા અને મિથુન સંક્રાંતિમાં કોઈપણ દિશાના મુખવાળું ઘર ન કરવું. જો કરે તો ઘરના સ્વામીનો નાશ થાય અને ધનનો પણ નાશ થાય. ૪-૫

पूर्वादिषु त्यजेद्द्वारं कन्यादित्रिभिरे र्वौ ।

वृषालिसिंहकुंभेषु कुर्याच्चातुर्दिशं मुखम् ॥६॥

કન્યા, તુલા અને વૃશ્ચિક સંક્રાંતિમાં પૂર્વાદિશાના દ્વાર-મુખનું ઘર ન કરવું. ધન, મકર ને કુંભ સંક્રાંતિમાં દક્ષિણ મુખનું ઘર ન કરવું. મીન, મેષ, અને વૃષભ સંક્રાંતિમાં પશ્ચિમાભિમુખદ્વારનું ઘર ન કરવું. મિથુન, કર્ક અને સિંહ સંક્રાંતિમાં ઉત્તરાભિમુખ દ્વારનું ઘર ન કરવું. વૃષભ, સિંહ, વૃશ્ચિક, અને કુંભ રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે ચારે દિશા-માંના ચતુર્મુખ ઘરનો પ્રારંભ કરી શકાય. ૬

वृषालिघटमे सिंहे क्रमाद्ब्राह्मादिकोणतः ।

तदा गेहं चतुर्दिक्षुः कुर्यादित्यपरेऽप्युचुः ॥७॥

વૃષભ, વૃશ્ચિક, કુંભ અને સિંહ સંક્રાંતિમાં વત્સનો ચાર કોણમાં વાસ હોય છે, ત્યારે ચારે દિશાના દ્વારવાળું ઘર કરવું એમ ખીલા પણ કહે છે. (પ્રાચીન ઋષિયોએ કહ્યું છે કે ભારદ્વાજગોત્ર અને વશિષ્ઠ ગોત્રના વંશજોને વિશેષ કરીને વત્સદોષ લાગતો નથી.) તેમજ ચતુર્મુખને પણ દોષ લાગતો નથી.) ૭

प्लवः प्रागुत्तरेशाने श्रेष्ठो वैश्वप्रदक्षिणः ।

किल्काः कोणतो वहूनेः शिलास्तंभाश्च वैश्वमनः ॥८॥

ઘરની ભૂમિનો ઢાળ પૂર્વ, ઈશાન કે ઉત્તરે હોય તો શ્રેષ્ઠ બાણ્યું. ઘરમાં પ્રવેશ સૃષ્ટિ માર્ગે થાય તેમ કરવું. ઘરના પાયાની ખુટ્ટીઓ ખોડવાનું તથા શિલાશેષણ અને સ્તંભ ઉભા કરવાનો પ્રારંભ અગ્નિકોણથી સૃષ્ટિ માર્ગે કરવો. ૮

उषरा स्फूटिता नीचा भूमिर्वाल्मीकिनी त्यजेत् ।

विमादीनां शुभा श्वेता रक्ता पीता च श्यामिका ॥९॥

ઘર કરવાની જમીન ખારવાળી હોય, ફાટેલી હોય, ઉંચા નીચી હોય, રાફડાવાળી હોય તો તેવી જમીનમાં ઘર ન કરવું, પણ તેને તણ દેવી. બ્રાહ્મણને સફેદ વર્ણની, ક્ષત્રિયને રકત વર્ણની, વૈશ્યને પીળા વર્ણની અને શૂદ્રને શ્યામ વર્ણની ભૂમિ શ્રેષ્ઠ બાણ્યવી. ૯

૧ સૃષ્ટિ માર્ગ-પ્રદક્ષિણા માર્ગ એટલે પ્રથમ પૂર્વ પછી દક્ષિણ પશ્ચિમ અને ઉત્તર એમ ક્રમથી કરવું તે. સૃષ્ટિમાર્ગથી ઉલટું કરે તો તે સંહારમાર્ગ-અપસવ્ય કહેવાય. તે નેષ્ટ બાણ્યો.

હસ્તાન્નિરોદ્ધિણીયુગ્મં જ્યેષ્ઠા મૂલોત્તરાશ્વિની ।

રેવતિપુષ્યમૈત્રં ચ શંસન્તિ વાસ્તુકર્મણિ ॥૧૦॥

હસ્તથી ત્રણ (હ. ત્રિ, સ્વા) રોહિણી અને મૃગશીર્ષ, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, ત્રણ ઉત્તરા (ઉ.કા, ઉ.પા. ઉ.ભા.) અશ્વિની, રેવતી અને પુષ્ય એ ચૌદ નક્ષત્રો ગૃહારંભે કે વાસ્તુ કર્મમાં લેવાં એમ વિદ્વાનો કહે છે. ૧૦

યામોર્ધ્વે વેશ્મનઃ છાયાં વૃક્ષપ્રાસાદજાં ત્યજેત્ ।

સૌમ્યાદિષુ શુભઃ પ્લક્ષો વટોદુંવરપિપ્પલાઃ ॥૧૧॥

એક પ્રહર દિન ચઢ્યા પછી ઘર પર વૃક્ષ કે પ્રાસાદ (દેવળ)ના ધ્વજની છાયા પડે તો નેષ્ટ બાણવું. છાયા તજવી. ખીબ ને ત્રીબ પ્રહરની છાયાનો દોષ બાણવો. પહેલા કે ચોથા પ્રહરની છાયાનો દોષ નથી.

ઉત્તરે પીંપળી, પૂર્વે વડ, દક્ષિણે ઉંબરો (ગુલર) અને પશ્ચિમે પીંપળો એ વૃક્ષો રોપવાં. ૧૧

સુવર્ણસ્યાપિ દ્રવ્યસ્ય ધારયેન્ન મૃદાશ્રયે ।

આશ્રયંતિ ચ મૂતાઘાઃ કલિં કુર્વન્તિ દારુણમ્ ॥૧૨॥

સોનાનું બનેલું હોય તો પણુ ઘર આગળ વૃક્ષ ન રાખવું, કારણ ભૂત-પ્રેત તેમાં રહે છે અને તેવા વૃક્ષથી મોટો કલેશ થાય છે. ૩

૨ ઘરની જમીનના ગુણદોષ અન્યગ્રંથોમાં સવિસ્તર દર્શાવ્યા છે. ભૂમિપરીક્ષામાં (૧)ગંધ (૨)વર્ણ (૩)સ્વાદ અને પ્લવ ઢાળથી પરીક્ષા પ્રથમ કરવી છે. જ્યાં પૂર્વે સ્મશાન હોય. જ્યાં પૂર્વે સુદ્ધો થયાં હોય. પાણીના પ્રવાહ કે ધોધ વાળી, ભેડવાળી, રૂક્ષ, ચાંડળ પૂર્વે વસેલા હોય તેવી અને તેની પડોશની જમીન. કુઆમ એટલે જ્યાં સજ્જનોનો વાસ ન હોય, જ્યાં દુર્જનો વસતા હોય, પૂર્વ કાળે દેવ મંદિર હોય કે કોઈ સદીન દેવનું સ્થાનક હોય, તેવી ભૂમિ પર ઘર ન કરવું. જે જમીન ઠંડીના કાળમાં ગરમ હુડવાળી હોય અને ગરમી ઉનાળાના સમયમાં ઠંડક આપે તેવી હોય તે ભૂમિ સર્વોત્તમ બાણવી.

શીતકાલે ઉષ્ણદા ચ ઉષ્ણકાલે શીતપ્રદા । પ્રશસ્તા સર્વોત્તમા ભૂમિર્ભાષિતા વિશ્વકર્મણા ॥

ઘર કરવાની ભૂમિની શુદ્ધિ કરવી. ઘરની ભૂમિમાં હાડકાં, કોલસા, વાળ, રાખ, લાકડું આદિ શય્ય કહેવાય. તે ભૂમિમાંથી કાઢી ઘર કરવાની ભૂમિની શુદ્ધિ કરવી, શય્ય શોધનની વિધિ અન્ય ગ્રંથોએ કહી છે. મનુષ્યના ઘરોમાં મનુષ્યના માથેડાથી નીચે શય્ય હોય તો દોષ કહ્યો નથી. શય્યશોધનનો મંત્ર. ॐ હ્રીં કુર્માંડિ કૌમારિ મમ હૃદયે કથય કથય હ્રીં સ્વાહા એમ આ મંત્રનો એકનીશ વાર જપ કરવો.

૩ ઘર સમીપે દૂધવાળાં, કાંટાવાળાં કે ઘણા ફળવાળાં વૃક્ષો વાવવાં નહિ, પણ ચંપો, કેળ, બુદ્ધ વાવવાં. દુષ્ટવૃક્ષ કે જે કાપતાં લાલ રસનીકળે તે અને ભૂતપ્રેતાદિનો જેમાં વાસ હોય તે વૃક્ષો બળ વડે પણ કાપવાં નહિ. આસોપાલવ કે બોરસહી જેવાં વૃક્ષ વાવવાં. ઘર સમીપે પ્રાક્ષેત્ર કે પુષ્ય વેદીનો મંડપ, ચંદન અને દાડમ વાવવાં. (વૃક્ષ વિષયમાં ઘણા મતમતાન્તર છે.)

ષટ્સપ્તાષ્ટયવૈર્માત્રા ચતુર્વિંશતિસ્તત્કરઃ ।

સ્વાદિરો વંશઘાત્વોત્થોઽષ્ટપર્વા પુષ્પસંયુતઃ ॥૧૩॥

છ, સાત અને આઠ આડા જવનો અંગુલ-માત્રા જાણવો. તેવા ચોવીશ અંગુલ પ્રમાણુને હસ્ત=ગજ કનિષ્ઠ, મધ્યમ અને શ્રેષ્ઠ જાણવો. તે ગજ ખેરના કાષ્ટનો વાંસનો કે ધાતુનો ખનાવવો. તે ચોવીશ અંગુલના ગજમાં ત્રણ ત્રણ અંગુલે પર્વ કરી ત્યાં કૂદડી કે પુષ્પથી અલંકૃત કરવો.* ૧૩

જ્યેષ્ઠોઽષ્ટાભિર્યવોદરૈસ્તુ મુનિભિર્મધ્યસ્તુ પદ્મિર્ભિલ્લુ-

માપ્યં ચોત્તમકેન ગ્રામનગરં ક્રોશાદિકં યોજનમ્ ।

પ્રાસાદં પ્રતિમા નૃપસ્ય ભવનં મધ્યેન હર્મ્યાદિકં

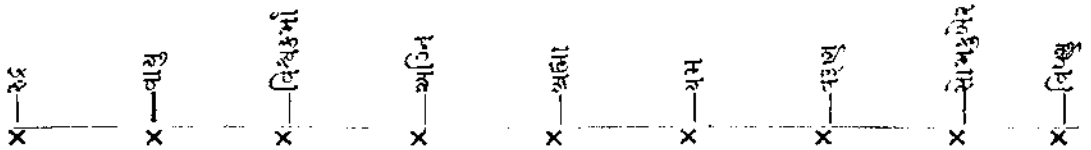
યાનં ષટ્યવસંભવેન શયનં છત્રાશનાસ્ત્રાદિકમ્ ॥૧૫॥

રુદ્રો વાયુ વિશ્વકર્મા વહ્નિર્બ્રહ્મા યમસ્તથા ।

વરુણો ધનદો વિષ્ણુઃ પુષ્પેષુ નવદેવતાઃ ॥૧૪॥

ગજના આઠ છેડાના દેવતા ૧ રુદ્ર, ૨ વાયુ, ૩ વિશ્વકર્મા (વિશ્વરૂપ) ૪ અગ્નિ, ૫ બ્રહ્મ, ૬ યમ (કાલ) ૭ વરુણ, ૮ કુખેર (ધનહ, સોમ) અને ૯ વિષ્ણુ ગજના દેવ છે. રુદ્ર અને વિષ્ણુ છેડા પરના બે દેવો છે અને ૩-૬-૯-૧૨-૧૫-૧૮-૨૧ આંગળના સાત કૂલના વાયુ આદિ દેવો છે. ૧૪

આઠ આડા જવના પ્રમાણુ અંગુલનો ગજ જ્યેષ્ઠ, સાત આડા યવ પ્રમાણુના અંગુલનો ગજ મધ્યમ અને છ યવ પ્રમાણુના અંગુલનો ગજ કનિષ્ઠ જાણવો.*

૪ ગજ-હસ્તનું પ્રમાણુ ૨૪ આંગળનું વર્તમાન કાળમાં અંગ્રેજોના રાજ્યકાળમાં ચોક્કસ થયેલું છે. પરંતુ શિદ્ધીએના ઘરના જુના ગજનાં માપ તપાસતાં તે આજીવતાં થાય છે. મારા પૂજ્ય વડિયાના કાળના અને લોખંડના ગજ પણ ૨૩-૨૪-૨૬ એમ અંગુલના માપના છે. તે દોહસો બસો વર્ષના જુના છે. ગજ હસ્તને કંબા કહે છે. ગજ, હસ્ત કે કંબા એ ગજનાં નામો છે.

૧ આંગળ=માત્રા

૧૨ માત્રા=તાલ અથવા વિતસ્તિ

એ હજાર આપ=કોશ-ગાઠિ

બે માત્રા=કલા

બે તાલનો ૧ કર=હસ્ત.ગજ

બે કોરા=૧ ગવ્યુતિ

૩ માત્રા=પર્વ

પોણાએ કર=ગજ એક કિપ્પુ

૨. ગવ્યુતિ=યોજન

૪ માત્રા=મુષ્ટિ

૪ હાથ=આંપ (ધતુષ્પ=૬૩)

૧૦૦ કરોડ યોજન=પૃથ્વી

૫ ગજ પૂજનાદિ કર્યા પછી શિદ્ધીએ ગજ કેમ ઉપાડવો તે બુદ્ધિથી જાણવું નેઈએ, ગજ ઉપાડી કૂલના દેવો વચ્ચેના લાગથી ગજ પકડવો. ગજના કૂલના દેવતા હાથથી ટપાવા ન નેઈએ. તે, તો ટોપ લાગે.

नगर, ग्राम (गेठ), डोश, योञ्जनादि जेष्ठ गजे मापवां. प्रासाद, प्रतिमा, रान्यगृह
अने सामान्य लोकनां धरो मध्यम गजे मापवां. वाहन, पालणी, गाडां, पलंग, छत्र,
निंहासन अने शस्त्रो कनिष्ठ गजे मापवां.^६ १५

इति मिश्रकाध्यायाः ।

आयादिगणितम्

आयामे विस्तारगुणेऽष्टाभिर्भक्ते ध्वजादयः ।

शेषास्ते तु करैः कल्प्या अंगुलैर्वा यवांशकैः ॥१६॥

धरना अंदरनी लंआर्ध अने पडोणार्धने शुष्काकार करी आठे लागवाथी शेष रहे ते
ध्वजादि आठ आय लक्षुवी. लंआर्ध पडोणार्ध गजथी, अंशुलोथी अथवा यवथी गणुवी. १६

ध्वजो धूमस्तथा सिंहः श्वानो वृषः खरो गजः ।

ध्वांक्षश्चेति क्रमेणैव वर्णानां विषमाः क्रमात् ॥१७॥

१ ध्वज २ धूम, ३ सिंह, ४ श्वान, ५ वृष, ६ खर, ७ गज, ८ ध्वांक्ष अने आठ
आय अनुक्रमे लक्षुवा. तेमांथी विषम आय क्रमे करीने यार वषुनि श्रेष्ठ लक्षुवा.^७ १७

देवे छत्रे जले वस्त्रे ध्वजो वेद्युच्छ्रये शुभः ।

धान्यभोजनशालायां तुरङ्गाणां गृहे वृषः ॥१८॥

शस्त्रे राज्यालये सिंहः श्रेष्ठो हस्त्यंगनागृहे ।

पर्यङ्के वाहने याने तथा हस्तिगृहे गजः ॥१९॥

६ गजपूजनादि कर्षा पथी प्रथम गज उपासतां जे हाममांथी पडी नथ तो अपशुकेन लक्षुवा. अशुल
इति थाय.

७ ध्वजः सिंहो वृषो गजः शय्यते शुभवेदमसु । अधमानां खरं ध्वाक्षं धूमं श्वानं यथाधलम् ॥
आठ आयामां ध्वज, सिंह, वृष अने गज अने यार आय शुल धरोमां देवा. अहध्यांक्ष धूम अने
श्वान अने यार आय, हलका लोकना धरमां देवा.

३० तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि ।

तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् । पते अंगुलाक्षराणि क्रमतश्चैव संस्थितानि ॥

रुद्रमायत्रीना आ योत्रीश अक्षरे योत्रीश अंगुला अक्षरे लक्षुवा.

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
१३ १४ १५ १६ १७ १८
ईश्वरोवायु विश्वे च वह्निर्वह्ना दिवाकरः रुद्रो । यमो विरूपारद्यो वसुरिंद्रो जलाधिपः ।

स्कंद इच्छा क्रिया ज्ञानं धनदो निशापतिर्जयः । वासुदेवो बलभद्रः कामेशो विष्णुदेवताः ।

शि, वायु, विश्वदेव, अग्नि, प्रजा, सूर्य, रुद्र, काव (वम), विश्वकर्मा, वसु, ईश्वर, वरुण, कार्तिकेश्वामी
अदेवी, क्रियादेवी ज्ञानदेवी, कुमेर, अंद्रमा, नथ, वासुदेव, बलराम, कामदेव अने विष्णु अने
वीस अंगुलना योविस देवताओ छे.

अग्निजीवगृहे कुंडे धूमो ध्वांसो मठादिषु ।

धूमः श्वानोऽन्त्यजातीनां वाघांतजीविनां खरः ॥२०॥

देवमंदिरे, छत्रे, जलाशये, (वाव, कुवा, तणावे) वस्त्रोत्थे, अने देदीत्थे ध्वज आदि
हेवो. अनाजना केठांरे, लोअनशाणात्थे अने अश्वशाणात्थे वृष आय हेवो. राजगृहे, आधुध
शाळात्थे, सिद्ध आय हेवो. राणीना आवासमां गज. आय हेवो. पलंग, वाहन, पालणी,
रथ अने तेनी शाळात्थे गज आय हेवो. अग्निकुंडो अने अग्नि कर्मथी लुवनार (बुडार
के लाडलुंजने त्यां धूम आय हेवो. साधुना मठमां (अने शिदधीने त्यां) ध्वांस आय
हेवो. श्वान पर जेनी आलुविका डोय तेवा ग्लेच्छ, अंत्यजने घरे श्वान आय हेवो.
वाघशाणात्थे गवैयाने त्यां अने कुंभारने त्यां पर आय हेवो. १८-२०

नक्षत्रमूलराशिः ।

पूर्ववद्गुणितेऽष्टद्वये सप्तविंशतिभाजिते ।

व्ययोऽष्टाहते धिष्यै रायाधिक्ये सुशोभनः ॥२१॥

पूर्वनी जेम घरनी लंगार्थ पडोणार्थने गुणीने तेने आठथी गुणी सत्तावीशे
लागवा. जे शेष रहे ते नक्षत्रनी संख्या (भूणराशि) जणुवी. ते भूणराशिना अंकने
आठे गुणी सत्तावीशे लागतां शेष रहे ते अंक व्यय जणुवो. व्यय करतां आयने अंक
अधिक होय तो शुभ जणुवुं. २१

व्ययनां नामो—१ शान्ता, २ प्रौढा, ३ प्रद्योत, ४ श्रियानंद, ५ मनोहर, ६ श्रीवत्स,
७ विलव अने ८ विहात्मक जे आठ व्ययनां नाम जणुवां.

८ घर के क्षेत्रनी मूल राशि—आयामं यदि क्षेत्रं तु विस्तारेण च गुणयेत् ।

सप्तविंशतिहृद्भागं क्षेत्रे स्यान्मूलधिष्यकम् ॥

६ प्रासाद के घरना क्षेत्रनी लंगार्थ पडोणार्थने गुणीने जे अंक आवे तेने सत्तावीशे लाग देतां
शेष रहे ते क्षेत्रनी भूण राशिने अंक जणुवो.

फले षाष्टगुणे तस्मिन् सप्तविंशति भाजिते । यच्छेषं लभते तत्र नक्षत्रं तद् गृहस्थ च
क्षेत्रज्ञने आठथी गुणी २७ थी लागतां शेष रहे ते घरना अश्विन्यादि नक्षत्रने अंक जणुवो.

अंक	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
नक्षत्र	अश्विनी	भरणी	कृत्तिका	रोहिणी	मृगशिरा	आर्द्रा	पुनर्वसु	ज्येष्ठा	आश्लेषा	मघा	पू.शे.	उ.शे.	हरत	चित्रा	स्वाति	विशाखा	अनुराधा	ज्येष्ठा	भूज	पू.पादा	उ.पादा	अश्लेषा	घनिष्ठा	शतभिषा	पू.लादा	उ.लादा	रेवती
अंक	१७	७	२४	५४	४	२२	५१	१	१८	८	२५	१५	२२	१२	२	१६	६	२६	१६	६	२३	१३	३	२०	१०	२७	

ધારેલ દેવ ગણ અને મનુષ્ય ગણ નક્ષત્રો લાવવા તુ' દોષ્ટક, ક્ષેત્રકળના બંને બાલુના આંગળના આંકડા દોષ્ટકમાં મૂકેલા છે.

ગણ		દેવ ગણના નક્ષત્રો							
સંદ્રભા	મિત્ર	મુવ	દક્ષિણ			પશ્ચિમ		ઉત્તર	
નક્ષત્ર	મુગ્ધર્ષિ	પુનર્વસુ	પુષ્ય	હસ્ત	સ્વાતિ	અનુરાધા	શ્રવણ	આશ્વિન	રેવતી
૧	૪	૧૧	૧	૫	૧૨	૧૯	૨૩	૧૭	૨૭
૨	૨	૧૯	૧૪	૧૬	૬	૨૩	૨૫	૨૨	૨૭
૩	—	—	—	—	૪-૨૨-૧૩	—	—	—	૨૭-૯-૧૮
૪	૧	૨૩	૭	૮	૩	૨૫	૨૨	૧૧	૨૭
૫	૧૭	૧૩	૧૧	૧	૨૪	૨૦	૧૦	૨૫	૨૭
૬	—	—	—	—	૨-૨૦-૧૧	—	—	—	૨૭-૧૮-૯
૭	૧૬	૧૭	૪	૨૦	૨૧	૨૨	૧૧	૧૪	૨૭
૮	૧૪	૨૫	૧૭	૪	૧૫	૨૬	૧૩	૧૯	૨૭
૯	—	—	—	—	—	—	—	—	૩-૬-૧૨-૧૮ ૨૧-૨૭
૧૦	૨૨	૨૦	૧૯	૧૪	૧૨	૧૦	૫	૨૬	૨૭
૧૧	૨૦	૧	૫	૨૫	૬	૧૪	૭	૪	૨૭
૧૨	—	—	—	—	૧-૧૦-૧૯	—	—	—	૨૭-૯-૧૮
૧૩	૧૯	૫	૨૫	૧૭	૩	૧૬	૮	૨૦	૨૭
૧૪	૮	૨૨	૨	૧૦	૨૪	૧૧	૧૯	૭	૨૭
૧૫	—	—	—	—	૮-૧૭-૨૬	—	—	—	૨૭-૯-૧૮
૧૬	૭	૨૬	૨૨	૨	૨૧	૧૩	૨૦	૨૩	૨૭
૧૭	૫	૭	૮	૧૩	૧૫	૧૭	૨૨	૧	૨૭
૧૮	—	—	—	—	—	—	—	—	૨૭-૩-૬-૯ ૧૫-૧૮-૨૧-૨૪
૧૯	૧૩	૨	૧૦	૨૩	૧૨	૧	૧૪	૮	૨૭
૨૦	૧૧	૧૦	૨૩	૭	૬	૫	૧૬	૧૩	૨૭
૨૧	—	—	—	—	૨૫-૭-૧૬	—	—	—	૨૭-૯-૧૮
૨૨	૧૦	૧૪	૧૬	૨૬	૩	૭	૧૭	૨	૨૭
૨૩	૨૬	૪	૨૦	૧૯	૨૪	૨	૧	૧૬	૨૭
૨૪	—	—	—	—	૫-૧૪-૨૩	—	—	—	૨૭-૧૮-૯
૨૫	૨૫	૮	૧૩	૧૧	૨૧	૪	૨	૫	૨૭
૨૬	૨૩	૧૬	૨૬	૨૨	૧૫	૮	૪	૧૦	૨૭
૨૭	એકથી	૨૭	સુધીના	અંકો	—	—	—	—	—

ઉપરની પહેલી પંક્તિના ૧ થી ૨૭ના અંક સામે ઉપરના છૂટાછૂટા આંકડા છે.

દેવગણા નક્ષત્રો અને શુક્ર આય મેળવેલા સમયોરસ અને છ આંગળ સુધીના વધઘટના માપના આંકો ક્રોટક ૨

આંકો ગજ આ ગજ આ	નક્ષત્ર	ગજ આ ગજ આ	નક્ષત્રો	ગજ આ ગજ આ	નક્ષત્રો
૧ ૧	મૃગશીર્ષ	૧-૧૩X૧-૩	અનુરાધા	૨-૧૫X૨-૧૫	રેવતી
૧ ૫	શ્રવણ	૧-૧૫X૧-૨૧	રેવતી	૨-૧૫X૨-૨૧	રેવતી
૧ ૧	અનુરાધા	૧-૧૬X૨-૧	પુષ્ય	૨-૧૭X૨-૧૧	પુષ્ય
૦ ૨૧	સ્વાતી	૧-૧૬X૨-૨૩	શ્રવણ	૨-૧૬X૩-૧	મૃગશીર્ષ
૧ ૧		૧-૨૧X૧-૨૧	રેવતી	૨-૧૬X૨-૨૩	હસ્ત
૧ ૩	રેવતી	૧-૨૧X૨૩	રેવતી	૨-૨૧X૨-૨૩	સ્વાતી
૧ ૩		૨-૧X૨X૫	હસ્ત		
૧ ૭		૧-૨૩X૧-૧	શ્રવણ		
૧ ૯					
૧-૫X૧-૫	મૃગશીર્ષ			૨-૨૩X૨-૨૩	અનુરાધા
૧-૫X૧-૯	સ્વાતી	૨-૫X૨-૫	પુષ્ય	૩-૧X૩-૫	હસ્ત
૧-૭X૧-૧૧	હસ્ત	૨-૭X૨-૭	પુષ્ય	૩-૧X૩-૯	રેવતી
૧-૧૧X૧-૧૭	મૃગશીર્ષ	૨-૭X૨-૧૧	હસ્ત	૩-૩X૩-૭	સ્વાતી
૧-૧૩X૧-૧૫	સ્વાતી	૨-૧૩X૨-૧૭	શ્રવણ	૩-૩X૩-૯	રેવતી
૧-૧૩X૧-૧૭	હસ્ત	૨-૧૫X૨-૯	રેવતી	૩-૫X૩-૯	રેવતી

ઉપર પ્રમાણે સમયોરસ અને છ આંગળ સુધીના વધઘટના માપના દેવગણા નક્ષત્રો મળે ગ.આ. ગ.આ. ગ.આ.

છે. આનાથી વધુ મોટા માપના ગર્ભગૃહ કે મંડપ કરવાના હોય તો ૨-૬, ૪-૧૨, ૬-૧૮, અગર ૯ ગજ ઉપર આપેલા ક્રોટકના આંકડા ઉમેરી ઉપર લખ્યા તેજ દેવ ગણા નક્ષત્રો જ મળી આવે છે. આ સહેલી રીત છે.

ગૃહસ્વામીના નામ પરથી અને ગૃહના નક્ષત્ર પરથી રાશિ જાણવાનું ક્રોટક ૩

ઘરઘણીના નામોક્તર	ક	ક	ક	ક	ક	ક	ક	ક	ક	ક	ક	ક
રાશિ	કર્ક	મીન	વૃશ્ચિક	મેષ	સિંહ	ધન	મૃગ	કન્યા	મકર	મિથુ	તુલા	કુંભ
	૪	૧૨	૮	૧	૫	૯	૨	૬	૧૦	૩	૭	૧૨
નક્ષત્ર	આ- શ્લેષા	રેવતી	જ્યેષ્ઠા	હૃતિકા	ઉ.શ	ઉપાદા						
	૯	૨૭	૧૮	૩	૧૨	૨૧						
	પુષ્ય	ઉ.ભા.	અનુ.	ભરણી	પૂ.કા.	પૂ.પાદા	મૃગ.	ચિત્રા	ધનિ	પુ.વંસુ	વિશાખા	પૂ.ભાદ્રપ
	૮	૨૬	૧૭	૨	૧૧	૨૦	૫	૧૪	૨૩	૭	૧૬	૨૫
				અશ્વિની	મઘા	મૂલ	રોહિ.	હસ્ત	શ્રવણ	આર્દ્રા	સ્વાતિ	શતભિષા
				૧	૧૦	૧૮	૪	૧૩	૨૨	૬	૧૫	૨૪

નક્ષત્રગણ :

દેવમશ્ચિમૃગસ્વાતિશ્રુતિપુષ્યપુનર્વસુઃ ।

રેવતીહસ્તમૈત્રં ચ નૃણાં પૂર્વોત્તરા તથા ॥ ૨૨ ॥

અશ્વિની, મૃગશીર્ષ, સ્વાતિ, શ્રવણ, પુષ્ય, પુનર્વસુ, હસ્ત, અનુરાધા અને શ્રવણ એ નવ નક્ષત્રોનો દેવગણ બન્યો. (આ શ્લોકમાંના નૃણાં પૂર્વોત્તરા તથા નો સંબંધ અગળના શ્લોક સાથે છે. છતાં તેમાં તિસ્રઃ પૂર્વોત્તરાશ્ચૈવ એ પુનરુક્તિ કરી છે. ૨૨

તિસ્રઃ પૂર્વોત્તરાશ્ચૈવ તિસ્રોઽપ્યાર્દ્રાં ચ રોહિણી ।

મરણી વૈ મનુષ્યાણાં ગણોઽસૌ કથિતો બુધૈઃ ॥ ૨૩ ॥

ત્રણે પૂર્વા, ત્રણે ઉત્તરા અને આર્દ્રા, રોહિણી તથા ભરણી એ નવ નક્ષત્રોનો મનુષ્યગણ છે. ૨૩

કૃત્તિકા ચ મૂલાઽઽષ્ટેષે મધા ચિત્રાવિશાખયોઃ ।

ધનિષ્ઠા શતભિષા ઉચ્ચેષ્ટા નવૈતે રક્ષસાં ગણઃ ॥ ૨૪ ॥

કૃત્તિકા, મૂલ, આષ્ટેષા, મધા, ચિત્રા, વિશાખા, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને નૈષ્ઠા આ નવ નક્ષત્રોનો રાક્ષસ ગણ છે. ૨૪

સ્વમણે ચોત્તમા પ્રીતિર્મધ્યમા દેવમાનુષૈઃ ।

કલહો દેવદૈત્યાનાં મૃત્યુર્માનવરક્ષસામ્ ॥ ૨૫ ॥

ધર અને ધરધણીનો એકજ ગણ હોય તો પરસ્પર ઉત્તમ પ્રીતિ ગણાય છે. અર્થાત તે એક ગણવું. એકનો દેવગણ અને બીજાનો મનુષ્યગણ હોય તો તે મધ્યમ ગણવું. જો એકનો દેવગણ અને બીજાનો દૈત્ય (રાક્ષસ) ગણ હોય તો હિંમેશાં કલેશ રહે. જો એકનો મનુષ્યગણ અને બીજાનો રાક્ષસગણ હોય તો મૃત્યુકારક બન્યવું. ૨૫

તારા

સ્તામિમાદ્વેશ્મભં યાવત્ શેષં તારાંકમાજિતે ।

સ્પ્યાઝ્યાસ્ત્રિપંચસપ્તારુયાશ્ચન્દ્રમા અગ્રપૃષ્ઠતઃ ॥ ૨૬ ॥

ધરધણીના જન્મનક્ષત્રથી ધરના નક્ષત્ર સુધી ગણતાં જે અંક સંખ્યા આવે તે નક્ષત્રી ભાગતાં શેષ રહે તે તારા બન્યવી. તેમાં ત્રીજી, પાંચમી અને સાતમી તારા વગર ગણવી. તારાઓનાં નામ (૧) શાન્તા (૨) મનોહરા (૩) કૂરા (૪) વિજયા (૫) કલહોદ્ભવા (૬) પશ્ચિમી (૭) રાક્ષસી (૮) વીરા અને (૯) આનંદા એમ અનુક્રમે છે. ત્રીજી, પાંચમી અને સાતમી તારા કૂરનામવાળી હોવાથી તે તજવી. ધરના સંખ્યા કે પાછળ અંદ્રમાનું ધર આવતું હોય તો ન લેવું. ૨૬

चंद्रवासः

सप्तके सप्तके वह्नौ धिष्ण्ये पूर्वादिष्टितः ।

गृहर्क्षे चन्द्रमा ज्ञेयः प्रासादे चाग्रतः शुभः ॥ २७ ॥

भृत्तिकादि सात सात नक्षत्रो पूर्वादि आरे दिशाञ्च भूकवां. १० अंद्रमुं नक्षत्र जे दिशाभां होय त्यां तेना वास (गृह-घर) जाणुवो. घर जनावतां जे अंद्रमानुं घर सन्मुअ के पळण होय तो नेष्ट जाणुवुं. उष्णी जमणी तरक्ष अंद्रमा होवो. प्रासादने, राजमंडलेने विषे सन्मुअ अंद्रमा होवो. जाणुमां पणु होवो. प्रासाद(देवगृह, देवमंदिर)भां सन्मुअ अंद्रना होष लागतो नथी. २७

अंशकः

व्ययवेश्माक्षरैर्युक्तो मूलराशिस्त्रिभाजितः ।

इंद्रो यमो नृपः प्रीतिर्न शुभाधिनवाण्टकाः ॥ २८ ॥

घरना जेटलाभो व्ययना अंश होय ते तथा भूण राशिनो अंश अने घरना नामना अक्षरानो अंश जे सर्वना सरवाणो करी तेने त्रणे लागतां शेष रहे ते अशंक जाणुवो अंश वधे तो धन्द्रांशक, जे वधे तो यमाशक अने त्रण वधे तो राजांशक जाणुवो.

१. देवालय, मूर्ति, दिगं, मंडप, वेदी, अने कुंडमां धन्द्रांशक आपवो.

२. क्षेत्रपाण, बैरव, नाजेंद्र अने मातृदेवीनी मूर्तिने यमांशक होवो.

३. पुर, किल्ला, शिखर, हुवेदी, राजमंडल अने सिंहासनने राजांशक होवो. २८

राशिमैत्रिः

सप्तमे चोत्तमा प्रीतिः षडाष्टे मरणं ध्रुवम् ।

नवपंचे ह्यतिक्लेशः पुष्टिर्दशचतुर्थके ॥ २९ ॥

तृतीयैकादशे मैत्री द्वितीये द्वादशे रिपुः ।

एवं तु षडविधं प्रोक्तं राशीनां च परस्परम् ॥ ३० ॥

घरनी राशिथी घरना स्वामिनी राशि सुधी जाणुतां सातमी आवे तो उत्तमप्रीति, छुडी के आठमी आवे तो मृत्यु थाय. नवमी ने पांचमी राशि आवे तो क्लेश थाय. दशमी अने चौथी आवे तो ते पुष्टिकारक जाणुवी. त्रीण अने अग्यारमी राशि आवे तो भिन्नता

- १० (१) पूर्वदिशानां नक्षत्रोः—भृत्तिका, शहिएली, मृगशीर्ष, आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, अने आश्लेषा.
 (२) दक्षिणदिशानां नक्षत्रोः—मघा, पू. शश्वुनी, उत्तरशश्वुनी, हस्त, चित्रा स्वाति ते विशाखा.
 (३) पश्चिमसुअ नक्षत्रोः—अनुराधा, ज्येष्ठा, भूज, पू. पादा, उ. पादा, अश्लेष जे ७ नक्षत्रो.
 (४) उत्तरदिशानां नक्षत्रोः—धनिष्ठा, शतभिषा, पू. ला., उ. ला. रेवती, अश्विनी अने भरणी.

नक्षत्रना नंबर, गण राशि, गणु, चंद्र, राशिना स्वस्मि, जाति, व्यय

नक्षत्रोत्पत्तिकांक	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३
१ नक्षत्र गण राशि	अश्विनी १७	वाराही ७	कृत्तिका २४	रोहिणी १४	मृगशीर्ष ४	अर्द्रा २१	पुनर्वसु ११	पुष्य १	आश्लेषा १८	मघा ८	पूर्वा २५	उ. रा. १५	उस्त ५
२ गणु	देवगणु	मनुष्य	राक्षस	मनुष्य	देव	मनुष्य	देव	देव	राक्षस	राक्षस	मनुष्य	मनुष्य	देव
३ चंद्र	उत्तर	उत्तर	पूर्व	पूर्व	पूर्व	पूर्व	पूर्व	पूर्व	पूर्व	दक्षिण	दक्षिण	दक्षिण	दक्षिण
४ राशि	मेघ	मेघ	मेघ	वृषभ	वृषभ	मिथुन	मिथुन	कर्क	कर्क	सिंह	सिंह	सिंह	कन्या
५ जाति	क्षत्रि	क्षत्रि	क्षत्रिय	वैश्य	वैश्य	शूद्र	शूद्र	आह्वय	आह्वय	त्रि	क्षत्रिय	क्षत्रिय	वैश्य
६ राशिना स्वस्मि	मंगल	मंगल	मंगल	शुक	शुक	शुक	शुक	सोम	सोम	सूर्य	सूर्य	सूर्य	शुभ
७ व्यय	शांत	पौर	प्रद्योत	श्रीयानंद	मनोहर	श्रीवास	विलास	शिवारभक	शान्त	पौर	प्रद्योत	श्रीयानंद	मनोहर
८ नाडी	आद्य	मध्य	अन्त्य	अन्त्य	मध्य	आद्य	आद्य	मध्य	अन्त्य	अन्त्य	मध्य	आद्य	आद्य
९ नक्षत्र योनि	अश्व	गज	अश्व	सर्प	सर्प	श्वान	भीमांड	अश्व	भीमांड	भूपक	भूगड	गाय	महिष
१० योनि वैर	महिष	सिंह	मर्कट	नोणियो	नोणियो	वानर	भूपक	मर्कट	भूगणु	भीमांड	भीमांड	व्याध	अश्व
११ नक्षत्र वैर	उ. रा.	स्वाति	०	उ. पा	०	०	अश्व	अश्व	अश्व	०	०	अश्विनी	मिना
१२ नामाक्षर	अ	ब	स	क	ख	ग	घ	ङ	च	छ	ज	ट	ड

નાડી, નક્ષત્રની ચોની, અને ચોની વેર ન્હોરે દશ અંગુલ કોણકે.

નક્ષત્ર ક્રમાંક	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭
૧ નક્ષત્ર મુગરાશિ	ચિત્રા ૨૨	સ્વાતિ ૧૨	વિશાખા ૨	અનુભવા ૧૬	જ્યેષ્ઠા ૯	મૂળ ૫૬	પૂ. પાદા ૧૬	હિ. પાદા ૬	જવળુ ૨૩	ધનિષ્ઠા ૧૩	શતભિષક ૩	પુ. ભા. ૨૦	હિ. ભા. ૧૦	સ્વતી ૨૭
૨ ગણુ	રાક્ષસ	દેવ	રાક્ષસ	દેવ	રાક્ષસ	રાક્ષસ	મહુધ	મનુષ્ય	દેવજલુ	રાક્ષસ	રાક્ષસ	મહુધ	મનુષ્ય	દેવગણુ
૩ ચંદ્ર	દક્ષિણુ	દક્ષિણુ	પશ્ચિમ	પશ્ચિમ	પશ્ચિમ	પશ્ચિમ	પશ્ચિમ	પશ્ચિમ	પશ્ચિમ	હિતાર	હિતાર	હિતાર	હિતાર	હિતાર
૪ શશિ	કન્યા	તુલા	તુલા	વૃશ્ચિક	ધન	ધન	ધન	ધન	મકર	મકર	કુંભ	કુંભ	મીન	મીન
૫ જાતિ	વૈશ્ય	શુદ્ર	શુદ્ર	બ્રાહ્મણ	દક્ષિણ	દક્ષિણ	દક્ષિણ	દક્ષિણ	વૈશ્ય	વૈશ્ય	શુદ્ર	શુદ્ર	બ્રાહ્મણ	બ્રાહ્મણ
૬ સાક્ષિકા સ્વામિ	બુધ	શુક્ર	શુક્ર	મંગળ	ગુરુ	ગુરુ	ગુરુ	ગુરુ	શનિ	શનિ	શનિ	શનિ	ગુરુ	ગુરુ
૭ વ્યય	શ્રીવત્સ ૬	વિભવ ૭	ચિદ્દાત્મા ૮	શાન્ત ૧	પ્રહોત ૩	પ્રહોત ૩	શ્રીવાનંદ ૪	મનોહર ૫	શ્રીવત્સ ૬	વિભવ ૭	ચિદ્દાત્મા ૮	શાન્ત ૧	પૌર ૨	પ્રહોત ૩
૮ નાડી	ગૃધ્ર	અન્ય	આઘ	મધ્ય	આઘ	આઘ	મધ્ય	અન્ય	અન્ય	મધ્ય	આઘ	આઘ	મધ્ય	અન્ય
૯ નક્ષત્ર ચો	વ્યાઘ	મહિષ	ન્યાઘ	મૃગ	ધાન	ધાન	કર્પી	નકુલ	કર્પી	સિંહ	અશ્વ	સિંહ	ગાય	ગળ
૧૦ ચો વેર	ગાય	અશ્વ	ગાય	સિંહ	વાનર	ધાન	ધાન	સર્પ	ધાન	ગાય	મહિષ	ગળ	વ્યાઘ	સિંહ
૧૧ ન. વેર	હસ્ત	લક્ષ્મી	જ્યેષ્ઠા	૦	૦	૦	૦	સાક્ષિણી	પુનર્વસુ	૦	૦	૦	૦	૦
૧૨ નામાક્ષર		૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨

થાય. ખીલુ ને ખારમી રાશિ શત્રુતા કરાવે. આ ષડાષ્ટક, રાશિની પરસ્પર મૈત્રી, વર-કન્યાના સંબંધો, શેઠ નોકરના સંબંધો વગેરેમાં પણ જોવી. ૩૦

સમરાશ્યધિકાષ્ટ્ઠમિર્દેપત્યોર્થુવનેશયોઃ ।

સૌખ્યદા સ્વામિમિત્રત્વાત્પંચમી વિષમા સમાત્ ॥ ૩૧ ॥

સમ રાશિ (બેકી રાશિ) માંહે ખીયા ખાડું અને ષડાષ્ટક (૬-૮) અને વિષમ રાશિમાં નવપંચ (૯-૫) આ સર્વ હંપતિ પુરૂષ અને ઘરના ઘરધણીના ષડાષ્ટક જોવા નોકરને શેઠ મિત્ર અમિત્રમા જોવુ ઇષ્ટપ્રાપ્તિ રાખવી દુષ્ટ પ્રીતિ તજવી. ૩૧

નક્ષત્રોની રાશિ

અશ્વિન્યાદિત્રયં મેષઃ સિંહે દેયં મઘાત્રિકમ્ ।

મૂલાદિત્રિતયં ચાપે શેષાણિ નવરાશિષુ ॥ ૩૨ ॥

અશ્વિની, ભરણી ને કૃત્તિકાની મેષ રાશિ, મઘા, પૂ. ક્રાશ્યુની ને ઉ.ક્રાશ્યુનીની સિંહ રાશિ, મૂળ, પૂ.ષાઠા ને ઉત્તરાષાઠા એ ત્રણ નક્ષત્રોની ધનરાશિ જાણવી. ખાકીની નવ રાશિ ખખ્ખે નક્ષત્રોની જાણવી. ૩૨

રાશિના સ્વામિ

મૌમમૃગુજ્જંદ્રાર્કબુધમાર્ગવમૂમિજાઃ ।

ગુરુમંદાર્કજા જીવો મેષાદીનામધીશ્વરાઃ ॥ ૩૩ ॥

મેષ ને વૃશ્ચિકને સ્વામિ મંગળ. વૃષભ ને તુલાને શુક. કન્યા અને મિથુનને બુધ. કર્કને સ્વામિ ચંદ્રમા અને સિંહને સ્વામિ સૂર્ય જાણવો. આમ આરે રાશિના આ સાત ગ્રહો ક્ષેત્રના અધિપતિ દેવ જાણવા. આ સર્વ રાશિસ્વામી પોતાના ક્ષેત્રમાં હોય તો પીડા કરતા નથી. વિષમ સ્થાને, શત્રુસ્થાને પીડા કરે અને તેથી શત્રુ મિત્ર સંબંધ ભાવ જોવો. ૩૩

રાશિના સ્વામિના ભાવ (મૈત્રી)

મિત્રાણ્યકેન્દુમૌમેજ્યા બુધશુક્રશનિશ્વરાઃ ।

વૈરમન્યોઽન્યમેતેષાં ત્યાજ્યા હર્મ્યગૃહેશયોઃ ॥ ૩૪ ॥

રાહુરવૌ પરં વૈરં ગુરુમાર્ગવયોરપિ ।

હિમાંશુબુધયોવૈરં વિવસ્વાન્મંદયોરપિ ॥ ૩૫ ॥

આદિત્ય (સૂર્ય), ચંદ્ર, મંગળ અને ગુરુને મૈત્રી છે. બુધ, શુક અને શનૈશ્વરને મૈત્રી છે. પરંતુ ખીલા ગ્રહોને અન્યોન્યવૈર છે. જેમકે રાહુ રવિ ને વૈર. શુક ને ગુરુને વૈર. ચંદ્રમા અને બુધને વૈર. સૂર્ય અને શનૈશ્વરને વૈર. ૩૪-૩૫

राशिना रवामि अने तेना मित्र-समभाव
के शत्रुभाव जेवानुं कोष्टके.

राशि	रवामि	मित्रभाव	समभाव	शत्रुभाव
सिंह	सूर्य	बुध-गुरु मंगल	बुध	शुक्र शनि
कन	बुध	सूर्य-बुध	गुरु-शुक्र मं. शनी	०
मेष-वृश्चि	मंगल	सूर्य-बुध गुरु	गुरु शनि	बुध
मिथुन कन्या	बुध	सूर्य-शुक्र	मंगल गुरु शनि	बुध
धन-मीन	गुरु	सूर्य-बुध मंगल	शनि	बुध शुक्र
वृषभ- तुला	शुक्र	बुध-शनि	बुध गुरु	सूर्य मंगल
मकर- कुंभ	शनि	बुध-शुक्र	गुरु	सूर्य बुध मंगल

आयस्थान

वृषे गजस्तयोः सिंहः ध्वजस्तेष्वन्यतो न गौ ।

स्वस्थाने दक्षिणे वामेऽप्येकैकस्तु दिशां त्रये ॥ ३६ ॥

वृषायने स्थाने गन्धर्व देवो. अथ जेठना स्थाने सिंहः देवो. वृष, गज अने सिंहः देवो. पशु वृषाय भीष्म कोठना स्थाने न देवो. हरेक आय पोताना स्थाने तथा पोतानाथी ठाये जमले स्थाने अथ त्रयु जग्याअने लक्ष शक्य. ३६

अल्पदोषं बहुगुणं न भयाय गृहे सदा ।

आयव्ययो प्रयत्नेन विरुद्धं वर्जयेत्सुधीः ॥ ३७ ॥

घर के प्रासाद निर्माणमां थोडा दोष होय अने शुष्क वधारे होय तो ते वास्तु निर्दोष दोष वगस्तुं ह्मेशां मानवुं. आयव्यय आदि गणित प्रयत्न करीने दोष तलने करवुं. ३७

सिंहमीनालिराशीनां नृणां पूर्वमुखं गृहम् ।

कन्यामकरकेशनराणां दक्षिणामुखम् ॥ ३८ ॥

तुलामिथुनचापानां पश्चिमाभिमुखं हितम् ।

कुंभमेषवृषाधीश्वनराणामुत्तरं मुखम् ॥ ३९ ॥

સિંહ, મીન અને વૃશ્ચિક રાશિવાળા સ્વામિને પૂર્વ મુખના દ્વારવાળું ઘર કરવું. કન્યા, મકર અને કર્ક રાશિના સ્વામિને દક્ષિણાભિમુખદ્વારવાળું ઘર કરવું. તુલા, મિથુન અને ધન રાશિના સ્વામિને પશ્ચિમાભિમુખના દ્વારવાળું ઘર કરવું. કુંભ, મેષ, અને વૃષભ રાશિના સ્વામિને ઉત્તરાભિમુખ દ્વારવાળું ઘર કરવું. ૩૭-૩૭

નાગચૂડ

માદ્રાદિત્રિત્રિમાસેષુ સૃષ્ટાદિપૂર્વતો મુખમ્ ।

સ્વાતં વાયુમહેશાગ્નિનૈકૃત્યેષુ મુખં ક્રમાત્ ॥ ૪૦ ॥

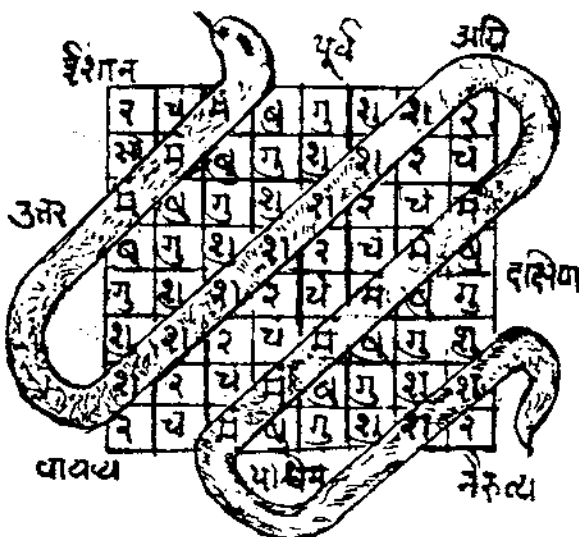
૧૧ ભાદરવો, આસો ને કાર્તિક એ ત્રણ માસમાં નાગનું મુખ પૂર્વે હોય છે, ત્યારે વાયવ્ય ખૂણે ખાત કરવું. માર્ગશીર્ષ, પોષ ને માઘ એ ત્રણ માસમાં નાગનું મુખ દક્ષિણે હોય ત્યારે ઈશાન કોણે ખાત કરવું. ફાગણ, ચૈત્ર ને વૈશાખ એ ત્રણ માસમાં નાગનું મુખ પશ્ચિમે હોય ત્યારે અગ્નિ ખૂણે ખાત કરવું. જેઠ, અશાઠ ને પ્રાવણ એ ત્રણ માસમાં નાગનું મુખ ઉત્તરે હોય ત્યારે નૈઋત્ય કોણે ખાત કરવું. ૩૮

ઘર્ણાવિને ગૃહપયાણ

દ્વાત્રિંશત્સ્તપર્યન્તં ચતુર્હસ્તાદિતો મૃદમ્ ।

તતો રાજમૃદં કુર્યાદ્દ્યોતરશતાવથિ ॥ ૪૧ ॥

ચાર ગજથી બત્રીસ ગજ સુધીના માપનાં ઘરો બ્રાહ્મણાદિ જાતિને માટે કરવાં. તેમાં બ્રાહ્મણનું ઘર બત્રીસ હાથનું ક્ષત્રિયનું, અકૃવીશ હાથનું, વૈશ્યનું ચોવીશ હાથનું, શૂદ્રનું ઘર વીશ હાથનું અને અત્યજનું સોળ હાથ સુધી એમ ઘરો કરવાં. રાજને માટે ચોસઠ હાથથી એકસો આઠ હાથ પર્યંતના માપનાં રાજભવન કરવાં, તેથી અધિક ન કરવાં. ૪૦

૧૧ (૧) મીન, મેષને વૃષ એ ત્રણ સંક્રાન્તિમાં નાગનું મુખ પશ્ચિમે હોય ત્યારે અગ્નિ કોણે ખાત કરવું.

(૨) મિથુન, કર્ક કે સિંહ એ ત્રણ સંક્રાન્તિમાં નાગનું મુખ ઉત્તરે હોય છે. ત્યારે નૈઋત્ય કોણે ખાત કરવું.

(૩) કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક એ ત્રણ સંક્રાન્તિમાં નાગનું મુખ પૂર્વે હોય ત્યારે વાયવ્ય કોણે ખાત કરવું.

(૪) ધન મકર કે કુંભ એ ત્રણ સંક્રાન્તિમાં નાગનું મુખ દક્ષિણે હોય ત્યારે ઈશાન કોણમાં ખાત કરવું.

विस्तारेण समं दैर्घ्ये द्विगुणावधि चेष्टयते ।

एकभूरष्ट हस्ते स्याद् दशवृद्ध्या पुनस्ततः ॥ ४१ ॥

घरनी कहेली पहोणावधि सम=सरभुं लांभुं घर करवुं के सवायुं के होडु के यमञ्च सुधी लांभुं घर करवुं. जे आठ गजतुं घर होय तो ओक भूमि (मजला)तुं घर करवुं. पीछे भूमि (मजला) न करवे. नव गजथी दश गज पर्यंतना घरने जे भूमि मजला करवा १६ थी २८ गज सुधीना घरने त्रय भूमि (मजला) करवी. जे रीते अनुक्रमे दश गजनी वृद्धि उपर ओक ओक भूमि वधारवी. ४१

भूमि-मजला-प्रमाण

एक भूमी द्वि भूमीच त्रि भूमी भवनं नृणाम् ।

तत्परं भूपतीनां च नवैकादशभूमिकम् ॥ ४२ ॥

ओक भूमि, जे भूमि के त्रय भूमि (मजला) सर्वा लोकने करवा. तेथी अधिक भूमि पांच, सात, नव, के अग्यार पर्यंतनी भूमि नृपति-राज्येने करवी. राजमहेलो पांचथी अगीअार मजला सुधीना करवा. ४२

ऐकाशी पहने वास्तु

पूर्व

६१.सु. ६१.सु.

धरत	पृथ्वी	जल	वायु	अग्नि	सत्य	भूय	अंत-रीक्ष	अग्नि
द्विति								पुण्य
अद्विति								वितथ
शैल								गृहक्ष
कुण्ड				अह्ना				यम
लक्षाट								गंधर्व
मुण्य								भृग
नाग								भृग
रोग	पाप	शेष	असुर	वश्य	पुण्य	सुधी,	नदी	पितृ

६१२ सुक्वु

६१२ सुक्वु

६१२ सुक्वु

६१२ सुक्वु

६१२ सुक्वु

દ્વારમાન

સપ્તતિષ્ઠિ પંચાશદ્ વ્યાસદસ્તમિતાંકુલઃ ।

મિશ્રિતઃ ભવનદ્વારો દેયો વ્યાસસ્તદર્ધતઃ ॥ ૪૩ ॥

શીત્તેર આંગળ ઊંચું ધરતું દ્વાર ઉત્તમ સાડ આંગળનું મધ્યમ અને પચાસ આંગળનું દ્વાર કનિષ્ઠ બાણવું. તે દ્વારના ઉદયમાં ધરનો વ્યાસ જેટલા ગજ હોય તેટલા આંગુલ દ્વારના વ્યાસમાં ઉમેરતાં જેટ બાણવું. તથા મધ્યને કનિષ્ઠમાં વધારવાથી દોષ નહિ. દ્વારના ઉદયમાનથી અર્ધા દ્વારનો વ્યાસ (પહોળાઈ) ઉપર કહેલ આંગુલથી વધારેલા હોય તો તેના અર્ધા જેટલું પહોળું દ્વાર કરવું. ૪૩

વામે દક્ષે ક્રમાન્મધ્યે નરાશ્વેઘૃહે શુભમ્ ।

ક્ષેત્રાંકમાજિતે દ્વારં કૂરસ્થાને વિવર્જયેત્ ॥ ૪૪ ॥

મનુષ્યના ધરતું દ્વાર ગર્ભથી ડાબી બાજુ મુકવું. અશ્વશાલાને જમણી તરફ અને હસ્તિશાલાને ગર્ભ (મધ્યમાં) દ્વાર મુકવું, તે શુભ બાણવું. કૂર અસ્થાને દ્વાર ન મુકવું.

બીજો લેલ-ક્ષેત્રફળના નવ ભાગ એટલે ૮x૮ ચોસડપદના વાસ્તુ દેવતાના

ચોસડ પદનો વાસ્તુ

પૂર્વ

	ઈશ	પર્વ	ગવ	ઈદ્ર	સૂર્ય	સત્ય	મૃશ	અંત અગ્ની
અદિત								પુષા ×
×	શૈલ							વિતથ
	કુબેર			દીક્ષા				ગૃવશ
	લક્ષ્મી			અન્ના				યમ ×
	સુખ્ય							ગંધર્વ
×	નાગ							ભૃંગ
×	રોગ	શેષ	અસુર	વરુણ	પુખ્ય	સુગ્રીવ	નાદી	મૃગ પીટૃ

× × ×

ચોક્કડી મૂકી છે તે નવ સ્થાને દ્વાર ન મુકવું.

भागने ऋषी तेमां अधा देवानुं स्थापन करवुं. तेमां शुभ देवताना स्थाने द्वार मुक्वुं. द्वार अस्थाने द्वार न मुक्वुं. ४४

जयंत इंद्रवितथ उपद्वारे गृहक्षते ।

वरुणे पुष्पदंते च सोमे भृल्लाटके तथा ॥ ४५ ॥

ओकाशीपदन. वास्तुना पद स्थाने द्वार मुक्वानुं कडे छे: जयंत, इंद्र, इंद्र वितथ अने गृहस्थत, वरुण, पुष्पदंत, सोम अने भृल्लाटना अे आठ पदना स्थाने द्वार मुक्वुं. सुणद्वारनी आणुना नाना द्वारने उपद्वार कडे छे. ४५

इंद्रे गृहक्षते पुष्पदंते भृल्लाटके तथा ।

द्वारवेधं त्यजेत्कोणे स्तम्भे कूपे सुरालये ॥

दक्षिणे श्रूयते द्वाराभवेधो द्विगुणान्तरे ॥ ४६ ॥

वास्तुना पदना इंद्र, गृहस्थत, पुष्पदंत अने भृल्लाटना पदे द्वार वेध तज्ज्ये आणु पडतो होय, स्तंभ के कुवो के देवस्थान आदि द्वारा सामे आवे तो ते वेध तज्ज्ये.

सांख्यवा मुज्ज (भीम आचार्योना मतमां) द्वारनी जमणुी आणु के द्वारथी जमणु अंतरे (द्वारना प्रमाणथी जमणु अंतरे) वेध उत्पन्न करतार पदार्थो होय तो वेध लागतो नथी. ४६

द्वाराग्रे खटकीद्वारं षोडशांशमघो ह्यधः ।

सप्तहस्तादितः पंच प्रतोल्या विषमैः करैः ॥ ४७ ॥

मुज्ज्य द्वार तेदुं आंशुं होय तेनाथी परसाणनुं द्वार आरशाभना सोणमां भाग जेटुं नीयुं मांडवुं. पणु उत्तरंग ओक सूत्रमां राभया. पछी तेथी जडकी द्वारनुं तणगठ ओटुं नीयुं मुक्वुं अने ते जडकीनुं द्वार प्रतोव्यथी शेरी-पोणथी पांच सात नव हाथना विषय हुस्तना अंतरे राभवी.

घरना उदयनुमान

षण्णवत्या युगाऽशीत्या द्विसप्तत्यंगुलैर्युतः ।

व्यासस्य षोडशो भागं स्तदवधि मंदिरोदयः ॥४८॥

१४ घरना उदयना त्रणु लेदः छनुं आंगुल, योराशी आंगुल. अने जडोतेर आंगुल, ओम उत्तम, मध्यमने कनिष्ठ मान उलणुी जणुवी. ४८

१४ (१) द्वारने उदय. घरनी पडोणाभना जेटुवा गज होय तेदुना आंगुलमां आठ आंगुल भेजवतां जे थाय थाय तेदु घरना द्वारने उदय-मान मध्यमान अने ५० आंगुल उमेरता कनिष्ठमान ७० आंगुल उमेरता जेटु मान.

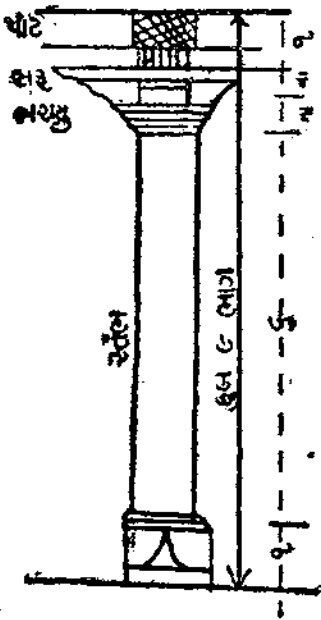
(२) मत्स्यपुराणमां द्वारोदयना दश प्रकार लेद कड्या छे. १५० आंगुलथी. १४०, १३०, १२०, ११०, १००, ९०, ९६, ९०८ अने ८० आंगुल अे प्रकारे द्वारोदयना दश लेद खुदीमान शीटपीअे ज्जां घटे तेवा उदयनुं द्वार करवुं.

(३) घरना व्यासने सोणमां अंशमां त्रणु हाथ उमेरवाथी मध्यमानना द्वारने उदय जणुवी.

પંચાશૈર્ભાજિતે તસ્મિન્ વેદિકા ભાગતો ભવેત્ ।

મત્તવારગ મેકાંશન્ તાવેદાંશતઃ શ્રુમા ॥૪૯॥

ઘરની ઉદ્યના માનમાં પાંચ ભાગ કરીને ઉંચાઈ અથવા ઉભણી અથવા ઓટવણ અને વેદિકા ઓટલે મહોન્મત હાથી જેની દેખાતી પગથીઓની આજુબાજુ મુકાતી ઓટલીઓ તે. મતવારણના ઉદ્યના ચોથા ભાગે નમણ કરવો. ૪૯

ઉદયે નવભિર્ભવતે એકાંશે પદકુંભિકે ।

ભાગાર્ધે ભરણં શીર્ષ મધ્યં સ્તંભ પઢાંશકે ॥૫૦॥

ઘરના ઉદ્યના પાટડા મથાળેથી નવ ભાગ કરવા, તેમાં એક ભાગ કુંભ, છ ભાગનો સ્થંભ, ભરણું અટધો ભાગ અને સર અધો ભાગ અને મેક ભાગનો પાટ-પાટડો બાણવો. ૫૦

ઉદમ્વરસમાકાર્યા કુમિકા સર્વતો વુષૈઃ ।

મધ્ય ઉચ્ચગૃહં શ્રેષ્ઠં ભાગોચ્ચં ન શુભાવહમ્ ॥૫૧॥

ઘરના દારનો ઉંખરોને કુંભી એક સૂત્રમાં જુદિ-માન ચિલ્પીશ્રી રાખવાં. ઘરનો મધ્ય ભાગ-જરા ઉંચો હોય તે શ્રેષ્ઠ બાણવું. પરસાળ ઘરથી નીચી ઘરનું તળ ઉંચુ રાખવું આંગણુ કરતાં પરસાળ ઊંચી અને પરસાળ કરતાં ઓરડો ઊંચો રાખવો, એવો વૃદ્ધોનો મત છે. ૫૧.

શ્રૂમેઃ પદસ્ય વેદાન્તં પંચાશૈત્યાંગુલોદ્વયઃ ।

દ્વિર્દ્વચંગુલા ભવેત્ વુદ્ધિ ર્યાવદ્યેકોતરંશતત્ ॥૫૨॥

ઘરની ભૂમિ થકી પાટના પેટા સુધીની ઉંચાઈના ૮૫ પંચાશી આંગુલ ઉદ્ય રાખવો. તેની વૃદ્ધી અખે આંગુલ કરતાં ૧૦૧ એકસોએક આંગુલ સુધીના નવ લેહ કહ્યા છે. ૮૫" ૮૭" ૮૯" ૯૧" ૯૩" ૯૫" ૯૭" ૯૯" ૧૦૧" આંગુલ એમ નવ લેહ ઉદ્યના બાણવા. ૫૨

હારોદ્યનું વીજુ યાન

પદ્વતુઃપચમાંશેન તદાધોદ્વારપેટકમ્ ।

ઝચ્છ્રાયાદ્દેન કર્તવ્યં શોભનં વા કલાનિધિમ્ ॥૫૩॥

ઘરના ઉદ્યમાં છ, પાંચ અને ચાર ભાગ કરવા. તેમાં ચાર ભાગમાં એક ભાગ ઉપર રાખી બાકીના ત્રણ ભાગ ઉદ્યનું દ્વાર કરવું-પાંચમા ભાગમાં એક ભાગ ઉપર રાખી ચાર ભાગનું ઉદ્યનું દ્વાર કરવું અને છ ભાગમાં એક ભાગ ઉપર રાખી પાંચ ભાગ દ્વારોદ્ય રાખવું. ૫૩

द्वारार्धेनां त्रिभागे न द्वारं जालागवाक्षयो ।

दीर्घ हीनं च प्रकर्तव्यं समसूत्रं च मूर्धनि ॥५४॥

१५ द्वार उदयना त्रयु लाग करी अेक लाग ज्जणीया गवाक्ष गोअलानुं भाप राअवुं. द्वारथी तेनी अंथ्याअं हीन थाय परंतु उपर उतरंग अथां समसूत्रभां राअवां. ५४

पंचहस्तादितः शाला यावत् हस्त त्रयोदशः ।

एक शालादितो मेहं पर्यंतं दश शालकम् ॥५५॥

पांच गज्जथी तेर गज सुधीनी शाला करवी (अंड करवा) घर अेक शालाथी दश शाला पधीनां करवां. शाला अेटले अंड अथवा अेरडा. ५५

अर्गला गृहवामांगे कपाटं गृह दक्षिणे ।

दीयालयोऽर्गला तुल्यो दक्षिणांगे वरप्रदः ॥५६॥

घरना द्वारने अेक कमाड होयतो घाणी ज्जमणी तरक्ष कमाड करवुं अर्गला (लेगण) घाणी डापी तरक्ष करनी. दीपालय (दीवानुं आडुं) अर्गलांनी जेभ डापी तरक्ष (तेवडुं अंथुं) नडि परंतु दक्षिणुमां राअवुं ते अ्रेळ गणाय. ५६

नागदंतो द्वार समो शालायां वाम दक्षिणे ।

एकस्तु द्वादशांशेन तस्माद् सार्द्धं द्वितीयकेः ॥५७॥

नागदंत-(नरुजु) द्वार शाअाना उतरंग टोडलानी अराअर राअवा. अने ते घरन आगे पासे के ज्जमणे पासे करवी. अेक दिशाभां आरभां लागे अेक अुट्टी मुडी पडी अदी अदी लागे पीळ मुकपी. नागदंत अेटले अुट्टीआ. ५७

षट्द्वार

पंच सप्त नवां शैस्तु दैर्घ्ये द्वित्रि नवांशकैः ।

समानो मध्य पदःस्याच्छालायास्तत्समज्ञाः ॥५८॥

घरनी अंआर्धना पांच लाग करवा, लाग जे लाग मध्यभां (षट द्वार) आळुभां होळ होळ लागभां—आळुभा जे घरनी सात लाग करेतो मध्यभां त्रयु लाग अने जे नव लाग करे तो मध्यभां आर लाग करी आळुभां अदी अदी लाग राअवा मध्यपदनी समान शालानी अंथ्याअं अरणी राअवी. ५८

शालालिद प्रमाण

पंचभागद्वयं कृत्वा सप्तभाग त्रयं तथा ।

चत्वारो नव भागश्च शालालिद प्रमाणतः ॥५९॥

(५९) घरना आरी आरणा कमाट ज्जणी अे सर्गे. द्वारना उतरंग वाडे समसूत्र अेक सूत्रभां राअवा, अंथ्या नीयां करेतो होष त्रयुवो.

ઘરની જમીનમાં શાલા (ઘર) અને પ્રતિશાળા-(પરસાળ એસરી) રાખવાનું પ્રમાણ કહે છે ઘરની જમીનની ઉંડાઈના પાંચ ભાગ કરી ત્રણ ભાગની શાલા (ઘર) અને બે ભાગની પરસાળ કરતી. જો ઘરની જમીનના સાત ભાગ કરે તો શાલા ચાર ભાગનું અને પરસાળ ત્રણ ભાગની. અને જો નવ ભાગ કરેતો પાંચ ભાગની શાલા (ઘર) અને ચાર ભાગની પરસાળ રાખવી. ૫૯

કાષ્ટનાગુણદોષ

ગૃહં કાષ્ટં ત્યજં ચિંચા અસં સક્ષીર કંટકમ્ ।

નિર્વં દગ્ધં સ્વયં શુષ્કં ચૈત્ય દેવાલયોદ્ભવમ્ ॥૬૦॥

ઘરમાં વાપરવાના ત્યાજ્ય કાષ્ટ. આંબડી, ખહેઠા, દુધાળાં, કંટકવાળાં, લીમંજ (બકામ લીંબડી) બળેતું વૃક્ષ કે પોતાની મેળે પડી ગયેલું વૃક્ષ, કે પોતાની મેળે સુકાઈ ગયેલું વૃક્ષ. ચૈત્ય (સ્મશાન) પાસેતું કે જે વૃક્ષમાં દેવતું સ્થાનક હોય તેવા વૃક્ષોનાં ઘરમાં વાપરવાં નહિ. (પક્ષીઓના ઝાઝા માળાવાળું વૃક્ષ ન કાપવું). ૬૦

શંસંતિ શાકં મધુયં સર્જશાલં ચ ખાદિરમ્ ।

પનસાશના હારદ્રં દેવદારં શિરીષજમ્ ॥૬૧॥

સાગ, મહુડો, સર્જ (અક્ષણ) શાલ, ખેર, પનસ, અશનલીઓ (અયન લાખો) હળદરવો, દેવદાર શિરીષ (સરસડે) એટલાં વૃક્ષોને ઘરમાં વાપરવા માટે વખાણે છે. ૬૧

શ્રીપર્ણીં શિશુપાધન્યા તિંહુકી ચંદનાર્જુનૈ ।

પતંગ રોહિણી લોઘ્ર સારા અન્યેડપિ શોમનાઃ ॥૬૨॥

કાષ્ટથે પંચકં ત્યાજ્યં શાલાં પશ્ચિમ યામ્યત ।

દ્વયૈક કાષ્ટજં શ્રેષ્ઠં વહુભિર્મયદં ગૃહમ્ ॥૬૩॥

સેવન શ્રીપર્ણી (કાયફળ) શીશમ, ચારસી (?) ટીંમરૂં, ચંદન, સાદડ. અર્જુનવૃક્ષ પત્તાડ, શેહિણી લોઘ્ર અને ખીન્ડ સારાં કાષ્ટ ઘરમાં વાપરવાં. કાષ્ટ લેવા જતાં (વન-યાત્રામાં) પંચકમાં ન જવું. તેમજ પાછળની અને ડાબાભાગની ડાળીઓ ન લેવી. કાષ્ટ શરૂમાં ઘડતાં. ઘર પર પાટડો, મોલ કે શાખા ઉભી કરતાં પંચકમાં ન કરવું. ૬૨-૬૩

કાષ્ટની શાખા (ઉપરનો ભાગ) પશ્ચિમે કે ઉતરે રાખવો.

૧ કઘરને વિશે એક જાતિના કે બે જાતિના કાષ્ટ વાપરવા પણ જુદા જુદા કાષ્ટ વાપરવાનો દોષ કહ્યો છે ૬૩

(૫૬) સાગ સાગ મહુડો સર્જ (અક્ષણ). ખેર યિયો એટલા વૃક્ષોના કાષ્ટો એક ઘરમાં ભેગા હોય અગર તેમાંથી ગમે તે એક વૃક્ષના કાષ્ટ ઘરમાં વાપરવાં તે શ્રેષ્ઠ છે. તથા સરસ=દેવદાર. અર્જુન વૃક્ષ=સાદડ. પનસ. શ્રીપર્ણીકા શીશમ હળદરવો ચંદન સુરતરૂં=કાયવૃક્ષ આમો પત્તાંક ટીંબરવો એટલા વૃક્ષોના કાષ્ટો એક ઘરમાં ભેગાં વાપરવાં નહિ. પરંતુ આમાંથી ગમે તે જાતિનાં એક જ એક જ જાતિનાં કાષ્ટ વાપરવાં.

સોપાન

આરોહણાર્થે સોપાનં કર્તવ્યં સૃષ્ટિમાર્ગતઃ ।

દ્વાદશેન સર્વાસુ હસ્વાઙ્ઘ્વોર્ધ્ધમ્મયઃ ॥૬૪॥

૧૨-૫ જમણી તરફ દાદર સીડી સૃષ્ટિમાર્ગે ચડાય તેવી. નીચેની ભૂમિ-મજલો લાથી ઉપરની ભૂમિ-મજલો આરમ્ભા ભાગે નીચી ઉભણી કરવી. દાદરને બે બાજુ કરાદાર (કહેડે) કરવો. ૬૫

મિતિમાન

તુલાધસ્તાત્યજે દ્વારં પાદાયસ્તાચ્ચ શોભનમ્ ।

મિત્તિવેન્મ કલ્પશેન તત્પાદૈર્ધ્વે ચ હીનકા ॥૬૫॥

૧૭ દ્વારની મધ્ય ગર્ભે ઉત્તરંગ પર તુલા પીઠીયું કે પાટ ન મુકવા. (દ્વારના ઉત્તરંગ પર પીઠીયા પીઠીયા કે પાટ મુકવા નહિ) પણ કદાચ સીડીનાં પગથીયાં નીચે દ્વાર આવતું હોય તો વાંધો નહિ. ઘરની પહોળાઈના પ્રમાણથી સોળમાં ભાગે દીવાલ (ભીત)ની બહાર કરવી તે ઉત્તમ તેનાથી થોડા ભાગેહીન કરે તો તે મધ્યામાન. ૬૫

દિગ્મુઠં વર્જયેત્પ્રાજ્ઞઃ પુરપ્રાસાદ મંદિરમ્ ।

દીપે સૂત્રં ધ્રુવૈકેન દિકસાધનમિદં શ્રુમમ્ ॥૬૬॥

૧૮ નગર, પ્રાસાદ, રાજભવન જગાદિવાસુ ચતુર શિલ્પીએ દીગ્મુઠ ન બાંધવા દિશા સાધન રાત્રીએ કરવું. ધ્રુવનો તારો બરાબર ઉત્તર દિશામાં રહે છે. પાંચ કે સાત દિવા ધ્રુવતારાની સીધી લીટીમાં આવે તેમ ઘડા ગોઠવી તે ઉપર કરવા. પછી એળખાઈ લઈ એળખાઈ સૂત્ર, દિવાઓની ન્યેત અને ધ્રુવ એકસૂત્રમાં દેખાય તેવી રીતે ગોઠવી

(૧૭) રાજવલ્લભમાં ભીત બગાઈ. પાંચ હાથની શાલાને ચૌદ આગળે બાડી દીવાલ કરવી કપી છે

(૧૮) તા. ૨૧મી માર્ચ અને તા. ૨૩મી સપ્ટેમ્બરનાં દિને સુર્યોદય શુદ્ધ પૂર્વ દિશામાં હોય છે.

તે પ્રમાણે દીશામાં સાધન બણવું વર્ષમાં બે જ દિવસે શુદ્ધ દિશામાં સુર્યોદય થાય છે ખુલ્લી ભૂમિમાં નગર-જગાશ્રય કે રાજભવન કે દેવપ્રાસાદ બનાવવાનો હોય તો તે વાજુ અનુકુળ રહે. પરંતુ શહેરની સાંકડી નીચુક્ત જમીનમાં દિશા સાધન કરી ધ્રુવમાં સાધવું મુશ્કેલ અને છે. ત્યે કે અપવાદ શિખરાશ્વોમાં આપેલા છે. નેમકે :-

પૂર્વોત્તરે દિશામુઠ-મૂઠં પશ્ચિમદક્ષિણે તત્રમૂઠં અમૂઠંવા યત્તતિર્થસમાહીતઃ

પૂર્વ અને ઉત્તર દીશા વચ્ચે ત્રાસુ હોય તે પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દીશાએ એમ ત્રાંસુ હોય તો દોષ નથી. વળી તીર્થ રૂપ માનવું.

સિદ્ધયતનતીર્થેષુ નદીના સંગમેષુ ચ ।

સ્વયંભૂબાળલિતેષુ તત્ર દોષો ન વિચિતે ॥

સિદ્ધ પુરપના આશ્રમમાં, તીર્થમાં, નદી કે સમુદ્રના સંગમ સ્થાને સ્વયંભૂ આણના સ્થળે દીગ્મુઠનો દોષ લાગતો નથી. વળી કહ્યું છે કે જીર્ણે તુ સ્થાપિતે વાસ્તુ વેધ દોષો ન વિચિતે ।

જુનુ ઘર કે મંદિર દીગ્મુખ હોય તો તેજ સ્થિતિમાં તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો હાપ નથી લાગતો.

જમીન ઉપર ઓળખાથી ટપકું પાડવું. પછી દિવાઓ અને તે ટપકા વચ્ચે લીટી કરવી તેા ઉત્તર દક્ષિણુ રેખા સિદ્ધ થઈ. પછી કંપાસથી તે રેખાને લીટીને ત્રિજ્યા કઢવી અને છેડેથી વૃત્ત કરવાં. આ બે વૃત્ત જ્યાં એક ખીજા ને છેદે તે બે બિંદુ વચ્ચે લીટી કરવી. તે પૂર્વપશ્ચિમ રેખા થાય. આ વાસ્તવિક દિઠ્ઠુસાધન છે. ૬૬

અથ વાસ્તુ

ચતુઃષ્ટિપદે વાસ્તુ મેકાશીત્યા શતેન ચ ।

પુરે રાજગૃહે હમ્યે પ્રાસાદે મંડપેઽર્ચયેત્ ॥૬૭॥

૮×૮ ચોસઠ પદનો લઢ્રક વાસ્તુનું નગર, જળાશ્રયના કાર્યમાં પૂજ્ય કરવું.

૬×૬ એકાશીપદના કામદ વાસ્તુ નગર. રાજગૃહ સમસ્ત ગૃહોમાં પૂજ્યો.

૧૦×૧૦ સોપદનો લઢ્રક વાસ્તુ પ્રાસાદ અને મંડપના કાર્ય પૂજ્યો.

હજારપદના સર્વતો લઢ્ર વાસ્તુ મહામેઠ્ઠુપ્રાસાદ યજ્ઞ અને મોટા લિંગ સ્થાપને પૂજ્ય ।

૭×૭ ઓગણી પચાસપદનાં મરીથી વાસ્તુ જીર્ણોદ્ધાર સમયે પુજવા વાસ્તુક્ષેત્ર ઉ પ્રકારે કહ્યા છે. ૧ ચોરસ, ૨ લાંબચોરસ ૩ ગોળ ૪ લાંબગોળ ૫ અષ્ટલઢ્રક ૬ અર્ધચંદ્ર એમ રચના યથા સ્થાને જાણવી. ૬૭

ઈશઃ પર્જન્યોજયેદઃ સૂર્યઃ સત્યો મૃશોનમઃ ।

અગ્નિઃ પૂષાઽથવિતથો ગૃહક્ષતોયમ સ્તથા ॥૬૮॥

ગાંધર્વો મૃગરાજશ્ચ મૃગઃપિતૃગણ સ્તથા ।

દૌવારિકોઽથ સુગ્રીવઃ પુષ્પદંતો જલાધિપઃ ॥૬૯॥

અસુરઃ શેષ યક્ષમાણો રોગોઽર્હિમુલ્લ એવ ચ ।

મલ્લાટઃ સોમ ગિરયસ્તથા વ્રાહ્મેઽદિતિ દિતી ॥૭૦॥

આયવત્સ આયશ્ચ સાવિત્રી સવિતા મગઃ ।

ઈંદ્ર દૃદ્રજયોતસ્મિન રુદ્રો વૈરુપરુદ્રરાજકઃ ॥૭૧॥

અર્યોંવિવસ્થાન્ મિત્ર વિષ્ણુપૂર્વોદિતુક્રમાન્

મધ્યે વ્રહ્માસુરાસ્યેપાં પૂજાઃ સર્વેષુ વારતુષુ ॥૭૨॥

(૮×૮ ૬૪) પદમ વાસ્તુના પદના દેવોને ક્રમ નીચે પ્રમાણે દિશાવાર જાણવો.

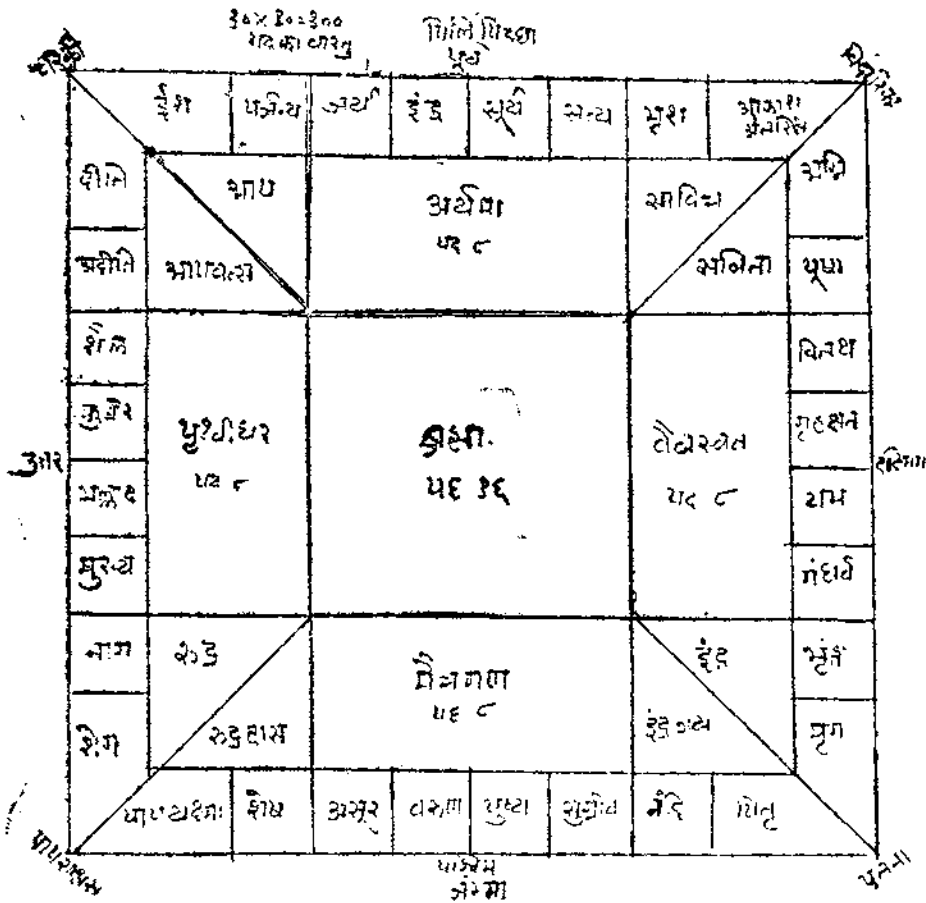
(૧) પૂર્વ ૧ ઈશાન કોણથી ૧ ઈશ, ૨ પર્જન્ય, ૩ જ્ય, ૪ ઈંદ્ર, ૫ સૂર્ય, ૬ સત્ય, ૭ ભૃશ અને ૮ આકઃશ

(૨) દક્ષિણે ૧ અગ્નિ, ૨ પૂષા, ૩ વિતથ, ૪ ગૃહક્ષત, ૫ યમ, ૬ ગાંધર્વ, ૭ ભૃગરાજ અને ૮ મૃગ.

(૩) પશ્ચિમે ૧ પિતૃ, ૨ નંદી, ૩ સુગ્રીવ, ૪ પુષ્પદેત, ૫ વૃક્ષ, ૬ અસુર, ૭ શેષ, ૮ પાપયક્ષમા

८x८=६ कोणस्थान अथ वास्तुदेवता भागनिष्पः चोसठपद

३०० अर्यमाद्याभतुर्भागाः ब्रह्मवेदपदो भवेत् ।
 ब्रह्मकर्णोष्ट्रयुग्मांशाः बाह्यकोणेषु सार्द्धमाः ॥७३॥
 शेषा एक पदा बाह्ये षष्टाविंशति देवताः ।
 मध्ये ब्रह्मा नवांशोऽसिन् पट्टपदा अर्यमादयः ॥७४॥
 द्विपदा मध्ये कोणस्थान बाह्ये सर्थे द्विभागिकाः ।
 शते ब्रह्मा कलांशेष वस्वशा अर्यमादयः ॥७५॥
 बाह्य कोणेषु सार्द्धमाः शेषास्तु पूर्ववास्तुक्त ।
 वास्तुपूजा विना वास्तु प्रारंभे न प्रवेशने ॥७६॥

सोपाना लक्ष्मणास्तु देवमंदिर मंडप निर्माणे प्रागे पूर्वो.

१४x१४=१९६ ५६ वास्तु न्याय्य निर्माणे पूर्वो.

३२x३२=१०२४ ५६ सर्वतोभद्र वास्तु भेद्रासाद नगर द्वितीया मयालिङ्ग प्रतिष्ठा मंडोत्सवे
 महायज्ञ समये पूजन करवुं.

चौसठ पदना वास्तुमां मध्यना अह्य चारपदमां तेना चारे षुष्टे अन्वचारपदना मण्णे देवता. अने चारे दीशाना अन्वचार पदना अर्थमा, विवस्थान. मैत्रगण्य अने पृथ्वी-धर हेवो स्थापवा आडीना अकैक पदना उर हेवो स्थापवा धति **चतुषष्टिवास्तु**

ऐकाशीपदना वास्तुमां मध्ये नवपदना अह्य, तेनी चारे दशांमे छ छ पदना अर्थ-आदि चार हेवो डोळुमां मण्णे पदना आय आयवत्स स्थापवा तेना आह्य करता अकैक पदना चारे दीशाना नव नव देवता स्थापवा धति **ऐकाशीपदवास्तु**

सोपदना शतपद वास्तुमां मध्ये सोण पदमां अह्या तेमा चारे आण्णु आठ आठ पदना अर्थआदि चार हेवो स्थापवा अह्याना चारणुष्टे होठ होठ लागवा आय-आयवत्सदि हेवो स्थापवा आडी आह्य करता चारे तरइ अकैक पदना दश दश हेवो स्थापवा. धति **शतपदवास्तु**

धर मंदिर राजलवन मंडप कीला नणाश्रया आदि वास्तु कर्मना प्रारंभे अने प्रवेशे वास्तुपूजन अवश्य विधि पूर्वक करवुं. ७६

		दक्षिणदिशकामु				पूर्व			
		पश्चिम	जय	ईश	सूर्य	सन्ध्या	वृष	अक्षरिदि	आग्ने
उत्तर	दीर्घा	आथ		मणिमि अर्थमा पद ६			सावित्र		
	अदीर्घा	आयवत्स					सावेना		
उत्तर	शैल								
	कुबेर	पृथ्वीधर पद ६		ब्रह्मा पद ९			विदारवान पद ६		
	भृङ्गाट								
उत्तर	मुरव्य	रुद्र		मैत्रगणा पद ६			इंद्र		
	नाग	रुद्रदास					इंद्रजय		
उत्तर	शेण	पश्चिम	शेध	असुर	वरुण	पृथ्वीदेव	सुग्रीव	जदि	पितृगणा

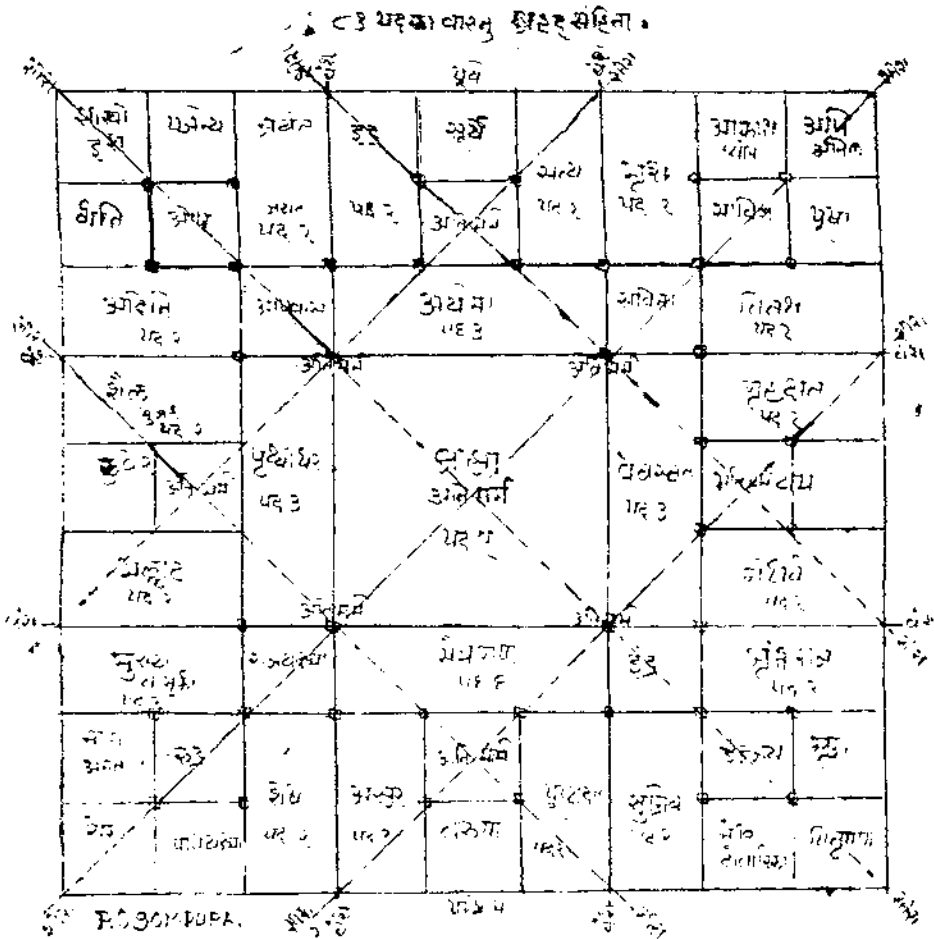
સ્વામિનાશોભવેદ્યસ્યા તસ્માત્યદ્યોદિતાર્થિભિઃ ।

ચતુષ્ઠિપદ્યે કર્ણે રેખા ભાગા પદે પદે ॥૭૭॥

મધ્યે પૂર્વોત્તરે તિસ્રતેન્સયાતસ્તુ મર્મયઃ ।

ભિત્તિ સ્તંભો ચ રેખા તો, વર્જયેત્કીલિકાદિકં ॥૭૮॥

વાસ્તુ. કર્મ, ઘર, પ્રાસાદ, રાજભવન, જલાશ્રય, કિલ્લા નગર મંડપ આદિ કા
ના આરંભે કે પ્રવેશે જો વાસ્તુ પૂજા વિધિ કરવી. નપૂજાય તો સ્વામીનો નાશ થાય. તે
હિતાર્થી યજમાને વાસ્તુ પૂજન જરૂર કરવું. ૭૭

(૧૯) (૧) પૃષ્ઠસંહિતામાં ૮૩ પદના વાસ્તુ પદમાં વિકર્ણ ત્રણ ત્રણ રેખા દોરવી તેને શી
કહી છે. તેવી જ શીરા રેખા થાય. અહાના ૩x૩ પદની રેખાને વંશ કહે છે. અહાના પદને ચારખૂં
અતિમર્મ તેમજ શીરાની એ રેખાનો સંવાત (સંગમ) થાય તેને પણ અતિમર્મમાં એ રીતે નવરથા
અતિમર્મના જાણવાં મર્મસ્થાન, વંશ સ્થાને ભીત સ્તંભ કે પાટ ન કુકવો.

योऽसौ पदना वास्तुभां पूर्वं अने उत्तर ओम विकर्ण रेखा होरवी. तेयो न्यां सूत्र संपात थाय तेने भर्मा कडेवा ते भर्मा स्थाने पुंटी स्थान के लीतना कराची. तेथे नहि तेम स्थाना करवी. जे भर्मा वेध थाय ह्याय तो स्वामी धनना नाश थाय. छति भर्मा वास्तुविन्यास

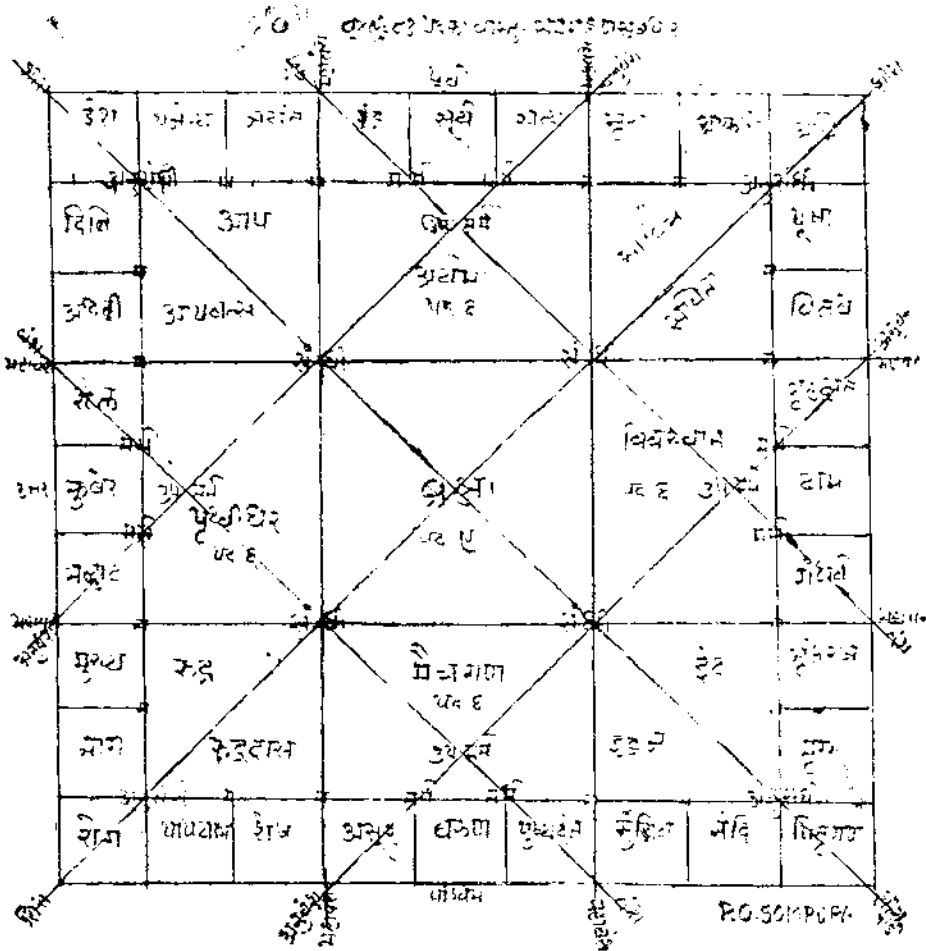
भुवनपुरसुराणां सूत्रेणपूर्वमुक्तं ।

कथित ईह पृथिव्यां शोभने च द्वितिये ॥७९॥

तदनुमुखं निवेशे स्थंभ शीलारोपणे स्यात् ।

भवनप्रवेशे काले पंचधा वास्तु यज्ञः ॥८०॥ इति क्षेपकः

धर शिखर के राजलवनना सूत्र जमीन पर १ छोडतां, २ शिलारोपणु समथे उ स्तंभ होय त्यां ४ पाटके मेल अडावतां ५ लवननां प्रवेश वधते ओम पांच समथे वास्तु यज्ञ करवा.

(२) समरांगण्य सूत्रधार ग्रंथमां ६x६ ओंकाशीपदना वास्तु पदना पुण्या पुण्यानी रेषाने शीरा कडी छे. अग्नि के वायव्य कोणनी चक्र विकर्ण जे रेषाने अनुवंश रेषां कडी छे. पश्चानने नैऋत्यनी

વક્ર વિકર્ણ રેખાને વંશ કહેલ છે. અક્ષાના પદના પદની ચારે આડી ઉભી સંગ્રાંગ રેખાને મહાવંશ કહેલ છે. અક્ષાના પદના ચાર ખુણે સંધિવંશ ફરતા એક એક પદ છોડીને વિકર્ણના ચાર ખુણે અનુસંધિ અનુવંશનો સંધાત (સંગમ) થાય તેને ઉપમર્મ કહેલ છે તેવા ચાર ઉપમર્મ મખમાં આવે. ફરતા દેવતાના પદ ઉપર વંશ અને અનુવંશના સંધાત સ્થાને (અક્ષાના ચાર મર્મના દેવતાપદે) આઠ મર્મ ઉપજે (તે ચાર ઉપમર્મની આબુએ)

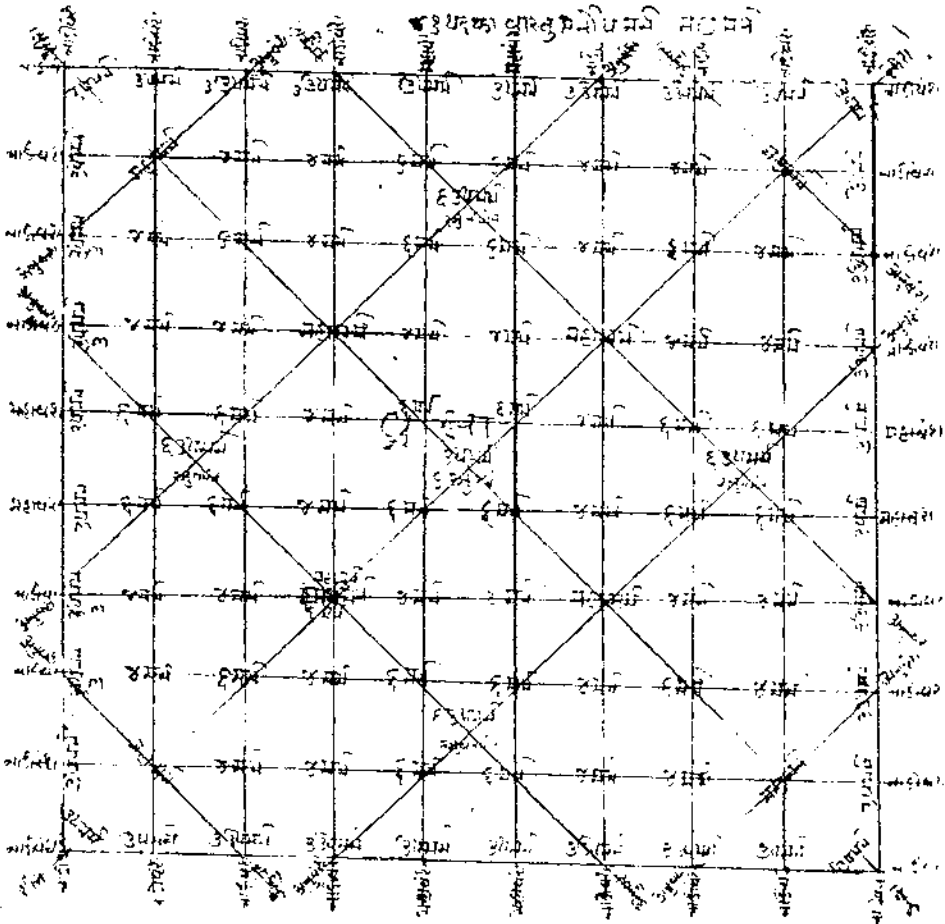
મર્મસ્થાન—વાસ્તુના મુખ, હૃદય, નાભિ, મુખ એ સ્તન આ છ અંગ દ્વારા તે મર્મ વેધને વાસ્તુ વિદ્યાના ગ્રંથોમાં તેને મહામર્મ કહેલ છે.

સંધી-વંશાષ્ટકસ્ય યઃ સંધિઃ સ સંધિ રિતિ કીર્ષ્ણેતેઃ ।

યે ધુનઃ સ્યુસ્તદનાતાં પ્રોક્તાસ્તે ચાતુ સંધયઃ ॥

વંશ અને શીરાની સંધિ સ્થાને ચાર સંધિ સ્થાન.

ઉપમર્મ-ઝયમર્માણિ તાન્વાહુઃ પદમખ્યાનિ યાનિ દ્વિ ।

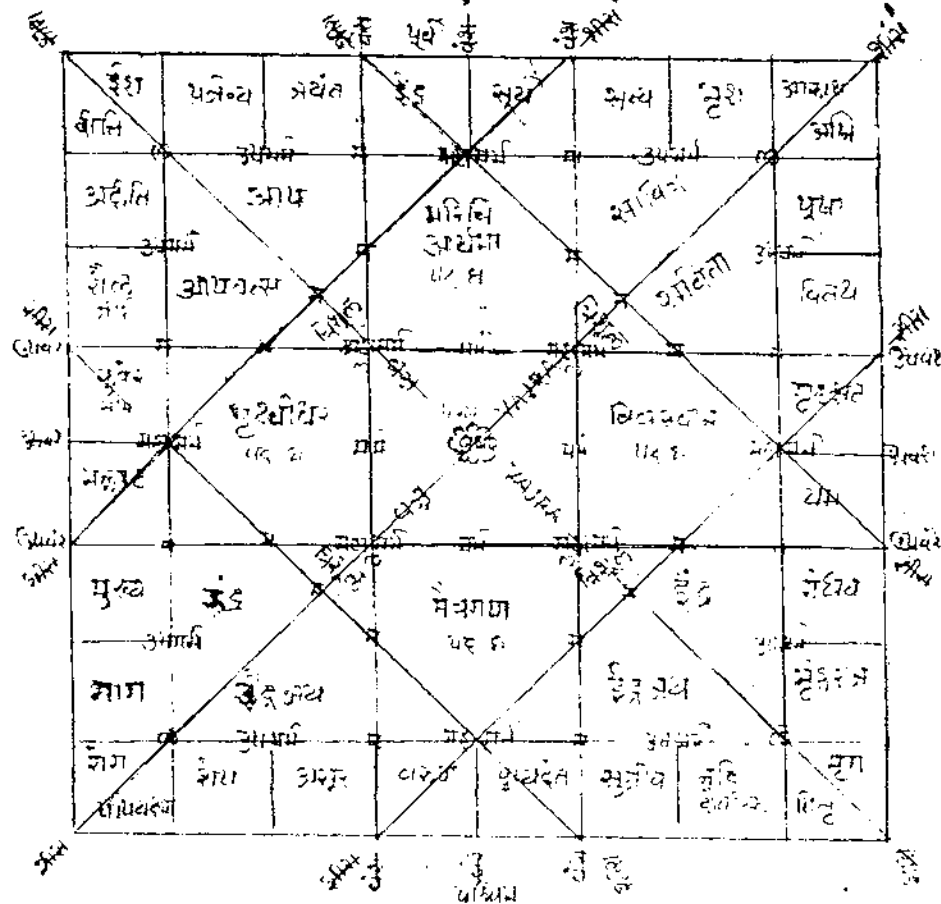

(૩) વાસ્તુમર્મોપમર્મ વંશ અને અનુવંશના સંધાત સ્થાને ઉપમર્મ ઉપજે મહામર્મ-વાસ્તુમર્મ પરિજ્ઞાન એકાંશીપદના વાસ્તુમાં મહામર્મ વાસ્તુના શરીરમાં શીરાઓ વંશો અનુવંશો સંધિઓથી મર્મ અને મહાવંશ કયા કયા સ્થાને છે. તેનું જ્ઞાન નીચે મુજબ છે.

૧ શીરા-વાસ્તુક્ષેત્રના ખુલાખુલો બે વિકર્ણ મુખ્યરેખા (૨) મહાવંશ રેખા મધ્યની બે આડી ઉભી રેખા તે મહાવંશ તેની ચાર રેખા. (૩) અનુવંશ શીરાના સમસૂત્રે તિર્યગ્ (આડી) બે બે રેખા તે અનુવંશ તેની કુલ આઠ રેખાઓ. (૪) મર્મ, શીરા, મહાવંશ, નાડી વંશ અને અનુવંશ એમના બે ત્રણ કે ચાર જ્યાં સંપાત થાય તે સંધિવંશમ થાય તે સ્થાનને મર્મ કહેલ છે. તેવા કુલ ૫૬ છપ્પન મર્મસ્થાન ૮૧ પદના વાસ્તુમાં પાસૂ. સંધિના ચોવીશ મર્મસ્થાન. એ ચતુસૂત્ર સંધિના બીસીશ મર્મસ્થાન (૫) ઉપમર્મ પદના મધ્ય લાગમાં બે અનુવંશ રેખાઓનો સંપાત થાય તે ૮૧ પદના વાસ્તુમાં પિસૂત્ર સંપાતના વીશ અને ચતુસૂત્ર સંપાત સૂત્ર પાંચ ઉપમર્મ ઉપજે. ચારે દિશા-શાઓની બાહ્ય લાગમાં ત્રિક રેખાઓના સંગમને સંધિ કહે છે. તે સોળ ઉપમર્મના નમથી પંચુ અતિ ઓળખાય છે. તેવા કુલ ૪૧ ઉપમર્મ ૬ મહામર્મ=અતિમર્મ. વંશ. અનુવંશ મહામર્મ અને શીરા રેખાઓના સંધિ સ્થાનને મહામર્મ કે અતિમર્મ કહે છે. ૮૧ પદના વાસ્તુમાં મહામર્મ આઠ સ્થાને ઉપજે છે જ્યાં આઠ સૂત્રો ભેગા થાય છે

સંધી અન્ય ગ્રંથોમાં બે રેખાઓના સંગમને સ્થાને સંધિ અને ત્રણ રેખાની સંધિને મર્મ કહેલ છે. વાસ્તુ વિદ્યામાં લાંગુલના લક્ષણ વિશે કહ્યું છે કે બે અનુવંશની સંધિને લાંગુલ

૮૬ પદના વાસ્તુ. અર્ધજિત સૂત્ર

નગરપુર પ્રમાણ

ચત્વાર્થઽષ્ટાદ્વિરપ્તૌ ચ સહસ્રાણિકરૈપુરઃ ।

તન્મધ્યે દશધા પ્રોક્તં વૃદ્ધ્યા હસ્ત સહસ્રતઃ ॥૮૧॥

નગર પુરનું પ્રમાણ હજારગજ, આઠ હજાર ગજ, સોળ હજાર ગજ જાણવું. તેમાં દશ પ્રકાર કહ્યા છે. તે જેટ, મધ્યમને કનિષ્ઠ પ્રમાણ મૂળ લેદ ત્રણ. સહસ્ર ચાર પ્રથમથી વૃદ્ધિ પાંચ સહસ્ર અને સાત સહસ્ર પ્રમાણ કનિષ્ઠ, પછી આઠ સહસ્રથી નવ દશ, અગ્યાર, તેર એ રીતે અર્થાન્તરે કહેલ છે.

નગર સવાયું લાંબુ તથા ઢોઢ સહસ્ર લાંબુ; અથવા અષ્ટાંશ આઠમે લાગે સાડા ચાર લાંબું કરવું. એ રીતે આઠ હજારનું મધ્ય પ્રમાણ કરવું. તેમ સોળ હજાર ગજનું પુર એ રીતે વિધિથી જાણવું. ૮૧

અષ્ટાદશપદ સાદ્ધાશૈ રાયતં વાસમાંશકકૈ ।

ગ્રામઃ પુરાર્થતોઽર્થેઽર્થે લેટં કૂટં ચ સ્વર્વટમ્ ॥૮૨॥

૨*પુરનું અર્થ ગ્રામઃ ગ્રામનું અર્થ ખેટઃ ખેટનું અર્થ કૂટઃ કૂટનું અર્થ અર્વટનું પ્રમાણ જાણવું. ૮૨

(૪) અપરાજિતસૂત્ર માં ૮૧ પદના વાસ્તુમા

૧ વંશ વાસ્તુની પૂર્વ પશ્ચિમ મધ્યની ઉભા ત્રણે રેખાઓ

૨ ઉપવંશ—વાસ્તુની ઉત્તર દક્ષીણની મધ્યની ત્રણ રેખાઓ

૩ શીરા—વાસ્તુપદના તિર્થંગ ખુણાખુણાની એ રેખા અને પુષ્પદંત થમ ઈંદ્ર સૂર્ય લલ્લાટ વરૂણ ગૃહક્ષતતા પદને છેદતી તિર્થંગ ચારે રેખા તેમ કુલ છ શીરા.

૪ મહામર્મ—વાસ્તુપદના છેડાના પર મધ્યમર્મે ઉપવંશ રેખાના સંપાત સ્થાને તેમજ અલ્પના પદની ચાર ખુણે લાંબુરૂને મહામર્મ ઉપજે,

લાંબુલ=અ્યાં છ સુત્રોના સંઘાત સંધિ થાય તે લાંબુલઃ શીરાને લાગતા છ સુત્રોના સંપાતને પણ લાંબુલ કહે છે. મહામર્મને લાંબુલ પણ કહે છે. ચોવીશ લાંબુલ જે હોયતો વાસ્તુના કરતાં એકેક પદના સંધિ સ્થાને જે હોયતો તે ૨૪ લાંબુલ થાય.

૫ પચક—અલ્પના મધ્યના આઠ સુત્રો ભેગા થાય તે પચક

૬ શલ—ત્રિશલ અલ્પના પદ અહારના ચારખુણે ત્રિશલ

૭ વચક અલ્પના પદની ત્રાંસી એ રેખાઓ એ વચક

(૨૦) સમરાજ્ઞણસૂત્રધાર અને બ્રહ્માંડપુરાણમાં નગરાદિના માનપ્રમાણ કહ્યાં છે. તેમજ તે પ્રત્યેક વચ્ચે કેટલું અંતર રાખવું તે પણ કહ્યું છે.

અમરકોશમાં સાત નામો આપેલા છે. ૧ પુર ૨ પુરી ૩ નગર ૪ પતન ૫ પુટભેદન ૬ સ્થાનિય ૭ નિગમ.

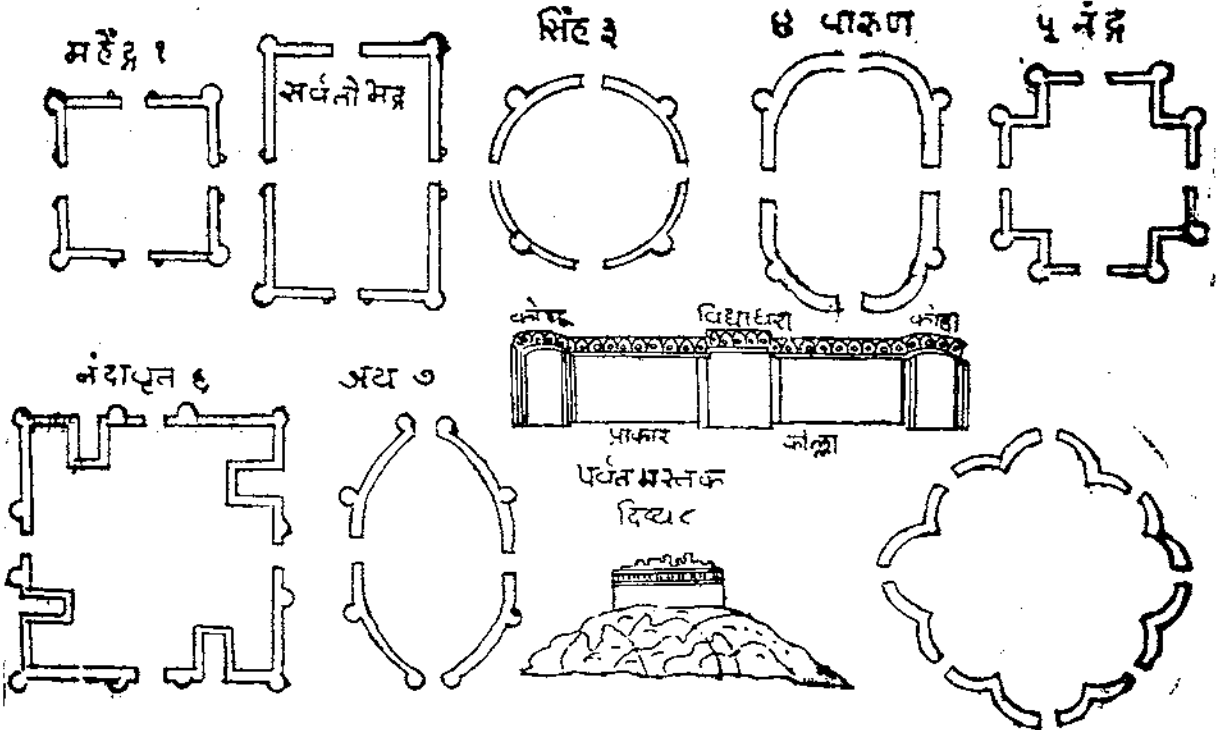
માનસાર ગ્રંથમાં આઠ પ્રકારના નગર કહ્યાં છે. ૧ રાજધાની ૨ નગરી ૩ પુર ૪ નાગરી ૫ ખેટ ૬ ખવટ ૭ કુબ્જ ૮ પતન કાવિકાગમમાં ઠોઈ મહાનગરના પરને કુબ્જ કહ્યું છે.

શાસ્ત્રકલ્પદ્રુમમાં નગર રચનાનું મૂળ આવેલું છે. તેમાં જેઠમાંથી હકાદિ, તેમાંથી બહુગામી વ્યવહાર સ્થાન, તેમાંથી પુરી, તેમાંથી નગર, તેમાંથી પદ્મ, તે પછી બેઠે સ્થાનીય કલ્પકમ્ પદ્મન વ્રજ નિગમ અને પુટમેદનમ્-પદ્મવિપ્રવરાગારં તતઃકુટુમ્બસમન્વિતમ્ ।

પદ્મયોગં ભવેદ્ગ્રામં તદ્ભૂત્રાયતનાવૃત્તમ્ ॥

કામિકાગ્રામમાં પંદર નગરો પ્રકટે આપેલાં છે. તેના આકાર, પદ, વિચાર, ભાગ, દેવાસતન, દાર, ગોપુરમ, પ્રાકાર, વસતી, અને જળાશયના ભેદો કહીને તેના સ્વરૂપોનાં નામો નીચે પ્રમાણે આપેલાં છે.

૧ દંડક	૪ પદ્મ (પદ્મક)	૭ કાર્મુક	૧૦ દવાગ	૧૩ કુંભક
૨ સર્વતોભદ્ર	૫ સ્વસ્તિક	૮ ચતુર્ભુજ	૧૧ શ્રીપ્રતિષ્ઠિ	૧૪ શ્રીવહ્લ
૩ નંદાવર્ત	૬ પ્રસ્તાર	૯ પ્રકીર્ણક	૧૨ સંપત્કર	૧૫ વૈદિક

અપરાજિતશત્રુમાં કહેલાં વીશ નગરોનાં નામ અને સ્વરૂપો શુભ ગણવાં.

ક્રમ	નગરનું નામ	આકાર	ક્રમ	નગરનું નામ	આકાર	ક્રમ	નગરનું નામ	આકાર
૧	માહેદ્ર	ચોરસ	૮	સ્વસ્તિક	ચતુરસ્ર	૧૫	સૌમાખ્ય	નદીની ઉત્તરે
૨	સર્વતોભદ્ર	લંબચોરસ	૯	પાર્શ્વદંડ	અતિદીર્ઘપાશ્વરીપતે	૧૬	ધર્મ	નદીની દક્ષિણે
૩	સિંહાવલોકન	વ્રતચોરસ	૧૦	વ્યંત	ચત્રાકૃતિ	૧૭	કમળા	નદીની પશ્ચિમે
૪	વારણ	લંબચોરસ	૧૧	શ્રીપુર	એક કિલ્લાવાળું	૧૮	શક	નદીની પૂર્વે
૫	નંદાવર્ત	સ્વસ્તિકાકાર	૧૨	રિપુદમન	બે કિલ્લાવાળું	૧૯	પૌરુષ	પુરુષાકૃતિનગર
૬	નંદાખ્ય	મુક્તપ્રાણમુશા	૧૩	સ્નાહ	પર્વતની કક્ષે	૨૦	સંપ્રિત	જેની બે બાજુ નદી હોય
૭	પુષ્પક	અષ્ટદલપુષ્પાકાર	૧૪	દિવ્ય	પર્વત મસ્તકે			

બ્રહ્માણ્ડપુરાણ મુજબ લઘુનગર એટલે સમનત્ર ભૂમિ પર કે સરિતા તટ પર હોય કે વનપ્રદેશમાં કે નાના પહાડોની પાસે વસેલું હોય અને વિશેષ કરીને શિવપીઠવર્ગ અને અન્ય કારીગર વર્ગને નિવાસ હોય કૌટિલ્ય-તેને ધૂળનો ઘોડનું કહે છે. શિલ્પરત્નમ્ માં કહ્યું છે કે કલા કલાપોના કારણે અધિક સમૃદ્ધ થયું હોયતો તેને શાલા-નગર કહેવું.

૬ તે માનસાર માં ગ્રામનું અર્ધ કહ્યું છે તેમજ સર્વટ ને નૃપભોજન શાલામંડપ પણ કહ્યો છે.

૭-શિવિર જાવણી, સેના સ્થાન. કૌટિલ્ય માં યસો ગ્રામના રક્ષણાર્થે દુર્ગ કહે છે.

૮ સ્થાનીય-નામક નગર માટે ચાણક્ય અર્થશાસ્ત્ર માં દુર્ગ કહ્યો છે અને ૮૦૦ ગ્રામોના મધ્યમાં સ્થાનીય નામ દુર્ગ કહ્યો છે.

મયમ્મ તે શિલ્પરત્ન માં સરિતા તટ પર અથવા પર્વતીય તલાટી (તળેટી) પાસે ન્યાં સેનાર્થ સ્થાન અને રાજનું ઉપવ્યવહાર (દફતર) સ્થાન હોય તેને સ્થાનીય કહ્યું છે.

૯ દ્રોણમુખ. સરિતા તટ કે સાગર તટ. અંદર-(પોંટી)

૧૦ કોટયમકિલમ્ પર્વતોના મધ્યમાં અરણ્યક નગર. સો દંડથી પાંચસો દંડ સુધીના પ્રમાણનું નગર.

૧૧ નિગમ-વ્યાપાર-મોટા નગરની વચ્ચે શિષ્યઓની વસ્તીવાળું નગર, કસબો કહેવાય તેવું

પ્રમાણ નગર અને ગ્રામ વચ્ચેનું સમરાંગણ સૂત્રધાર માં કહ્યું છે તેમાં

શિલ્પિ વર્ગ પ્રધાન્ય રીતે ઉપરાંત ચારે વર્ણના લોકો પણ રહે. કહ્યું છે. તેમાં નિગમનો પર્વાય શબ્દ વ્યાપાર

૧૨ નઠ-વિહાર. વિદ્યા સ્થાન અને સાંત લિલ્લુકનું સ્થાન પ્રત્નચારી વિદ્યાર્થીઓનું અધ્યયન અવસ્થા સસ્થાન. આચાર્યદિનાં સ્થાનો ચિંતન ભગ્ન સર્વ દર્શન અભ્યાસ સ્થાન. આદ્યપેયણ્ય પ્રબંધ યુક્ત સર્વ વિદ્યાની નગરી. આશ્રમ સ્થાન, મઃ સ્થાન.

દ્રષ્ટાંત તરીકે નાકંઘ, તક્ષશિક્ષા સારનાથ વગેરે.

શિલ્પરત્નમ્ ના કર્તા શ્રી કુમારે તેને પ્રકાર અને રક્ષા પ્રબંધ સાથેનું વિદ્યા આશ્રમનું નગર (મઃ) કહ્યું છે. સમરાજ્ઞણ સૂત્રધાર અ. ૧૮ નગરપુર પ્રકાર

૧ સંજ્ઞાની-નગર

૨ નગરની શાખા-કર્વાત

૩ કર્વાટથી ન્યૂન-નિગમ

૪ નિગમથી ન્યૂન-ગ્રામ

(કલ્પગ્રહ)

૫ સંજ્ઞાનીનું ઉપનગર પતન

૬ ન્યાં સમૃદ્ધ આલયો ભવનો

હોય અને વ્યવસાયયુક્ત

હોય તે પુટમેદ

૭ ગોપ્ટ પશુ સમુહનું સ્થાન

ગોપ્ટક જેને નેસંડો કહે છે.

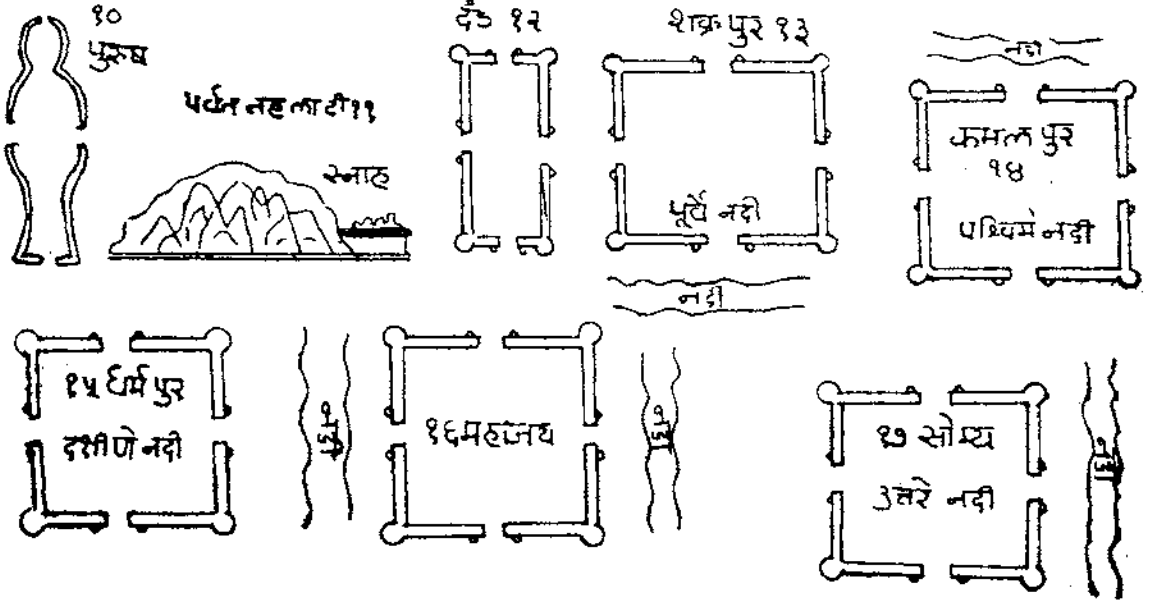
૮ વલ્લી તરવાસને પાપાણ્દિશી

ભરપુરભાગમાં કૃટિર, ઝુંપડી

વસાવી બીલ, ચાંડાલ, શિકારી

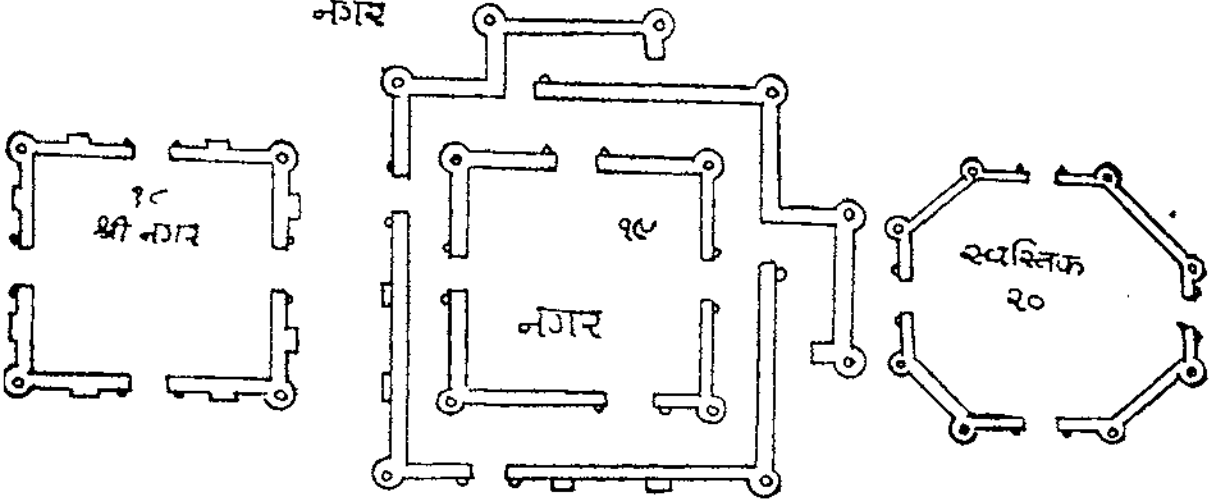
લોકો વસતા હોય તે.

૯ પલ્લકા પલ્લીથી નાની હોય તે.

અને દ્રવિડ ગ્રંથોમાં બાર પ્રકારનાં નગરો કહ્યાં છે. ૧ નગર, ૨ રાજધાની, ૩ પતન, ૪ દુર્ગ, ૫ ખેટ, ૬ ખર્વટ ૯ શિબિર ૮ સ્થાનીય ૯ દ્રોણમુખ ૧૦ કોટચુકિલમ, ૧૧ નિગમ, ૧૨ મહા-વિહાર ૧ નગર-ગ્રંથોમાં પાપણ કે પાટી છંદોમાં લખેલો હોય. દુર્ગના ચારે ભાજીના દ્વારો પર ગોપુરમ હોય. વાણિક વ્યવહારનું કેન્દ્ર હોય, અનેક જ્વતિના લોકો નિવાસ કરતા હોય. અનેક શિશ્વોપયજી વસતા હોય. અને સર્વ પ્રકારના શ્રેષ્ઠ દેવાલયોને, ઉદ્યાન જળાશયો હોય તે નગર કહેવાય.

નગર

૨ રાજધાની રાજશાસન (હાઇકોર્ટ) ખીડ હોય તેને રાજધાની કહે છે. રાજ સૈન્ય સાથે રહેતા હોય તેમજ પ્રાકાર કિલ્લાથી રક્ષાયેલું હોય. કિલ્લાના મુખ્ય દ્વારો પર ગોપુરમ હોય. સર્વ દેવ દેવીઓ આપતનો હોય, રાજપ્રાસાદ, ઉદ્યાન, જળાશયો મોટા માથો હોય, સર્વ જ્વતિના લોકોનો અવર જવર હોય વ્યાપક વ્યાપાર હોય તે રાજધાની કહેવાય.

પુરે ગ્રામે તથા સ્વેટે કૂટે ચ સ્વેટં ક્રમાત્ ।

માર્ગાઃ સપ્તદશાંકેષુ ત્રયોદશનવચ દિશંપ્રતિ ॥૮૩॥

પુર, ગ્રામ, ખેટ, કૂટ, ખર્વાટને માર્ગ-રસ્તા માટે ઠહે છે. જે જેઠ નગરને સત્તર માર્ગ, મધ્યને તેર માર્ગ અને કનિષ્ઠ નગરને નવ માર્ગો (આડા ઉભા કરવા, દશ દીશે પ્રતિમાર્ગે ત્રણ કે બે ગલી કરવી. ૮૩

ત્રિધા બ્રહ્મપુરં હસ્તૈ દ્વિસાર્ધક સહસ્રકૈઃ ।

કલાર્ક વસુમાર્ગૈશ્ચ જ્યેષ્ઠં મધ્યં કનિષ્ઠકમ્ ॥૮૪॥

બ્રહ્મપુરના ત્રણ લેહ પ્રથમ બે હુબર, બીજો ઢોઢ હુબર અને ત્રીજો એક હુબર ગબ્બો બાણુવો. વળી તેવા એકના આઠ લેહ જેઠ, મધ્યમને કનિષ્ઠના બાણુવા. ૮૪

જ્યેષ્ઠે સપ્તદશપ્રોક્તા માર્ગા મધ્યે ત્રયોદશઃ ।

કનીયસે નવ માનંતુ પોહશાર્કે નૈઃ કરૈ ॥૮૫॥

જ્યેષ્ઠ નગરને સત્તર માર્ગ (આડા ઉભા) કરવા. મધ્યમાન નગરને તેર માર્ગ અને કનિષ્ઠ નગરને નવ માર્ગો (આડા ઉભા) કરવા. તે માર્ગના વિસ્તારનું માપ કહે છે જેઠ નગરના માર્ગ વિશ ગજ વિસ્તાર, મધ્યને સોળ ગજ વિસ્તાર, અને કનિષ્ઠ નગરને બાર ગજ વિસ્તારના રાજ માર્ગ કરવા. ૮૫

પૂર્વસ્યા બ્રહ્મણા યામે ક્ષત્રિય મધ્યતોવિશઃ ।

શૂદ્રાસ્યુઃ ધનદિશાયાં વઃસ્વ્યાં ચ જન્નાશયાઃ ॥૮૬॥

શિલ્પિપરંગકરાર્દશે વહ્નીતજ્જીવિનોડત્યજનાઃ ।

નૈર્ઠત્યે શૌલિકા વેશ્યા વાયવ્યે લુબ્ધકાદયઃ ॥૮૭॥

કૌટિલ્ય અને શુક્રના મત મુજબ રાજધાનીની આકૃતી સુંદર અર્ધચંદ્રાકારઃ વૃત્ત કે સમચોરસ હોય પ્રાકાટ કિલ્લાને ભીતો અને પરિખા (ખાઈ) થી આવત હોય ચિહ્નિત પ્રવચ્ચોએ અનુકુળ હોય તે રાજધાની કહેવાય

૩ પત્તન (પુટમેદન) રાગનું ઉપજ્યાન તે પુટ બેલન ગ્રામ કે શીત કાળમાં જ્યાં રાજધાની હોય તે પત્તન. રાજવ્યવસાય અને વાણિજ્યનું કેન્દ્ર હોય તે પુટમેદન.

માનસાર અને મનુષ્યાલય ચંદ્રિકાના કથન પ્રમાણે સાગર તટેકે સરિતા તટ પરનું ખંડર હોય વિશેષ કરીને વાણિજ્ય વિશાળ રૂપે થતો હોય તે પત્તન કહેવાય.

કૌટિલ્ય અર્થશાસ્ત્રના પત્તન તથા પટ્ટનનાં બે રૂપો કલાં છે.

૪ દુર્ગ-શબ્દ કાચકમ-પુરનો અર્થ દુર્ગ. અધિસ્થાન, દેડ તથા રાજધાની કરે છે. અબ્યંતર વસ્તીના વસવાટના ચારે તરફ દુર્ગ હોય. તેમ નગરના બાર પ્રકારના મયમત અને માનસારમાં કહ્યું છે.

૫ ખેટક-સિટ નગરથી અર્ધપ્રમાણ વિષ્કંભ પ્રમાણનું કે તે નગરથી એક યોગ્યન દુર હોય. નગરના માર્ગો ૩૦ ધનુષ્ય પહોળા હોય તે ખેટકના માર્ગો વીશ ધનુષ્ય વિસ્તારના હોય.

પ્રાકારને વિશે પૂર્વે વ્યાખ્યાનો વસાવવા. દક્ષિણે ક્ષત્રિયને, શહેરના મધ્ય ભાગમાં વૈશ્ય
 પ્રદોને ઉત્તરે, વસાવવા. પશ્ચિમે જ્ઞાસયો કરાવવાં. શિવપીને રંગાટી કે સંઘાડાનું કામ
 કરે તે કડિયા. છીપાને, ઇંશાન કોણમાં વસાવવા. અગ્નિ સંબંધી કામ કરનારા તથા
 અત્યંત જાતિને અગ્નિ કોણે, નૈઋત્યે ધૂતકાર તથા વૈશ્યાઓને વાયવ્ય કોણે શિકારીઓને
 વસાવવા. ૮૬-૮૭

પ્રાકારસ્યોદયં કુર્યાદેકત્રિપંચવિંશતિઃ ।
 હસ્તાસ્તર્ધર્થે વિસ્તારો વાણમાર્ગવિરાજિતેઃ ॥૮૮॥

પ્રાકાર=કોટ=કિલ્લાનો ઉદય એકવીશ-તેવીશ ને પચ્ચિશ ગજનો એટલે જ્યેષ્ઠ
 મધ્યમને કનિષ્ઠ માનનો કોટ કરવો. ઉદયનો અર્ધ વિસ્તાર (જડો-પેહોળો) કરવો તેમાં
 ઉપરના ભાગમાં બાણ માર્ગ અમુક અમુક અંતરે રાખવા. ૮૮

તદર્ધ્યે કપિશીર્વાણિ અષ્ટમાંશતરાણિ ચ ।
 સક્ષોળા વર્તુળા વાલ્લે વિદ્યાધર્યોડપિ કોષ્ઠકાઃ ॥૮૯॥

કિલ્લાને ઉપર કાંગરા આઠ આઠ આંગળના અંતરે કરવા. કિલ્લાને બહાર ખૂણા
 ગોળ ચુરજ કોઠાવાળા ગોળ તેમાં અંતરે ચોરસ કોઠા કરવા. તેનું વિદ્યાધરી નામ જાણ્યું
 (ચુરજની અંદરના કોઠાને વિદ્યાધરી કહે છે.) ૮૯

હૃત્તં વૃત્તાયતાષ્ટાસ્ટ્રે અષ્ટપન્ને યવાકૃતિઃ ।
 સ્વસ્તિકં પુરુષાકારં દુર્ગમિત્યાદિ સૌખ્યદસ ॥૯૦॥

દુર્ગ કિલ્લા, ગોળ, લંબગોળ, અષ્ટાસ, અષ્ટપત્ર, પુષ્પાકૃતિ અને યવના આકારના
 સ્વસ્તિકાકાર પુરુષાકાર દુર્ગો હોય તે તે સુખને આપનારા જાણવા. ૯૦

ત્રિકોણં રસકોણં ચ એકાદ્વિશકઠાકૃતિઃ ।
 વજ્ર ત્રિશૂલં-વૈકર્ણં પુરાણિ સપ્ત વર્જયેત્ ॥૯૧॥

જે નગરને કિલ્લો ૧ ત્રિકોણ, ૨ છઠ્ઠાસનો ૩ ષટ્કોણ ૪ એક કે બે બેડીયા યાડાના
 આકારવાળો ૫ વજ્રના આકારનો ૬ ત્રિશૂલાકાર કે ૭ વિકર્ણ એ સાત આકૃતિના કોટ
 વાળાં નગર તણ દેવાં વિકર્ણ એટલે સામસામા ખૂણા બેડનારી રેખા એટલે ચોકડી
 પાડનારો આકાર હોય તેવો દુર્ગ ૯૧

શોભિતં નગરં કાર્યં હૃદ્યપ્રાકારગોપુરૈઃ ।
 પ્રાસાદનગરોદ્યાન કીર્તિસ્તંભ જલાશ્રયૈઃ ॥૯૨॥

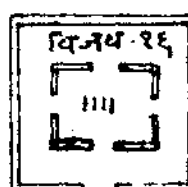
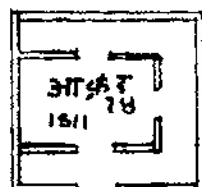
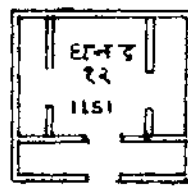
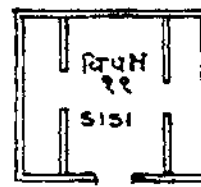
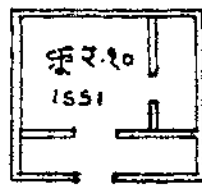
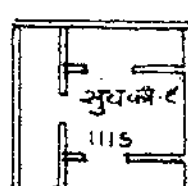
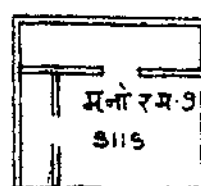
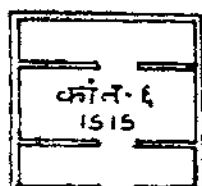
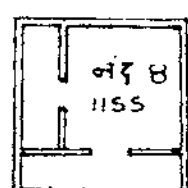
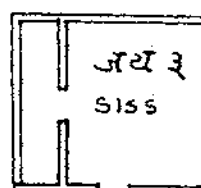
જે નગર હાટ દુકાનોથી કિલ્લાથી અને તેના દરવાજા ગોપુર, પોળો, દેવમંદિરો,
 રાજપ્રાસાદો, ઉદ્યાન, બગિચા, કીર્તિસ્તંભ અને જ્ઞાસયો વાવ, કુવા, તળાવોથી શોભતું

होय ते श्रेष्ठ लक्षणं. अेक मे हे त्रयु भागना क्षीतिस्तंल यतुमुभ गवाक्षोथी शोभतुं नग
श्रेष्ठ लक्षणं, ६२

ध्रुवादि ग्रहो-अथ प्रस्तार
गुरोरघोलघुर्न्यसे त्पूर्वशेषयोपरि ।
गुरुभिः पूरयेत्पश्चाद्यावेत्सर्वलघुर्भवेत् ॥९३॥

२१ प्रथम चार गुरु पक्षी भीजमां पडेला गुरु तणे लघु. आक्षी आगण होय तेम गुा
भुक्वा. न्यां सुधी सर्व लघु आवे त्यां सुधी. करता नवुं. ६३

- (२१) १-ध्रुव-५ ५ ५ ५-प्रथम रूपमां चार गुरुनां चिन्होना भुक्वां
२-धान्य-१ ५ ५ ५-प्लोन्न इपमां अद्य गुरु नीये लघुनुं यिह सृष्टी पक्षी त्रय गुरु भुक्वा
३-न्य-५ । ५ ५-त्रीज्ज इपमां आद्य गुरु पक्षी लघु अने छेल्ता मे गुरु
४-नं६-१ । ५ ५-योथा इपमां प्रथम मे लघु पक्षी मे गुरु.
५-अट-५ ५ । ५-पायमा इपमां मे गुरु पक्षी अेक लघु पक्षी गुरु.
६-कान्त-१ ५ । ५-छटा इपमां प्रथम लघु पक्षी गुरु, पक्षी लघु छेल्ते गुरु.
७-भनोरम-५ । ५-सातमा इपमां प्रथम गुरु पक्षी मे लघु छेल्ते गुरु.

- ૮-સુવક્રમ-૧ | | ૬-આઠમા રૂપમાં પ્રથમ ત્રણ લઘુ ૩ પછી છેલ્લે ગુરુ.
 ૯-દુર્ગમ-૬ ૬ ૬ | ૧-નવમા રૂપમાં ત્રણ ગુરુ પછી છેલ્લે લઘુ.
 ૧૦-કૂર-૧ ૬ ૬ | ૧-દશમા રૂપમાં પ્રથમ લઘુ પછી બે ગુરુ ને છેલ્લે લઘુ.
 ૧૧-વિપક્ષ-૬ | ૬ | ૧-અગ્યારમા રૂપમાં પ્રથમ ગુરુ પછી લઘુ પછી ગુરુને છેલ્લે લઘુ
 ૧૨-ધનદ-૧ | ૬ | ૧-બારમા રૂપમાં પ્રથમ બે લઘુ પછી ગુરુને છેલ્લે લઘુ.
 ૧૩-ક્ષય-૬ ૬ | ૧-તેરમા રૂપમાં બે ગુરુ પછી બે લઘુ
 ૧૪-આકંઠ-૧ ૬ | ૧-ચૌદમા રૂપમાં પ્રથમ લઘુ પછી ગુરુ અને છેલ્લા બે લઘુ
 ૧૫-વિપુલ-૬ | | ૧-પંદરમા રૂપમાં પ્રથમ ગુરુ પછી ત્રણ લઘુ
 ૧૬-વિજ્ય-૧ | | ૧-સોળમા રૂપમાં ચારે લઘુ **ઈતિપ્રસ્તાર નિરૂપણ**

૨૧ પ્રસ્તાર ઉત્પન્ન કરવાની રીત-દર પંક્તિનાં આઠ ગુરુ નીચે લઘુ મૂકવો. તે પછી આગળ જેવું રૂપ હોય તેમ કરવું. અને પછી લઘુ નીચે માર્ગ વધે ત્યાં ગુરુનું ચિહ્ન મૂકવું. એ રીતે જતાં આઠગુરુ નીચે લઘુ આવે અને આગલા લઘુ નીચે ગુરુ મૂકી ઉપરની પંક્તિનાં બીજા રૂપો હોય તેવાં કરતાં જવું. છેલ્લે બધા લઘુ આવે ત્યાં સુધી કરવું. આમ સોળ પ્રસ્તાર થાય છે. ૬ આ ગુરુનું ચિહ્ન છે અને ૧ આ લઘુનું ચિહ્ન છે.

ઉદ્દેશ્ય-ચાર ગુરુના પૂરા કહેલા પ્રસ્તારમાં ક્યું કેટલામું રૂપ થાય તે જાણવાની રીત. ઉદ્દેશ્ય-ગુરુ લઘુના ચાર રૂપો પર ૧, ૨, ૪, ૮ એમ એક એકથી બમણા અંકો મૂકવા તેમાં જેટલા લઘુ હોય તેના પરના અંકોનો સરવાળો કરી એક ઉમેરવાથી તેટલા ગુરુ રૂપ જાણવું.

૧ ૨ ૪ ૮

૧. ૬. ૧. ૧. આમાં ત્રણ લઘુના. ૧-૪ને આઠ મળાને તેરનો અંક આવે તેમાં એક ઉમેરવાથી ચૌદ થાય તે તેટલામું ચૌદમું રૂપ સમજવું.

૧ ૨ ૪ ૮

બીજી દૃષ્ટાંત ૬ ૬ ૬ | આમાં રૂકત એક જ લઘુ છે તે પરનો અંક આઠ છે તેમાં એક ઉમેરતા નવ થાય તેથી તે નવમું રૂપ સમજવું.

ગુરુ પરના અંકો ન ગણતાં લઘુ પરના અંકો ગણીને તેમાં એક ઉમેરવા.

નગરીતિ-ચાર પ્રસ્તારમાં અમુક સંખ્યાનું રૂપ કેવું હશે? તે જાણવતી રીતને નગરીતિ કહી છે પ્રથમમાં જણાવેલ એક=સમ અથવા બેકી અને વિષમ=એકી તે જાણવું. સમ હોય તો આઠ લઘુ મૂકવો, અને વિષમ હોવાનો આઠ ગુરુનું ચિહ્ન મૂકવું. તે પછી તેનું અર્થ કરતાં સમ હોય તો ગુરુ અને વિષમ હોય તો તેનું અર્થ-જે સમ એકમાં ન થાય તો એક ઉમેરીને અર્થ કરવું જેમ કે દશમું રૂપ કેવું હોય? તો દશ સમ છે. મારે લઘુનું ચિહ્ન કરવું. દશનું અર્થ પાંચ થાય તે વિષમ છે. તેથી પ્રથમના લઘુ આગળ ગુરુનું ચિહ્ન ન મૂકવું. ૧ ૬ હવે પાંચનું અર્થ થતું નથી. તેથી એક ઉમેરતા ૬ થાય તેનું અર્થ ત્રણ થાય તે વિષમ છે તેથી ગુરુનું ચિહ્ન મૂકવું ૬ ૬ તે પછી બાકી રહેલા ત્રણનું અર્થ થતું નથી તેથી એક ઉમેરતાં ચાર થાય તેનું અર્થ બે સમ છે તેથી લઘુ મૂકવો ૧ ૬ ૬ | એમ દશમું રૂપ થયું.

એ રીતે સમ અંકે અર્થ કરવું અને વિષમ અંક આવે તો તેનું અર્થ કરતાં એક ઉમેરી તેનું અર્થ કરતાં જવું તે જેટલા ગુરુ હોય તેટલા ચિહ્નો આવે ત્યાં સુધી વિષમનો સમ એક કરી અર્થ કરતાં જવું બ્યારે ચાર ગુરુના પ્રસ્તારનું રૂપ કશું હોય તેટલા ચિહ્નો પૂરાં કરવાં.

આ રીત પિંગલની છે, તેજ રીતે ઘરના છંદના રૂપને લાગુ થાય કાવ્ય સંગીત અને શિલ્પમાં ગુરુ લઘુ આવે.

गुरुणामिति वेदानां प्रस्तारे षोडशालयाः ।

भवन्ति मुखतोऽलिंदे लघुस्थाने प्रदक्षिणे ॥९४॥

पड्डेला आर प्रस्तार शुभना इपथी सोण इप सुधी धुवादि धरनां इप ञ्जुवां ते इपमां लघु शुभ आये, न्यां लघुनुं यिह डोय त्यां अलिंद परसाण ञ्जुवां शुभनां स्थाने शाणा ओरडो (सुपथ) धर समञ्जुं. ये रीते सृष्टि भार्ग ञ्जुवां. ६४

ध्रुवं धान्यं जयं नंद खरं कान्तं मनोरमम् ।

सुमुखं दुर्मुखं क्रूरं सुपक्षं धनदं-क्षयम् ॥९५॥

आर प्रस्तारना शुभ लघु परथी सोण गृहो उपने तेमना नामो १ ध्रुव, २ धान्य, ३ न्य, ४ नंद, ५ खर, ६ कान्त, ७ मनोरम, ८ सुमुख (सुपक्ष), ९ दुर्मुख, १० क्रूर, ११ सुपक्ष (विपक्ष), १२ धनद, १३ क्षय, १४ आकंद, १५ विपुल, १६ विन्य. ओभ सोण धरो उपने, तेमां प खर. ६ दुर्मुख, १० क्रूर, १३ क्षय, १४ आकंद, ये पांय गृहोना नाम प्रमाणे शुभ ञ्जुवा. तेथी ते तलु देवा. ६५

आक्रंदं विपुलं विजयं यथानाम स्तथागुणाः ।

धान्यांश्चे कान्तरेऽष्टौ च मुखालिंद्युतानि च ॥९६॥

तदा रम्यं श्रीधरं च मुदितं वर्धमानकम् ।

करालं च सुनाभं च ध्वांक्षं समृद्धिमित्यपि ॥९७॥

इति रम्यादिगृहलक्षणम्

धुवादिमांथी धान्यादि ऐक ऐकने अंतरे आठ धरो लई ने ते प्रत्येकना सुप्य आशय ऐक ऐक अलिंद (परसाण) वधारवाथी रम्यादि आठ गृहो उपने छे. रम्य, श्रीधर, मुदित, वर्धमान, करल, सुनाभ, ध्वांक्ष अने समृद्ध ये रीते आठ रम्यादि धरोनां नाम ञ्जुवां. ६६-६७

सुंदरादि १६ गृहो

धुवादि मध्ये षट्दारु षोऽशैवपुनर्गृहाः ।

सुंदरः वरदं भद्रं प्रमुखं विमुखं शिवम् ॥९८॥

सर्वव्याभं विशालं च विलक्षऽमशुभं ध्वजं ।

उद्योतं भीषणं शून्य मजितं कुलनंदनम् ॥९९॥

૨૨ ધ્રુવાદિ સોળ ગૃહોની અંદર ૫૮દ્વાર ૨૩ (ભીંતડામાં સામસામા ૨૪ બે બે સ્તંભો પર બે પાટડી મુકાય તે છ કાબટ) કરીએ તો કરી સોળ ગૃહો ઉપજે. ૯૮-૯૯

૧ સુંદર, ૨ વરદ, ૩ ભક, ૪ પ્રમુખ, ૫ વિષ્ણુખ, ૬ શિવ ૭ સર્વલાલ ૮ વિશાલ
૯ નિલક્ષ ૧૦ અશ્રુમ ૧૧ ધ્વજ ૧૨ ઉદ્યોત (ઉદિત) ૧૩ ભિષ્ણુ ૧૪ શૂન્ય (સૌમ્ય) ૧૫
અસ્મિત ૧૬ કુલનંદન

હંસાદિ ૧૬ ગૃહો

પૂર્વાલિંદેષુ સર્વેષુ કુર્યાત્ ૫૮દારુકં પુનઃ ।

હંસં સુલક્ષણં સૌમ્યં હૃયં માતુકમુત્તમમ્ ॥૧૦૦॥

તસ્માદુત્તમરોચિરે સતતં ક્ષેમં તથા ક્ષેપકે ।

ચોદ્વૃતં ઘૃષ્ણમુચ્છિતં ચ વ્યયમાનંદં સુનંદં ક્રમાત્ ॥૧૦૧॥

આગળ ધ્રુવાદિ સોળ ગૃહો કહ્યાં છે તેમાં જ્યાં અલિંદ કહેલ છે ત્યાં બે અલિંદ અને અલિંદોગી શાલામાં બે (પરશાળને મુખ્ય ઓરડાને) પાટડા નાખવાથી તે ધ્રુવાદિના રૂપોના સ્થાને હંસાદિ સોળ ગૃહો થાય. ૧ હંસ, ૨ સુંલક્ષા, ૩ સૌમ્ય, ૪ હૃય, ૫ ભાવુક, ૬ ઉત્તમ, ૭ રૂચિર, ૮ સતત, ૯ ક્ષેત્ર, ૧૦ ક્ષેપક, ૧૧ ઉદ્યુત, ૧૨ ઘૃષ્ણ, ૧૩ ઉચ્છિત, ૧૪ વ્યય, ૧૫ આનંદ, ૧૬ સુનંદન, ૧૦૦

અનુવાદ અર્થ ઉપર આપેલ છે.

અલંકારાદિ ૧૬ ગૃહો

અગ્નિરક્ષોડનિલેશાન નવાંશા ધ્રુવનસ્ય ચ ।

કર્ણે શાલા લઘુસ્થાને મેદાઃ પંચદશૈવદિ ॥૧૦૨॥

૨૫ ધ્રુવાદિ ગૃહોમાં અપર્વક (ઓરડી કોટડી) આવે તે અલંકારકાદિ સોળ ગૃહો થાય લઘુ મુકે પ્રસ્તારમાં જ્યાં જ્યાં અલિંદ લઘુ યોગે ઉપજતા બીજા રૂપોથી અગ્નિ કોણથી

૨૨ રાજવલ્લભ્યાં શૂન્યને સ્થાને સૌમ્ય કહેલ છે.

૨૩ ૫૮દારુ ઓટને ઘરના બે ફરામાં અસ્પીયાં અખે સ્તંભ ઉમા કરી તે સ્તંભો પર બે પાટ મુકે તે ૫૮દારુ એમ છ કાબટ તે ૫૮દારુ

૨૪ ઘરનું મુખ ગોવાળ જે દિશામાં હોય તે પૂર્વ દિશા. સામાન્ય લોકોના ઘરમાં આધમણો એક કરી દક્ષિણે બીજો ઉતરે અને પછી ન પૂર્વ પશ્ચિમ એમ સૃષ્ટિ માર્ગે પ્રસ્તારમાં લઘુ આવે તે રીતે ઘરને અલિંદ પ્રસ્તાર આવે એ રીતે અનુક્રમે સોળ ગૃહોનાં રૂપે જાણવાં.

૨૫ (૧) ધ્રુવાદિને અપર્વક ઘરની ડાબી તરફ કરવાથી અલંકારાદિ સોળ ગૃહો ઉપજે ૧ અલંકાર ૨ અલંકાર ૩ રમણ ૪ પૂર્ણ ૫ ધૃચિર ૬ પુખ ૭ સુગર્ભ ૮ કર્પીશ ૯ દુર્ગત ૧૦ રિક્ત ૧૧ ધૃષ્ણ ૧૨ ભદ્રક ૧૩ વંચિત ૧૪ દીન ૧૫ વિભવ ૧૬ કામર એ રીતે સોળ ગૃહો થાય.

(૨) ઉપરના સર્વ અપર્વક વિશે ૫૮દારુ નાખવાથી સોળ ગૃહો ઉપજે.

અનુક્રમે લઘુ ગણીયે, પૂર્વે લઘુ. અગ્નિએ, દક્ષિણે નૈઋત્યે, પશ્ચિમે, વાયવ્યે, ઉત્તરે ઈ
ન્યાં લઘુ ત્યાં કર્ણુ શાલા ઉપજે તે સોળ માંહિ પૂર્વના રૂપની શાલાનું રૂપના બીજા રૂ
લઈ તે વિગતે ઇશ્વરાદિ પંદર ગૃહો ઉપજે

જે ઘરોને અપવર્ક કરવા કહ્યું હોય તે બુદ્ધિમાન શીલ્પીએ ઘરની ઓરડી ડાબી
કરવાનું કહ્યું છે

इति अलंकारादि गृहपंचम

अथ दिशालगृहाणि

दिशालं केवलं युग्म मघषट्कारुमध्यतः ।

एकार्लिंદे न विमलं वीर्यवन्तं द्वयलिंदकम् ॥१०३॥

૨૬ દિશાલ ગૃહ કેવળ જે શાલાનું કહ્યું છે. તેનું યુગ્મ નામ બાણુવું. તેમાં ષટ્કાર
એક અલિંદ આગળ કરેતો તેનું નામ વિમલ. અને જે અલિંદ કરેતો વિર્યવાન
બાણુવું. ૧૦૩

भासुरं मुखं युग्मद्वयं प्रदक्षिणकेन संयुतम् ।

समग्रं दक्षिणश्लोकं दुन्दुभिर्गृहमुत्तमम् ॥१०४॥

મુખે અલિંદ એઉ હોય અને દક્ષિણે ૧ અલિંદ હોય તો તેનું નામ ભા
બાણુવું. જે આગળ અલિંદ ત્રણ હોય અને દક્ષિણે એક અલિંદ હોય તો તેનું
દુન્દુભિ બાણુવું. ૧૦૪

वामे दक्षिण एकैकं नरदं मुख तो द्वयम् ।

सुतेजोऽलिंद संयुक्तं हयजं मंडपाधिकम् ॥१०५॥

જેને ડાબી અને જમણી દિશાએ એકેક અલિંદ હોય અને મુખે અલિંદ જે :

૧ પ્રભાવ ૨ ભાવિત ૩ રૂકમ ૪ તિલક ૫ કિરિત ૬ સૌખ્ય ૭ મનોરમ ૮ વશોદ ૯
૧૦ ભાસુર ૧૧ બાણુ ૧૨ વસુધર ૧૩ ધાન્યનાથ ૧૪ કપિત ૧૫ વિતરદિ ૧૬ દ્વલસમૃદ્ધ.

(૩) અપર્ક સાથે ષટ્કાર સહિત જે પ્રભાવાદિ ઘરો કર્યાં છે તે ઘરોના મુખ આગળ
એક અલિંદ વધારવામાં આવે તો તે ચૂડામણિ આદિ ૧૬ ઘરો ઉપર ૧ ચૂડામણિ ૨ પ્રભદ્ર ૩
૪ શેખર ૫ ઉચ્ચિત ૬ વિશાળ ૭ ભૂતિત ૮ હૃદ ૯ વિરોધ ૧૦ કાલપાય ૧૧ નિરાચ્ય ૧૨ સુ
૧૩ રૌદ્ર ૧૪ મેઘ ૧૫ મનોમય ૧૬ સુભદ્ર એ રીતે ધ્રુવાદિ લઈ એક શાલાના ૧૦૪ એકસોને
ગૃહો ઉપજે છે.

(૨૬) વિશાલ ગૃહ એટલે જે ઓરડાવાળાં ગૃહોની જુદી જુદી રચના. વિશાલ ગૃહ કરવાની
એવી છે કે જે ભૂમિના ૩x૩ એમ આડા કોના નવ પદ પાડવાં એ નવ પદના મધ્યેનું પદ મુકી આ
જે પદોની જે શાલા કરવી. તથા આડીની ભૂમી બુદ્ધી રાખવી. આ પ્રમાણે ચાર દીવાલોમાં
પ્રકાશની શાળા થાય.

તેનું નામ નરદ જાણવું. આગળ ત્રણ અલિંદ હોય અને ડાબી જમણી દિશાએ એક એક અલિંદ હોય તો તેનું નામ સુતેજ જાણવું. ૧૦૫

દક્ષિણે પશ્ચિમે ચૈકો મુખે યુગ્મં ચ વાલકમ્ ।

વિલાસં વામતોડલિંદે મહંતં પૂર્વતોડધિકે ॥૧૦૬॥

દક્ષિણે અને પશ્ચિમે એકેક અલિંદ કરીએ અને મુખે આગલી દિશાએ અલિંદ બે કરીએ તેનું નામ બાળક જાણવું વળી પૂર્વ અને ડાબી દિશાએ એક અલિંદ કરે તો તેનું રૂપ વિલાસ જાણવું. વિલાસ ગૃહ આગળ અલિંદ કરેતો મહંત નામ જાણવું. ૧૦૬

દક્ષિણે પશ્ચિમે વામોડલિંદે એકે સૌમુખે દ્વયમ્ ।

દ્રવ્યમંડપસંયુક્તં દ્વિશાલાનિ યથાક્રમમ્ ॥૧૦૭॥

દક્ષિણે પશ્ચિમે અને ઉત્તરે એકેક અલિંદ હોય અને બે અલિંદ મુખ ભાગે હોય તેમજ તેનાથી આગળ એક મંડપ હોય તો દ્રવ્ય નામ જાણવું. આમ અનુક્રમે દિશાલક્ષરો જાણવાં. ૧૦૭

પૂર્વોત્તરસ્યાં શાલાયાં લાંગુલં સૌલ્યકારકમ્ ।

લાંગુલ ત્રિતયાગ્રં ચ તુલિહ યુગ્મં મયાવદમ્ ॥૧૦૮॥

૨૭ પૂર્વ અને ઉત્તર બેનું મુખનું ગૃહ હોય અને તેના બુણા નાંસક અથ સલગ્ન (મિષેલાં) હોય તે ઉત્તમ લાંગુલ ગણાય અને તેને મુખ કારક જાણવું. ૧૦૮

ત્રિરૂપ ત્રિકોણ રૂપ લાંગુલ મળે તેમ ન કરવું. અને ચુલ્હી યુગ્મ એટલે પૂર્વાપર દિશાલ ગૃહ પૂર્વાભિમુખે હોય કે પશ્ચિમાભિમુખે હોય તે ચુલ્હીયુગ્મ કહેવાય. તે ભય ઉપજાવે, અશુભ જાણવું.

इति द्विशालग्रह द्वादशरूपाणि

(૨૭) રાજવલ્લભના રૂપ અધ્યાયમાં શાન્તાદિ દિશાલ એવા અનુક્રમે સાળ ઘર વળી સ્તિનાદિ શાલાના બેદે કરી તેવાં ગૃહોનાં એકેક રૂપ માં ચત્તાર નામોં થાય તે સર્વેને એકત્ર કરતાં ચોસા નામોં જાણવાં. દિશાલગૃહની ડાબી જમણી તરફ એકેક અલિંદ હોય અને મુખે આગળ ત્રણ અલિંદ હોય તો તે સૂર્ય નામનું ગૃહ જાણવું સર્વેરૂપ દિશાલગૃહના મુખ આગળ ચાર અલિંદ હોય અને ડાબી જમણી તરફ એકેક અલિંદ હોય તો તે વાસવ ગૃહ જાણવું.

દિશાલ ગૃહના મુખ આગળ ત્રણ અલિંદ અને ડાબી જમણી તરફ અને પાછળ એક અલિંદ હોય તો તેનું પ્રાસાદના નામ જાણવું.

મુખ આગળ ચાર અલિંદ હોય તો તેનું વિમલ નામ જાણવું.

વિમલ ના મુખ આગળ એક મંડપ વધારે હોયતો વિર્યમાન નામ જાણવું. દિ શાલના મુખ આગળનો બે અલિંદ હોય તેમ જમણી તરફ એક અલિંદ હોમ અને મધ્યે પરદાર હોય તે ભાસુર. દિ શાલગૃહ આગળ એક અલિંદ હોય અને તેનાથી નીકળતો મંડપ હોય અને જમણી તરફ એક અલિંદ હોયતો તે દુહુલિ નામનું જાણવું. દિ શાલ ગૃહના મુખ આગળ બે અલિંદ હોય અને તેના

અથ ત્રિશાલગૃહાણિ

સૌમ્યાદિ દ્વારભેદેન ત્રિશાલં લઘુસંયતમ્ ।

નિદશં ત્રિદશોવાસં સુરૂપં કુમુદં ક્રમાત્ ॥૧૦૯॥

ત્રિશાળ ગૃહો સૌમ્યાદિ ભેદે કે હસ્તિનાદિ ભેદે કરીને બાણવા. એકેકે રૂપના અર્થ નામ ઉપજે જેમ શાન્તનાદિક ગૃહ હસ્તિનાદિ ભેદે ચોક્ક નામે ઉપજે છે તેમ ચોક્ક અર્થ. ત્રિશાલ ગૃહ-શાલા એક લગી માંડીયે ત્રિશાલ કેવળ રૂપ ૧ ત્રિદશ ર ત્રિદશવા સુરૂપ ૪ કુમુદ, એમ અનુક્રમે ઉપજે મધ્યે ષટ્દશ એકેક આવે. ૧૦૯

(સ)ષટ્દારુમુખે શમા વામૈકો દક્ષિણે લઘુઃ ।

વરદં-સરદં ચૈવ દંડકં કાકપક્ષકમ્ ॥૧૧૦॥

શાલામાં ષટ્દશ કરવા અને ડાબી બમણી દિશાએ એકેક અલિંદ હોય ત્યારે તેને ત્રણ અલિંદ કરીયે એટલે તેને ત્રણે દિશામાં ષટ્દશાલા થાય તેનું ન.મ વરદ બાણવું તે રૂપ ઉત્તરાભિમુખ હોય તો તેનું નામ સારદ કહેવું દક્ષિણાભિમુખ હોય તો દંડક બ અને તેજ રૂપ પશ્ચિમાભિમુખ હોય તો કાકપક્ષ નામ બાણવું. ૧૧૦

વિમલં શ્રીનિવાસં ચ શ્રીવત્સં વીર્યવંતકમ્ ।

દુંદુભં સાગરાચ સ્યાત્ ત્રિશાલં ક્રિયતે યદિ ॥૧૧૧॥

ત્ર્યૈલોક્યસુંદરં મધ્યે દ્વિષટ્દારુ ત્રિશાલકમ્ ।

સમાલિંદા મુખે કાર્યાસ્ત્રયોલિંદા દિશાત્રયે ॥૧૧૨॥

ત્રિશાલં પ્રાગુદ્ક શાલાવિહિનં સૂર્યકં શુભમ્ ।

દક્ષિણે પશ્ચિમાભિર્ય દ્વિહીનં તદ્દનનાશનમ્ ॥૧૧૩॥

વિમલ, શ્રીનિવાસ, શ્રીવત્સ, વીર્યવંત, દુંદુભિ, સાગર, એ ત્રિશાલ ગૃહો છે. ષટ્દશ એ ત્રિશાલગૃહમાં કરવા એટલે તે ત્ર્યૈલોક્ય સુંદર ગણાય. આગળ મુખે એક અ અને ત્રણે દિશામાં ત્રણ ત્રણ અલિંદ કરવા. (ત્રિશાલ) ગૃહનો પૂર્વ અને પશ્ચિમ શાળા રા હોય તો તે ઉત્તમ તેને સૂર્ય એવી સંજ્ઞાથી બાણવું. દક્ષિણ અને પશ્ચિમે બે ઘરને અ ન હોય તો તે ધનનો નાશ કરાવે. ૧૧૧-૧૧૩

इति वास्तुसार मंत्र त्रिशालगृहाणि

આગળ મંડપ હોય તથા જમણી તરફ એક અલિંદ હોય તે તેમાંથી આગળ મંડપ હોય સુ દિશાલ ગૃહના મુખે ત્રણ અલિંદ હોય તે આગળ મંડપ હોય. તથા જમણી તરફ એક અલિંદને મંડપ હોયતો તેનું નામ હૃદયજ બાણવું.

દ્વિ શાલ ગૃહના મુખ આગળ ત્રણ અલિંદ હોય અને બે મંડપ હોયતો તે મહાત દિ શાલ મુખે બે અલિંદને બે મંડપ હોય અને જમણી ડાબી તરફ બે બે અલિંદ હોયતો તેનું નામ ત્રૈલોક્ય કુંભર બાણવું.

चतुःशालगृहाणि

चतुःशालं गुणाग्र च षट्दारु शोभनं गृहम् ।

मलयं मुख्ययुग्मारुख्यं वामैको दक्षिणे लघुः ॥११४॥

षट्शुक्रत यतुः शाल गृहने आगण त्रय अलिंद करीये तेनुं शोभन नाम नक्षत्रयुं अने मुजे ये अलिंद अने डाणी जमणी दिशाये अके अके अलिंद करीये तो तेनुं नाम मलय नक्षत्रयुं. ११४

द्विषट्दारु मुखे वेदाः एकैकवामदक्षिणे ।

अलिंदोऽथमुखे भद्रे तद्गृहं मकरध्वजम् ॥११५॥

यतुः शालमां ये षट्दारु शालामां करवा अने मुजे आगण चार अलिंद करी डाणी जमणी दिशाये अकेके अलिंद करे अने मुजे लद्र करे तो ते गृहचुं नाम मकरध्वज नक्षत्रयुं. ११५

इति चतुःशालगृह

सौम्या स्यात् हस्तिनी शाला माहिषी पूर्वदिग्मुखा ।

दक्षिणाभिमुखा शागौ छागली पश्चिमानना ॥११६॥

शान्यगृहे उत्तरे हस्ति शाला करवी, पूर्वमां लैसोनी दक्षीणै गौशाला अने पश्चिमे छागली-जकरानी शाला करवी. ११६

आशामग्र गृहद्वारं दक्षिणांगे भवेद्यदि ।

इंद्रे गृहक्षते पुष्पदंते भल्लाटके तथा ॥११७॥

सुभद्रं नंदपीठं च सौरभिं पुष्कर क्रमात् ।

चत्वारोऽमीगृहाः पुंसां धनपुत्र सुखावहा ॥११८॥

अपरशाला हस्तिनी. मडिथी आदिना द्वार आगण कथा पद विलाग मुकवां ? तथा अडकी द्वार कथां भूकेवुं ? क्षेत्रना नव भाग. ८१ पदना करवा. तेमां हस्ति शालामां जमणी तरके धंद्र देवना स्थाने द्वार भूकेवुं. मडिथी शालामां जमणी दिशाये गृहक्षतना स्थाने द्वार भूकेवुं. गौशाला छाय तो जमणी दिशाये पुष्पदंतना स्थाने द्वार भूकेवुं. अने छाग शाला भाटे जमणी गान्धु लट्वाप्रना स्थाने द्वार भूकेवुं अने रीते चारे दिशा तथा चार नाम अनुक्रमे नक्षत्रावा. हस्तिशालाये सुभद्र, मडिथीने नंदपीठ, गौशालाने सौरभि अने छागली शालाने पुष्कर अवेवुं नाम अथाय, चार गृहे ते उत्तम पुंषुं सुभ आपे. ११७-११८

इति भद्राणि

राजगृहम्

प्रतापवर्धनं नाम सराज्ञां पंचविंशतिः ।

तन्मध्ये षोडशस्थाने सुभद्रे शोभनाः स्मृताः ॥११९॥

મીત્તિ ચતુર્દશાંગેન ચતુઃદ્વારોપશોમિતં ।

માડંમદ્રે દ્વિમોખ્યોર્ધ્વં સાર્થં પંચાત્રભૂમિકાઃ ॥૧૨૦॥

પ્રતાપવર્ધન નામે રાજમહેલ પચ્ચીશ ગજનો કરવો. તેમાં મધ્યે નવ ચોકીના સ્તંભો કરવા. ફરતી આગળ ચોકી કરવી. કુલ અત્રીસ સ્તંભો ચતુર્મુખ કરવા. ભીતિ-દ ચૌદના ભાગે કરવી. ચારે દિશાએ દ્વારથી શોભાનો રાજપ્રાસાદ કરતો. આગળ ભદ્રે જે મજલા કરવા. સાડા પાંચ કે ત્રણ ભૂમિ મજલા મૂળ ગૃહ પર કરવા (ભીતિની ૦ અંધાન્તરે બાડી કહે છે. ૧૧૯-૧૨૦

इति प्रतापवर्ध

लक्ष्मीविलासस्ततुल्यं भद्रे स्तंभा दश स्मृताः ।

एक भद्रे त्रिभद्राणि पट्टसार्धा भूमिभिष्यते ॥१२१॥

લક્ષ્મીવિલાસ રાજ્યગૃહ પ્રતાપવર્ધન જેવું કરવું. અંદર સરખું પરંતુ બહાર સ્તંભો દશ વધારવા. એક ભદ્રને બદલે ત્રણ ભદ્ર કરવું સાડા છ ભૂમિ ઉદ્ય ત્રણ કરવો. ૧૨૧

पदैस्तु पंचविंशत्या श्री विलासगृहं भवेत् ।

સ્તંભા ૫૬વિંશત મધ્યે દશાં શોમિત્તિ વિસ્તર ॥૧૨૨॥

શ્રી વિલાસ રાજગૃહનું સ્વરૂપ કહે છે. તેને પચ્ચીશ પદ મધ્યે કરવા. તેના છ સ્તંભો કરવા. વિસ્તારની બાડાઈ દશમાં ભાગે રાખીવી. ૧૨૨

भद्रं त्रिलोक्यवत् कुर्यात् मध्यभूमि द्वयोर्ध्वतः ।

भूमियः पंचसार्द्धास्यु रथांतः कमलोद्भवः ॥१२३॥

एकाशीति पदे गर्भे मध्ये स्तंभ शत भवेत् ।

अष्टादशां भित्तिश्च चतुर्द्वारोपशोमितम् ॥१२४॥

ખીલ ભૂમિ પર ભદ્ર શ્રેણિક જેવું કરવું સાડા પાંચ ભૂમિ ઉદ્ય કરવું. ભદ્ર લોહલવ જેમ કરવું. એકાશી પદ મધ્યે કરતાં તેના સો સ્તંભો થાય ભીત દિવાલ અઠારમાં ૦ કરી ચારે તરફ દ્વારથી શોભતો કમલોદ્ભવ પ્રમાદ શોભતો (તેના દ્વારની બહાર વિ ચોકીવાળા કરવા) ૧૨૩-૧૨૪

सप्त सप्त तथा पंच त्रिभिर्भद्रं च धनाजतं ।

सप्तभूम्योऽर्धं भूमिश्च रमते कमला सदा ॥१२५॥

माढमर्द्धोदयं कुर्यात् कलशं ध्वजभूषितं ।

प्रासादे देवराज्ञो स्यात् त्यजेत्प्रासादजगृहे ॥१२६॥

કનકોદ્ધૃત રાજગૃહના ચાર દ્વાર આગળ સાત-સાત-તથા પાંચ પદ અને આગળ પદના ચોકીયાળા કરવા (કુલ બાવીશપદ એકેક દ્વાર આગળ થાય)

તેની સાતમી ભૂમિ ઉપર હ્રમેંશા લક્ષ્મી રમણ કરે છે ભૂમિ માઠના અર્ધ ઉદ્ય આગળના ભાગમાં કરવો તે ક્ષત્ર કળશથી શોભતો કરવો દેવ પ્રસાદને અને રાજગૃહને વ્યવહાર શરૂ કરવા પરંતુ ક્ષીમંતના ઘરે કે સામાન્ય લોકના ઘરે ક્ષત્ર કળશ ન મડાવવા. ૧૨૫-૧૨૬

અથ રાજસિંહાસનઃ, છત્ર, શૈલ્યા, વાટિકા, ઉદ્યાન પ્રમાણઃ

ષષ્ટાશીત્યા દ્વિસપ્તત્યાંગુલૈરેષ વિસ્તરઃ ।

ષષ્ટિ તો દશદાન્યા તુ ત્રિધા સિંહાસનં ભવેત ॥૧૨૭॥

દ્વિસપ્તમીત્યાંગુલૈઃ શત દૈર્ઘ્યો વ્યાસ તદર્ષતઃ ।

ત્રિષૈક શતવંદૈશ્ચ ત્રિવિધા વાટિકા શુભા ॥૧૨૮॥

રાજનું છત્ર, સાડ આંગુલ-બહોતેર આંગુલ અને એંશી આંગુલ વિસ્તારનું કરવું....
રાજનું સિંહાસન ૬૦ આંગુલ-૫૦ આંગુલ કે ચાલીશ આંગુલ એમ ત્રણ પ્રકારે કરવું.-
રાજની શૈયા પલંગ કે ૭૨ બહોતેર આંગુલ લાંબી અને તેનું અર્ધ પહોળો કરવો. રાજ-
વાટિકા-ઉદ્યાન-ત્રણસો ફાંડનું જેઠમન બસો ફાંડ મધ્યમાન અને સો ફાંડ કનિકટમાન એ
પ્રમાણ વિસ્તારથી ઉદ્યાન ત્રણ પ્રકારે બાંધવા. ૧૨૭-૧૨૮

વસ્ત્રમૌષ્ઠસસ્યાર્થી દૈવે વામે મૃહસ્ય ચ ।

વાટિકા સ્ત્રીમૃહ વામે નૃત્યશાલા ચ દક્ષિણે ॥૧૨૯॥

અશ્વસ્થાનં ચ વામાંગે ગજાનાં દક્ષિણે તથા ।

ગૌસ્થાનં શયનં ચાપિ ભોજનં દક્ષિણે શુભમ્ ॥૧૩૦॥

પૂર્વે સમાજનં વામ્યે વદ્ધિકોણે મહાનસમ્ ।

શસ્ત્રગૃહં ચ નૈઋત્યે વધસ્થાનં તતો વહિઃ ॥૧૩૧॥

૨૮-રાજગૃહમાં ક્યા ક્યા સ્થાને ક્યું ક્યું રાખવું? તે કહેલ છે. વસ્ત્ર ઔષ્ઠ ધાન્ય દેવ પૂજા ધરની ડાબી તરફ રાખવાં. વાટિકા (ઉદ્યાન) જનનખાનું (સ્ત્રીગૃહ) પણ ડાબી તરફ રાખવા નૃત્યશાળા જમણી તરફ, અશ્વશાળા ડાબે અને ગજશાળા જમણી તરફ રાખવી ગૌશાળા શયનખંડ અને લોજન જમણી તરફ, રાજગૃહ આગળ પૂર્વે સભાજનોનું સ્થાન અગ્નિ કોણમાં રસોડું પાણીયાડું-શસ્ત્રાગાટ નૈઋત્ય હોલમાં રાખવું. વધસ્થાન બહારની બાજુ રાખવું ૧૨૯-૧૩૧

પ્રવેશ

પૃષ્ઠે ક્ષણે પ્રવેશસ્તુ ન કર્તવ્યો મૃદે ક્વચિત ।

આદિ મૂ સમમિત્યાતુ ન દોષો માર્ગતોચ્ચરે ॥૧૩૨॥

धरनी पछित पुंठ जेधने धरमां कही पणु प्रवेश न करयो—कहापि तेम प्रवेश थवा पर्यायमां धरनी प्रथम भूमिना उरथना जेटवी भीलु बीत उली करवाथी दोष लाग नथी. अथवा राजमार्ग, आवतो होय तो दोष लागतो नथी. १४२

वेधदोषो

न वेधम पृष्ट भूगर्भे ग्रहा स्तंभो हीनाधिको नहि ।
स्तंभपदतुला श्रेणी मध्यमानेन कारयेत् ॥१३३॥

धरनी पाछण लोथइं न करयुं आगण भूमि उर्या देवी तेना स्तंभो हीनाधिक न क धरना स्तंभ. पद तुलानी श्रेणी जे सर्व मध्यमानेन अनुसरीने देवां. १३३

शालायोरंतरेभित्ति स्तंभ श्रेणी द्वयं च यत ।
तदग्र मंडपे त्याज्यं नाथं सर्वको बहि ॥१३४॥

शालने गृहशालानी मांडेनी वयली बीतरा पडजे स्तंभोनी श्रेणिक आदि आहून पटशाला प्रमाणे जेक सूत्रे करवी तेनी आगण मंडप न करवा ते सर्व जेक सूत्रमा क

द्वौ स्तंभो मध्यतो देवौ उर्ध्वपदे युगांशके ।
उद्व्यार्थेन कर्तव्यं छाद्यपद समं शुभं ॥१३५॥
त्यजेत किन्नर पद्मणिकुमारां किताशीर्षकं ।
क्षणमध्ये तु सर्वेषु तुला त्यक्ता न भोमनां ॥१३६॥

जेडे जे धर होय त्यां वच्ये जे स्तंभो बीतो करवी तेनी उलखीथी उवाछ अ न करवी छन्तु पद सर्व सभसूत्रे राभवुं ते श्रेणिक जणवुं होकेना धरमां स्तंभो पर शरा किनारवाणा के पत्रादि नकशीवाणा न करवा अंडमां सर्व स्तंभ तुला उंचा नीचा न क

भित्ति मध्ये गृहमानं यन्मध्ये शयनासनं ।
प्रासादे भित्ति संयुक्तं मध्य बाह्यशुभावहं ॥१३७॥

आय नक्षगादि गणीत धरनी अंदर बीती छोडीने अंदरना गाणे तेमज पदं पणु अंदरना भागे देवप्रासादना बीतो सहीत अंदरना माने गणीत जेणवुं.

(२८) प्रवेश-उत्संजोहीनं बाहुश्च पूर्णबाहुस्तथा परः ।

प्रत्यकायश्चतुर्थं च निवेशः परिकीर्तितः ॥

(२८) घर, नगर, के प्रासादना अर प्रकारना प्रवेश कला छे. सन्मुखथी प्रवेश थाय ते उर ते शुभ गणी तरुथी अथ सन्व प्रवेश अशुभ. आगण अन्य वशे आगणीने प्रवेश थाय ते पणु जेटले सन्व प्रवेश थाय ते सृष्टि मार्गे प्रवेश थाय ते पूर्ण आणु. ते श्रेण पछित जेड प्रवेश थाय ते प्रत्यकाय जेड प्रवेश जणवुं.

स्वामि हस्त प्रमाणेन क्रयात्रेण गृहसुधा ।

निशिद्धवामकालेषु स्वानुकुले दीने हीत ॥१३८॥

१६ घर घण्टीना शरीर हस्त प्रमाणांनी गृहना अधा प्रमाणां शभवा ते शुभ नक्षत्रां तेभ न करी करेतो ते कुणना हीप हीतमां न नक्षत्रां.

शिवसूर्यागृहोमेह न कुर्याजिन पृष्ठतः ।

पार्श्वयो ब्रह्म विष्णो च चंडया चतुर्दिशेनहि ॥१३९॥

शीव अने सूर्याना मंदिर साभे घर न करवुं. त्या एन देवनी पाछण घर न करवुं प्रक्षा अने विष्णुना मंदिरनी पडभे घर न करवुं. त्या अंडी देवीनी चारे तरक्ष नक्षत्रां घर न करवुं.

राजमार्गन्तरे वाद्भोन प्राकारान्तरेपि च ।

स्तंभ पट्टादि वेधस्तु नभीत्यन्तरे ता भवेत् ॥१४०॥

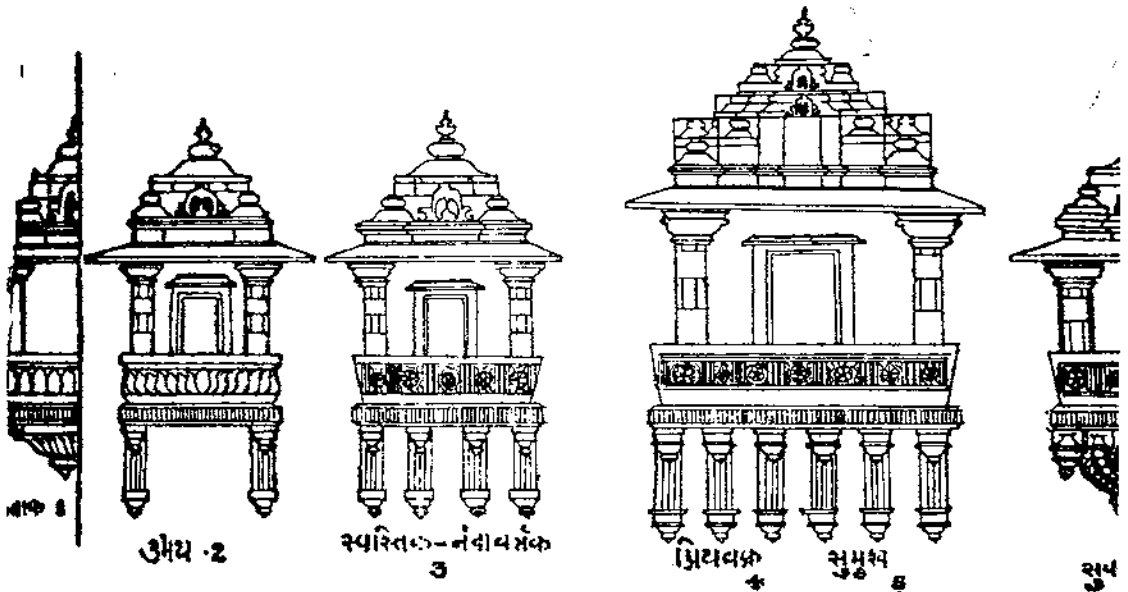
(२६) विश्वकर्मा प्रकाशना श्रीमन्महाभारत अथ्यायमां ४०ना श्लोकांमां हस्तप्रमाणे कडे छे

स्वामि हस्त प्रमाणेन ज्येष्ठ पत्नी करेण च ।

ज्येष्ठपुत्रकरेणापि कर्मकाराकरेण च

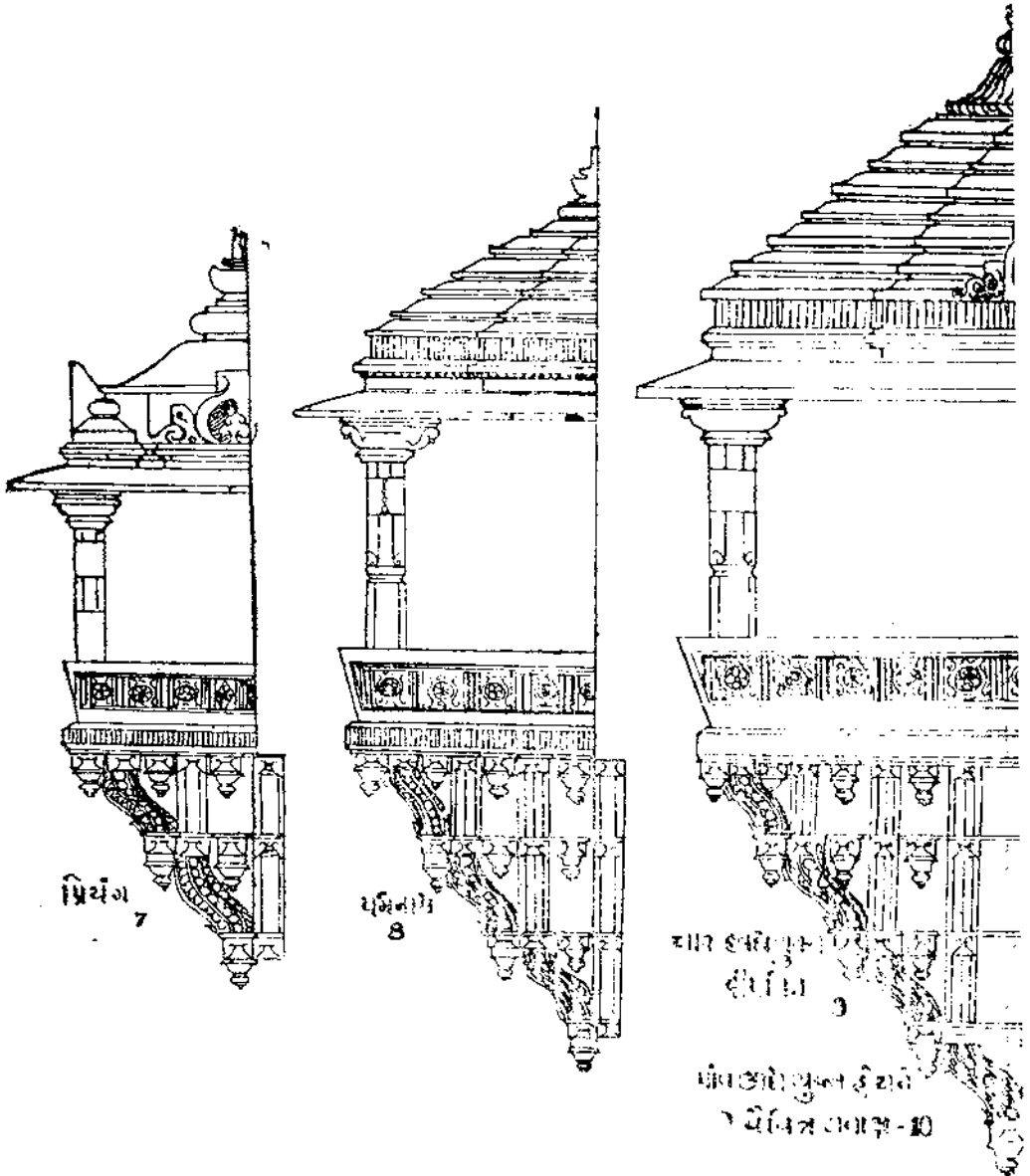
अनामिकान्त हस्तः स्याद्ध्ववाहोः शसंशकः ॥

घर घण्टीना हस्त प्रमाणे के तेनी ज्येष्ठ पत्नीना दाथ प्रमाणाथी के ज्येष्ठ पुत्रना दाथे अथवा शिल्पीना दाथेथी अनामिका सुधीनु हस्त प्रमाणे गणवो. ज्येष्ठ पुत्रना उदावेण उला, अनुस्यना पांथमे लाग थाय. कनिष्ठिका के मध्यमाना प्रमाणाथी घर अनावतुं.

૩. ઉપરોક્ત અને વેધ વચ્ચે રાજભાગ હોય કેટ, કિલો કે ભીતીનું અંતર
તો વેધ દોષ લાગતો નથી (વળી ત્યક્ત દ્વીગુણા ભૂમિ ન દોષો ધરની ઉંચાઈથી બમણ
તણને બે વેધ હોય તો તેનો દોષ લાગતો નથી.)

(૩૦) વેધ દોષો શિલ્પશાસ્ત્રમાં અગ્રેષ્ઠ પ્રકારના કલા છે (૧) ઘરની પહોળાઈથી ઉંચું હોય
ચુલ્લી વેધ. (૨) પદ લીન ન કરવું (૩) ઘર અવાવર રાખવાથી બૃત્તપ્રેતનો વાસો થાય (૪)
દેવ મંદિરની ધ્વજની કે વ્રજની બીજી કે ત્રિવિધ પ્રકારની બાજુ પરે તો બાજુ દોષ થાય (

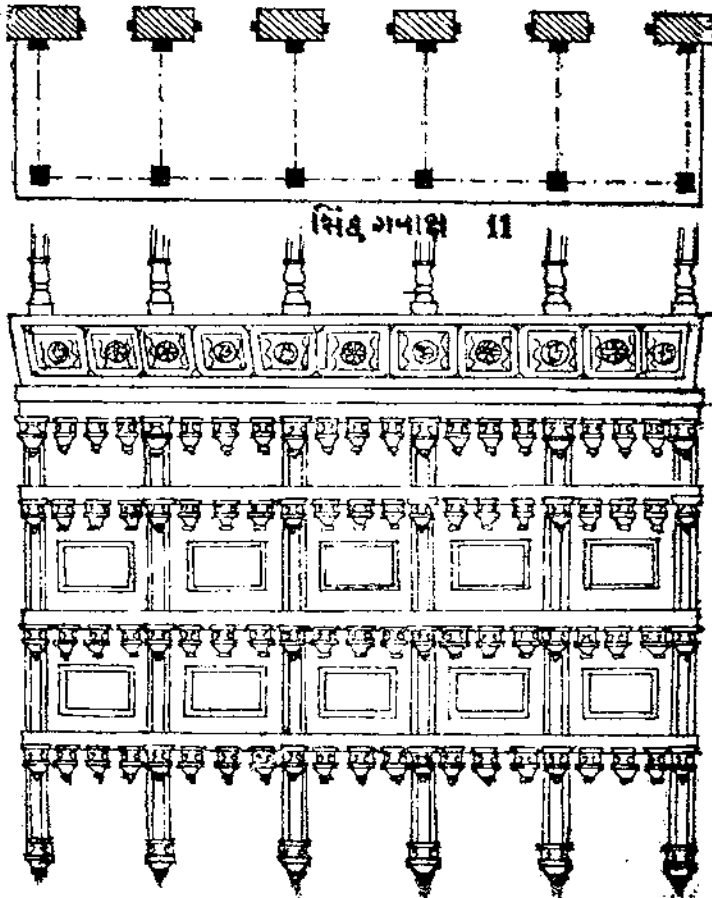
સ્તુતિસાર:

૧) ગંગીયા આરી કે ક્યાટના ઉત્તરંગ વાદ સમસૂત્રે રાખવા (૬) પાટાખીનીયા ઉવા નીચીને હોય તે ૧ વેધ. (૭) પાડા કે પીઠાયા આગ ઉભા પાટ નીચે સ્તંભ ન હોય તે તુલા વેધ જે ઘર દેખાણ ગરિ કરે કે ભયંકર લાગે વેધ. (૮) સામેના ઘરવાળા આપણા ઘરની ચાંદા જોઈ શકે તેવું હોય (૧૦) સામે સ્તંભ આવે તે સ્તંભ વેધ

(૧૧) મર્મવેધ - ચાંદા વાસ્તુ પુરૂષ અંગ ૧ શીર ૨ ઘાતિ ૩ મરતક ૪ નાભી અને બે સ્તન એમ અંગો પર સ્તંભ ભીત કે પાટ આવે તે મર્મવેધ ૧૨, દ્વારવેધ એકમા પીળતની સામસામી શાળા આરી ગળે કે ખુણા ગળે કે ક્યા હોય તે-૧૩. સ્વરવેધ. ઠાર ઉવાડતા કે વાસતા અવાજ થાય કે સ્માત થાય તે સ્વરવેધ ૧૪ દેવસ્થાનવેધ ઘર સામે દોઈ મર્તાન દેવનુ થાનક હોય

વિશ્વકર્મપ્રકાશ માં અંતર સ્થિતિ વેધ સોળ પ્રકારના કલા છે તેમજ ૬૪ પ્રકારના ખાલ કલા છે (૧૪+૧૬+૧૦=૪૦ વેધ) ૧૩૦ વેધ વગરનું ઘર ૪૨ શાખપાલ વેધ ૪૨ સંઘાત વેધ આ ઘરે ઘરે વચ્ચે એક ભીત હોય તે

વિશ્વકર્મપ્રકાશ માં વળી આંગ ૨૧ દુખિત ગ્રહો કલા છે (૬૩) છકકુર કેર એ પોતાના સાર ગ્રંથમાં સોળ પ્રકારના વેધ કલા છે (૭૦) થરઅંગ પદ્મોપ ચિકણી તલવેધ=ઘરની ભૂમિના નીચી હોય ઘરનું તળીયુ નીચુ હોય અને શાલા (પરશાલ) નું તળીયુ ઉચુ હોય તે તલવેધ. સંગના પેશમાં ભાટવટ સામેલ કર્યો હોય ઠારના ઉત્તરંગનીચુ હોય તે લલાટ વેધ ઘરના છાપરાના પાં દારના ઉત્તરંગથી નીચા હોય. નીચતી ભૂમીના ઠાર સ્તંભ પાટ પર ઉપરના મળલે તેમજ રાખ્યુ

ગવાક્ષ દશપંચક

ગવાક્ષસ્ત્રિપતાકાંક્ષો દ્વિમુંવિરુમયોનતઃ ।
 નંદ્યાવર્તશ્વતુમુંવી રષ્ટ્વલુવિરુપ્રિયાનતઃ ॥૧૪૧॥
 સન્મુખો દ્વાદશયુક્તો ચ્છંદાઃ પંચ પ્રકોર્તિત ।
 એકવાહોનેકવક્ર પ્રિયંગાઃ પંક્તિ યુગ્મતઃ । ૧૪૨॥
 લાઘ્યત્રયે પન્નનામો દ્વીપચિત્રાયુગાન્વિતા ।
 વિચિત્રઃ પંચમી છાદ્યૈઃ પંચભેદા ચ પુનર્મત ॥૧૪૩॥
 આયામતોઽધિકં સિંદા સિંદાક્ષઃ પૃથુલોઽધિકં ।
 વુદ્ધિદશ્વતુરશ્રોઽસુભદ્રં વુદ્ધિસાગરઃ ॥૧૪૪॥
 ગરુડઃ પક્ષ સંયુક્તો મુખ વામે દક્ષિણે ।
 ગવાક્ષાઃ ભુપતિ વિહિ વલ્લભા દશપંચધા ॥૧૪૫॥ ઇતિ દશપંચ
 છાદ્ય જાલૈલંક વેદી મત્તવારણ શામિતા ।
 મદલા રૂપ સિંદશ્ચ કર્તવ્યા વિધિપૂર્વક ॥૧૪૬॥

નીચે પાટડા પર લીંત ન લેવા. ઘરના દાર સાથે પાણીની ગટર હોય તે વેધ જાણવો ગામના એ ઘર ન કરવું છ'ટ કે પાપણના થરો અણુતરમાં એક સુત્રે કરવા. અણુતરમાં ઘરનો લોપ ન કરવે જેમ આગળનો ભાગ પહોળો અને પાછળ સાંકડો હોય કે વાંધો હોય, તેવી જમીનમાં ઘર ઠકકુર ફેર 'વત્થુસાર' ગ્રંથમાં લખે છે કે આગળનો ભાગ સાંકડો ને પાછળ પહોળુ હોય તે કે હાટ શ્રેયઃ કહી છે

દેખાય નહિ તેટલે દુર કે નદીના સામા કાંઠે વેધ હોય તે નહિ નીચ જાતિને દોપ નથી છૂર્ણ મંદિરને ગૃહમાં ચોરામાં દોપ લાગતો નથી એવું અત્થાના મુખે શ્રી વિશ્વકર્મા એ કથન છે

તે વેધ દોપનું ફળ છટ્ટા વર્ષે સ્વામીનું મૃત્યુ, નવમે વર્ષે વક્ત્રી નાશ. ચોથા વર્ષે મુ અને આઠમે વર્ષે સર્વ નાશ થાય.

ગર્ગતંત્રમાં અને બૃહદસંહિતા ને વાસ્તુકૌતુક ગ્રંથમાં કહે છે કે મન અને ચ કાર્યથી સંતોષ થાય તેવા કાર્ય નિર્દોષ જાણવા. વળી ગર્ગ ઋષિ કહે છે કે જે વાસ્તુ લક્ષણ હ પરંતુ મનની રૂચી વધે તેવું સાર લાગે ત્યાં દોપ ન જાણવો.

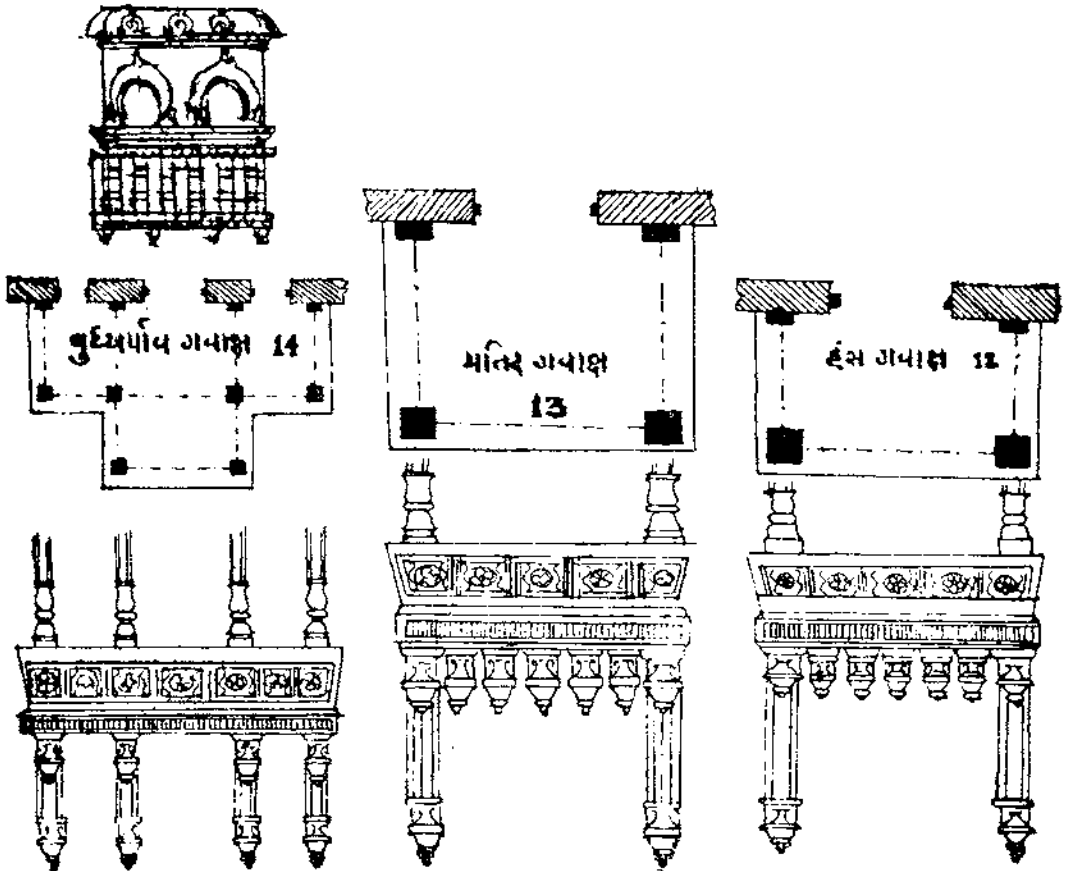
શુકાચાર્ય કહે છે કે શાસ્ત્ર માનથી સહીત હોય તે વિદાનેને રમ્ય લાગતું નથી પરંતુ કે મત એવો હોય છે કે જ્યાં જેનું મન રચ્ય હોય તેને પ્રિય લાગે તેવા (તેમાં દોપ ન માનવે

અથ ગૃહાદ્ભૂત (વાસ્તુરાજગ્રંથ) ઘરના દાર પોતાની મેળે અકારણ ઊઘડે વસાય અથા અકસ્માત પડે કંપાયમાન થાય-દેવાલયનુ તોરણ કે ધ્વજ ગદ કિલ્લો અકસ્માત પડે, ભૂમિ ફારે શિયાળ કે સર્પના પ્રવેશ થાય કે ફળીયામાં લોહીની ધારા દેખાય તે અશુભ ફળ દાતા જાણવું

અથ વૃક્ષાદ્ભૂતની-વૃક્ષમાંથી રૂઠન કે લાસ્યનો અવાજ આવે, શાખા ડાળ અકસ્માત પડે, યાગ અપરિપકવ સમયે ફળ આવે, સુકલ વૃક્ષ ફરી ફોળે, શ્તુ વગરના ફળ આવે, કોબેલું વૃક્ષ અકારણ જાય, ભૂત ત્રેતાદિનો વાજ હોય તેવા વૃક્ષો બળપૂર્વક કાપવા નહિ આ વધો દોપ અનીશ ફળ

રાજભવનમાં ગવાક્ષનો વિધિ કહે છે જે ગવાક્ષને લુખી ન હોય છે ૧ ત્રિપત્રાકઃ જેને બે લુખી (પદ્મ) હોય ૨ ઉભય; ચાર લુખી યુક્ત ગવાક્ષને ૩ નંદાવર્ત (સ્વસ્તિક) માઠ લુખી યુક્તને ૪ ત્રિયાન ૧: ચાર લુખી હોય તેનું નામ ૫ સન્મુખ: એ રીતે વાક્ષોના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે. જે ગવાક્ષને એક છાત્ર હોય તે ૬ સુવકત એ છાત્ર હોય તે ૭ ત્રિયાંગુ ગવાક્ષ, જેમ ત્રણ છાત્ર હોય તે ૮ પદ્મનાભ; ચાર છાત્ર હોય તે ૯ ત્રિપચિત્ર; પાંચ છાત્ર હોય તે ૧૦ વૈચિત્ર એ રીતે છાત્ર યુક્ત ગવાક્ષનાં પાંચ પ્રકાર કહ્યા. જે ગવાક્ષ લાંબા હોય તે ૧૧ સિંહ ગવાક્ષ. જે ગવાક્ષ વધારે પહોળા હોય તે ૧૨ સિંહક્ષ ગવાક્ષ, જે લંબાઈ પહોળાઈમાં સરખો હોય તે ગવાક્ષ ૧૩ ખુદ્ધિદ ગવાક્ષ ભદ્ર યુક્ત હોય તે ૧૪ ખુદ્ધિસાગર : જે ગવાક્ષ પક્ષ સહિત ડાબે જમણી બાજી હોય તે ૧૫ ગરુડ નામે ગવાક્ષ બાણવો. એ રીતે પંદર ગવાક્ષ રાજ્યોને દક્ષલ બાણવા

ગવાક્ષો ને છબ્બ, બાજી, વેદી, કક્ષાસન, સિંહ યુક્ત મદ્યોથી શોભતા એવા વિધિ પૂર્વકે રાજભવનને સુશોભિત કરવો.

प्रवेशप्रतिष्ठासुहृते

सौम्यायनेरवौ कुर्यात् प्रवेश मुत्तरात्रये ।

वाहये मैत्रे मृगे पूष्ये चित्रांत्यां धासरवेद्वये ॥१४७॥

कर्कशी छ संक्रांति दक्षिणु होय ते अने मकरशी छ संक्रांति उत्तरायतन ऋषुवी
शैत्र मास छोडीने जीन पांथ मासमां गृह प्रवेश के प्रतिष्ठा करवी उत्तरा त्रयु, शैत्र
अनुराधा, मृगशीर्ष, पुष्य, चित्रा, रेवती, धनिष्ठा शतलिषा ये नव नक्षत्रोमां प्रवेश क

शुकन

दुर्गादक्षिणे चेष्टा च तारामा वामनादिनी ।

प्रयाणा द्वौ शुभाशान्त न कुर्यात्प्रवेशोन्यथा ॥१४८॥

प्रवेश समये शुकन जेवा, दुर्गापक्षी जमणी दिशाये चेष्टा करे त्यारे उत्तरे
ओले त्यारे प्रयाण तथा घरने आरंभ के प्रवेश करवे जमणे अगे चेष्टा करे,
उत्तरे जमणी ओउ तरङ्ग ओले ते समय शुभ ऋषुवे।

वामतो दक्षिणे याणि सर्वतो भयनाशिनी ।

दक्षिणा घातिया वामे सा वामा कुरुते भयं ॥१४९॥

श्वानस्य विपरीतां स्या इति चेष्टा तु तादशी ।

वामा दुष्टा वमि स्वास विष्टा जं भाग धूनन ॥१५०॥

श्वान श्वाननी चेष्टा धूले वगेरे चेष्टा दुष्ट ऋषुवी

प्रथमं ध्रुव देशो दक्षिणे चोतरे पुनः ।

शुकनो भवनादीना विनिवेशः सुखावहा ॥१५१॥

प्रथम ध्रुव निश्चि देश लेहे दक्षिणे उत्तरे ते शुकन भवनादि=गृहादिने वीशे अ
टाणे अने प्रवेशमां जमणे होय ते श्रेष्ठ ऋषुवुं.

गृहद्वारे समीपे वा शून्यं ज्ञात कोशीधर ।

सत्यं करोति वागेहं कागतादि प्रवेशनं ॥१५२॥

घरने द्वारे अजर पासं कोशीक स्वर करे तो गृह शून्य रहे अथवा घर उपर
के होले घरमां प्रवेश करे तो घर शून्य रहे घरघणीनुं मृत्यु थाय

भामेण क्यचि किंचित लोके प्रात निशामुखे ।

सर्वकार्यो दिमो भावमे तत्सर्वमुपश्रुतो ॥१५२॥

वाणी जेठ रात्रीना येथा प्रहरे धडी.....जेले त्यरे.....न जेले त्यारे जेठ
॥ प्रातः काले जेठ जे काम करवानु होय ते मनमां चीन्तवी जेठ पछी निश्चय धरे
ध गृह समीपे जेले ते सालणी पछी विचार करवे।

मुहुर्त

प्रवेश वास्तु दिक्पाल कर्तव्यं गृहपूजनं ।

आचार्य शिल्पिनो पश्चात् भोजये स्वजनादिकः ॥१५३॥

गृह प्रवेश समये वास्तु दीग्पाल अहोनुं पूजन करी आचार्य अने शिल्पीनु पूजन
कार करी सर्वने कारीगर वगेरे अने पोताना सगाओने जमाडवा.

प्रशस्ति

मेघपटे वरे देशे कुम्भकर्णं नृपालयेः ।

क्षेत्राक्षः सूत्रधार स्वपुत्रो मंडन आत्मजन ॥१५४॥

कृतेन वास्तुदधःसारमादीयगुरुशक्तितः ।

निर्मितो वास्तुतःसारः विश्वकर्माप्रसादतः ॥१५५॥

मेघा पट (येवाड) देशमां चित्रकोट नगरे दिवान कुंल कर्णना सूत्रधार जेतात्मज
सूत्रधार मंडन विरचित वास्तुदधिसारमांथी मथीने उद्वारीने वास्तुसार नाम ग्रंथ श्री
वैश्वकर्माणा वाक्यप्रसादधी रच्ये।

श्रीमंडनसूत्रधारे वास्तुशास्त्रना संक्षिप्त सारश्च वास्तुसार ग्रंथनी रचना करी
नि अतुवाह "पद्मश्री" स्थपति प्रलाशंकर ओघडलाई सोमपुरा शिल्पविशारदे
री प्रकाशित कथुं.

પરિશિષ્ટ ગ્રંથપૂર્તિ

શ્રી વિશ્વ કૃમ્ પ્રકાશમાં ખનન વિધી સમયે “નમોસ્તુ સર્થેભ્ય” ના મંત્રને શક્તિ જપ કરવા. કરાવવો અધ્યાય ૧

૧ ગજથી ૩૨ ગજ સુધીના ગૃહોને આયાદિ મેળવવા તે ઉપરના ધરને મે મેળવવાની ચીન્તા ન કરવી વળી છુછોદારમા પણ આયાદિ ગણિતની ચીન્તા ન તેમજ દ્વીશાલ ગૃહને પણ ગણીત ન મેળવવું.

પાષાણૈર્નિર્મિતં યતુતદ્ગૃહમંદિરં સ્મૃતમ્ ।
 પક્ષેષ્ટકં વાસ્તુનામ ભવનં હિતમુત્તમમ્ ॥૧૩॥
 અનિષ્ટકૈઃ સુમનંતુમુધારક્કર્દમેન તુ ।
 માનસ્યં વર્દિતં કાષ્ટૈ વૈત્રશ્ચ ચન્દનં સ્મૃતમ્ ॥૧૪॥
 વૈશ્વેશ્ચ વિજયં પ્રોક્તં રાજ્ઞાશિલિપ વિકલ્પિતમ્ ।
 કાલં મેતિ ચ વિજ્ઞેય મષ્ટમં તૃણજાતિભિઃ ॥૧૫॥
 ઉત્તમાનિ ચ ચત્વારિ ગૃહાણિ ગૃહમેધિનામ ।
 સૌવર્ણ રાજસંતામ્ર માયસં ચ પ્રકીર્તિતમ્ ॥૧૬॥
 સૌવર્ણાન્તુકરન્નામ રાજતં શ્રીમવન્તથા ।
 તામ્રેણ સૂર્યમંત્રન્તુ ચંડનામ તથાયસમ્ ॥૧૭॥
 દેવદાનવગંધર્વ યક્ષરાક્ષસપન્નગા ।
 દ્વાદશૈતે પ્રકારાંસ્તુ ગૃહાણાં નિયતા સ્મૃતાઃ ।
 જાતુષ્ટ્વ નિલયં નામ પ્રાયુષં વારિબન્ધકમ્ ॥૧૮॥
 एवं સર્વાસુજાતીષુ ગૃહાણિ ચ ચતુર્દશઃ ।
 ચત્વારશ્ચોતમાયે ચ તે ગૃહાવર્ણા પૂર્વકાઃ ॥૧૯॥

પત્થરનું બનાવેલ ધરને, ૧ મંદિર : પાકી ઇંટથી બનેલ ગૃહને ૨ લવન. ઇંટના ગૃહને ૩ સુમન ગારા માટીના ગૃહને ૪ મુધારા કાષ્ટથી બનાવેલ ગૃહને ૫ માન (વેતો) ઉત્તમ કાષ્ટથી બનાવેલ ગૃહને ૬ ચંદન વસ્ત્ર તંબુના ગૃહનું ૭ વિજય તૃણ ધા ગુપડાને ૮ કાલિમા કહે છે. સુવર્ણના ગૃહને ૯ કર: ચાંદીના ગૃહને ૧૦ શ્રીભવ; તાં ગૃહને ૧૧ સૂર્યમંત્ર અને લોહના ગૃહને ૧૩ ચંડ લાખથી બનેલા ગૃહને ૧૪ આ કહે છે અને જળબંધનન ૧૫ પાયુષ કહે છે

વિશ્વકૃમ્ પ્રકાશ અ૦ ૪ શ્લોક ૫૦ માં શિલાં પ્રમાણુ કહે છે

અથૈકવિંશં ધન નૈદા વિસ્તારકેઢ્યાસમિતં તદર્ધમ્ ।
 તદર્ધ માનંત્યં ચ પિંડકાસ્યાદ્ધ્વાધિકાન્યૂનતરાનકાર્યં ।

શીલા. ૨૧, ૧૭, ૧૩, કે નવ આંગળની હોય તો તેનું અર્ધ બ્યામ પહોળી અને ધનું અર્ધ બાડી શીલા કરવી

દાહર રસોડું પાણીચાક ખાણીએ ઘરની જમણી તરફ તીર્થેરી ઇશાનકોણે દેવપૂજા ડાબી ક્ષે. દાહરના કઠેડાને કરાધાર કહે છે

ભવન કેટલું ઉંચું કરવું

उदयेशत हस्तान्ते मूलद्वादशभूमिका।

मध्यउच्चगृहं श्रेष्ठं मग्नोच्चऽपशुभावहा ॥ इति गर्ग वास्तुशास्त्र ॥

ગર્ગાચાર્યે સો હાથ સુધી ભવન ઉચું કરવું. કે બાર ભૂમિ (માળ) સુધી ઉચું કરવું કહી મિહિર અને કિરણાક્ષ તંત્રમાં પણ સો હાથ સુધી ભવન ઉચું કરી શકાય ભવનની ધનામાં ફરતા ખડોમાં મધ્યનો ખંડ ઉચો કરવો પરંતુ ગૃહસ્થના ભવનને આગળ ડેલી ભાણુક કદી ઉંચું ન કરવું તે અશુભ છે મૂળ ઘરથી માઠ ડેવી નીચી કરવી.

વિથિ, કેટલાક ભવનોને ત્રણ બાજુ ઘડનીચું હોય ત્યાં તેને વિથિ કરવી એટલે ઢળતો કસલો કરવો. અથવા એવા સ્થળે ફરતો એટલો કરવાથી ઘરના પાયાની મજબુતાઈ વધે છે. ટલાક ઘરને ફરતી છુટી જમીન રાખે છે તેને વિથિ કહે છે શહેરના રસ્તાઓમાં આડી લીને પણ વીધી કહે છે

શયન-દક્ષિણ કે પૂર્વે મસ્તક રાખીને શયન કરવું તે શ્રેષ્ઠ બાણુવું

પીઠીયા-પગથીયારી સંખ્યા કેટલી રાખવી-ત્રિવિમ્કતં તુલ્યરાશિ દ્વિશેષં નૈવ કારયેન્ શાષ્ટિમથાપ્યુય વિશેષ ઇક શેષં તદાવૃધિમ વા પ્યુયાન ॥

પરિમાણ મંજરી

પીઠીયા કે પગથીયાની સંખ્યા જેટલી હોય તેને ત્રણે ભાગતાં શેષ જો એ રહેતો શુભ બાણુવું પરંતુ શુન્ય અથવા એક વધે તો તે સર્વ સુખી વૃદ્ધીદાયક બાણુવું.

૧૧ વધે	૧૨ વધે	૧૩ વધે	૧૪ વધે	૧૫ વધે	૧૬ વધે	૧૭ વધે	૧૮ વધે
તો	તો	તો	તો	તો	તો	તો	તો
ઈંદ્ર	યમ	રાજ્ઞ	ઈંદ્ર	યમ	રાજ્ઞ	ઈંદ્ર	યમ
શ્રેષ્ઠ	નેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	નેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	નેષ્ઠ

अथ शल्व विज्ञान

जलांतं प्रस्तरांतं वा पुरुषान्तमथोपि च।

क्षेत्र संज्ञोद्भये चोद्धात्य शल्व सदनमारभेत् ॥१॥

केशा कपालं भत्यास्थि भस्मलोहे च मृत्वये ।

शल्वानैकविधाः प्रोक्ता धातु काष्ठस्थि संभवा ॥२॥

तान्परिक्षण प्रकर्तव्यो गृहारंभो द्विजोत्तम ।

नवकोशे कृते भूमि भागे प्राच्यादितोलिखेत् ॥३॥

अ क च ट त प य शान्क्रमाङ्गर्णा निमानि च ॥विश्वकर्मप्रकाशा॥

प्रासाद के राजलवनने पाये पाणी के पथर आवे त्यां सुधी जोही भूमि शुद्धि (अगर शुद्ध कुवारी भूमि कंडलु आवे त्यां सुधी पाये जोहवे) अन्य मनुष्योना घरनी क भाषुसना माथोडा नीचे शल्य होय तो दोष नथी लागतो राजलवन के प्रासाद नीचे रीत भूमि शुद्ध करवी

प्रासाद के घरनी भूमि शुद्ध करीने शल्योदार करी गृहारंल करवो-वाग-जोपरी-श डाडका-लरुम-राण-यामडु केवसा लोढुं-काष्टने शल्य कहां छे ते भूमिभांथी काही शलं करवो शल्यना अनेक प्रकार कहां छे तेमां धान्य धातु काष्ट-सोतुं-इपु द्रव्य पणु होय तो काही देवा जे के ज्ये प्रकारना शल्य दोषकारक गणुता नहि.

नैऋत्य हाथहाथो श्वानना आना	दोढ हाथे प्राणकना अग्नि पश्चिम	वायव्य चार हाथ नीचे नरशल्य									
दक्षिण माथोडा पर शल्य	<table border="1"> <tr> <td>ट</td> <td>त</td> <td>प</td> </tr> <tr> <td>च</td> <td>मध्य शल्य</td> <td>य</td> </tr> <tr> <td>क</td> <td>अ</td> <td>श</td> </tr> </table>	ट	त	प	च	मध्य शल्य	य	क	अ	श	उत्तर केड नीचे प्राणपुना शल्य
ट	त	प									
च	मध्य शल्य	य									
क	अ	श									
अग्नि केड नीचे नर शल्य	पूर्व दोढ हाथे नरशल्य	पश्चान दोढ हाथे गौसव									

वास्तु-घरने आरंल करतां पडेला हीशामां उत्तम जेवा शिल्पीजे भूमिनीर करवी-घरने भूमिना नव कोठा-लाग पूर्वा हीशामा कमे पाडीने तेमां अ, क, च, ट, त य, च. ज्येभ अक्षरे लभवा

स्वामिजे-कोठ कुमारीकाना हाथमां इण आग्निने-ऊं हीं कुमांडिकौमारि मम कथय कथय ही स्वाहा तो मंत्र ज्येक वीस वार लएग्निने इण कुमारिका उपरोक्त इण ज्यं तेनी नीचे प्रभाषे शल्य लणुवुं ते काढीने भूमि शुद्ध करी गृहकारंल करवो.

प्रश्न करतां पूर्वे अ अउ-कोठामा इण मुके तो दोढ हाथ नीचे मनुष्यतुं शल्य न अग्निकोषुमां क कोठामां केड नीचे मनुष्यना डाडका नीकणे दक्षिणे च नीचे माथोडा नरशल्य नैऋत्य कोषु कोठामां श्वानना डाडका नीकणे पश्चिमे त कोठामां दोढ हाथ

માળકના હાડકા નીકળે-વાવ્યકોણમાં કોઠામાં ચાર હાથ નીચે મનુષ્યના હાડકા નીકળે, ઉત્તર દિશામાં ચ કોઠામાં પ્રાહ્મણના હાડકા કેડ નીચે ઉંડા નીકળે ઇશાન કોણમાં ચ કોઠામાં કોઠ હાથ નીચે ગાયના હાડકા નીકળે શક્યની કમે મધ્યના કોઠામાં છાતી જેટલે ઉંડે વાળ ખોપરી અને લોહ ભસ્મ રાખ્ય આદિ શક્ય નીકળે તે સર્વ શક્ય કાઠીને વાસ્તુ પૂજન કરવાથી ભૂમિની સુદ્ધી કરવાથી સ્વામિ સુખ વૈભવ પ્રાપ્ત કરે

(૧૦) કીર્તિસ્તંભ. નગરની પૂર્વે ૧૦૮ હાથ ઉચે ને વિસ્તારમાં ૨૮ ભાગ કરવે. તેને સાત કે નવ માળ કરવા તેમાં અનેક દેવદેવીયોના સ્વરૂપો ચારે દીશામાં કરવા જનાર્ધન અનંત રુદ્ર ઈંદ્ર ઉપેંદ્ર બ્રહ્મા. દશાવતાર સપ્ત માતૃકાઓ આદિત્ય સ્વરૂપો કરવા કીર્તિસ્તંભને પૂર્વે ધ્વજસ્તંભ ઉભો કરવે.

(૧૧) ભૂમિ શુદ્ધિ પછી શીલારોપણુ વિધિ કરવી વર્તમાનમાં પ્રાસાદને નવ શિલાથી થાય છે જે કે પાંચ શીલાઓનું પણ ક્ષીરાવર્ણમાં કહેલ છે. વિશ્વકર્મ પ્રકાશમાં પણ પાંચ શીલા અને તેમાં અંકીત કરવાના ચીન્હો સ્વસ્તીક કળશાદિ કોતરવા ૨૧-૧૭-૧૩ આગુલની શીલા તેના અર્ધા ભાગે પહોળી અને તેના અર્ધા ભાગે જાડી શીલા કરવી, શીલા કરાવવી નીચે ત્રાંબાના કળશ નાગ કાચબો સ્થાપન કરવાનું કહ્યું છે

(૧૨) ૧ રાષ્ટ્ર ખંડ, મોટું રાજ્ય, ૨ દેશ-રાષ્ટ્રનો એક ભાગ, ૩ મંડળ દેશનો એક ભાગ.

(૧૩) સમરાંગણુ સૂત્રધારમાં રાષ્ટ્ર ગ્રામ સમૃદ્ધિ ઉત્તમરાષ્ટ્ર. ૯૧૫૦ ગામો હોય, તે મધ્યમરાષ્ટ્ર ૫૩૮૪ ગામો હોય તે, કનિષ્ઠરાષ્ટ્ર ૧૫૪૮ ગામો હોય તે, પ્રત્યેક રાષ્ટ્રમાં ૭-૭ નગરોનું નિર્માણ કરેલું હોય.

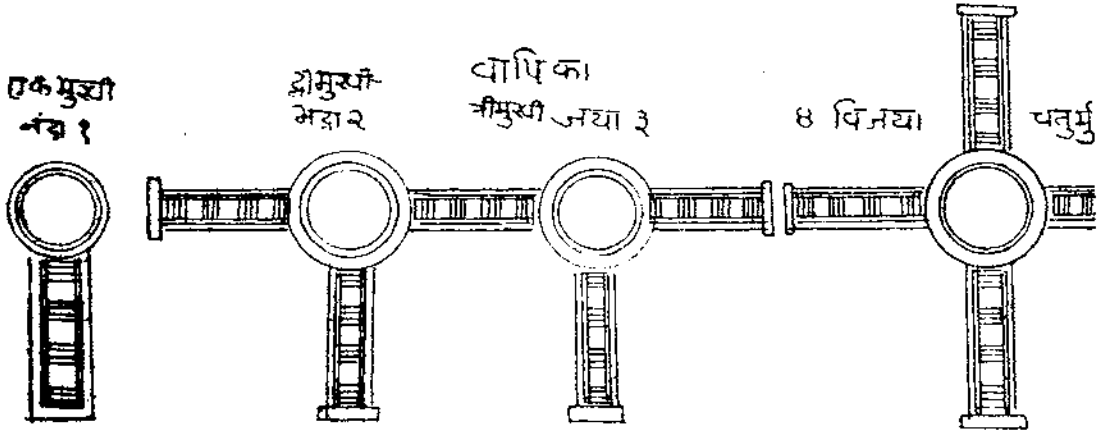
(૧૪) રાજ્ય મહારાજ્યોએ ગ્રામ સમૃદ્ધિ પ્રમાણુ (રાજવલ્લભ મંડન સૂત્રધાર)

૧ શકવર્તિ	એક ચક્રધારી સર્વોપદિ	૫ સામંત રાજ્ય દશ હજાર ગ્રામનોપતિ
૨ મહામાંડલિક	એકથી બે લાખ ગામોનો પતિ	૬ સામંત પાંચ હજાર ગ્રામોનો પતિ
૩ માંડલિક	પચાસ હજાર ગ્રામનો પતિ	૭ ચતુરાલિક ચૌરાશી એક હજાર
૪ સુખમાંડલિક	રાજ્ય વીશ હજાર ગ્રામનો પતિ	ગ્રામનો પતિ
		૮ અભ્ય રાજ્ય સો ગ્રામનો પતિ

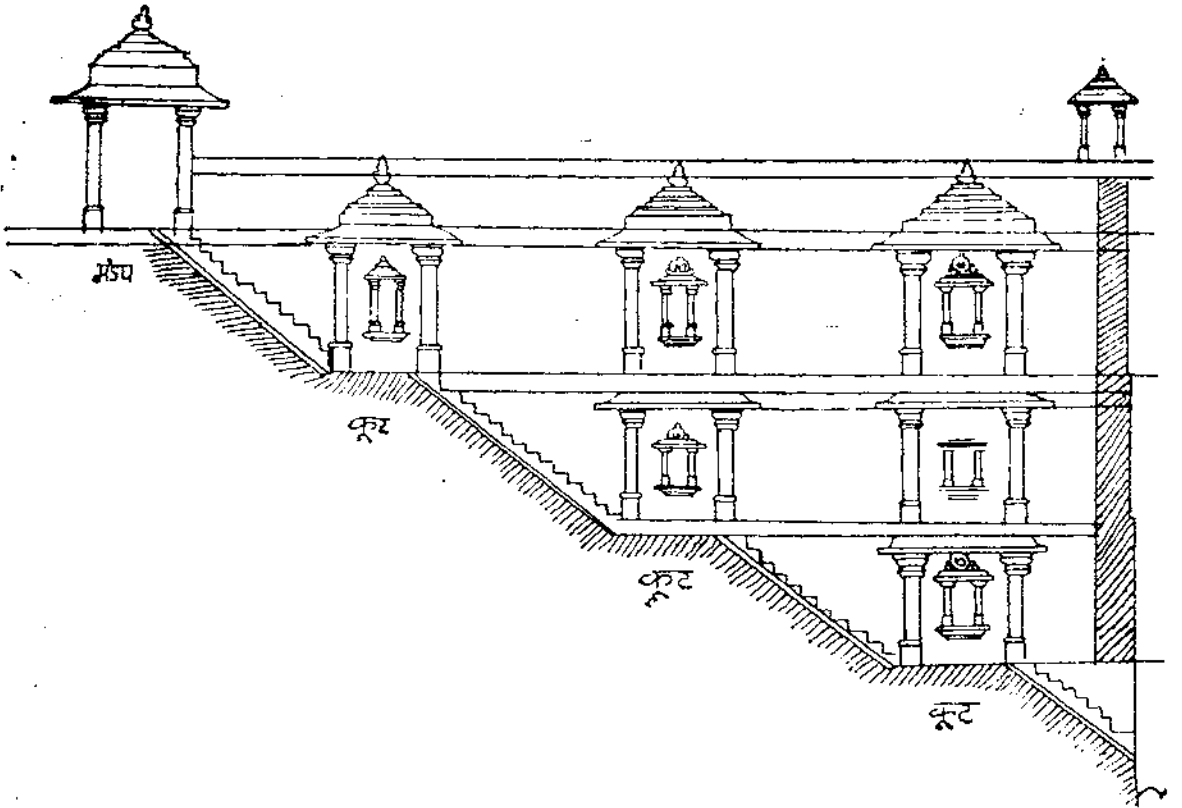
(૧૫) માર્ગ—પુર નગર ને આડા ઉભા-૧૭-૧૭ માર્ગો. ગ્રામને નવ માર્ગો. જેટકને પાંચ માર્ગ કૂટને ત્રણ કર્વટને બે માર્ગોની યોજના કરવી મયમુની અને માનસારે ગ્રામના બારથી પંદર ભેદો પાડેલા છે. દંડક. સર્વતો ભદ્ર, સ્વસ્તિક, પદ્મક, આદિ તેના સ્વરૂપ અને માર્ગ ગણના પરથી તેમાં નામ કરણુ પાડેલ છે મોજદેવ પ્રણિત સમ-રાગસમ સૂત્રધારમાં નગરને ૯ થી ૧૭ આડા રાજ્યમાર્ગો યોજવા કહ્યું છે તેમાં ત્રણ પાંચ પદના અંતરે પ્રસિદ્ધ રાજ્યમાર્ગો રાખવા શાશ્વત-રથાન્તર માર્ગ ૩૦ ૪૦ કે ૫૦ હાથ વિસ્તાર-પહોળા યોજવા, છેડાપર ઘંટામાર્ગ મહારથ્યા. યાનમાર્ગ રાખવાનું કહ્યું છે જે માર્ગમાં સંગમસ્થાને ચત્વર ત્યાં ઉદ્યાન દેવસ્થાન કીર્તિસ્તંભ, ધ્વજસ્તંભ, દ્વીપસ્તંભ ઉભા કરવા દેવીપુરાણમાં રાજ્યમાર્ગ દશ ધનુષ્ય (૬૦ ફૂટ) પહોળા રાખવા.

કીર્તિસ્થ અર્થશાસ્ત્રમાં કહેલા રાજ્યમાર્ગો પણ વધુ વિસ્તીર્ણુ માર્ગ રચના શુકાચાર્યજી

ઠકડે છે. તેઓ ઉત્તમ માર્ગ ૩૦ ગજ મધ્યમ વીશ ગજ અને ઠનિષ્ઠ માર્ગ ૧૫ હા' વિસ્તારનો કરવો.

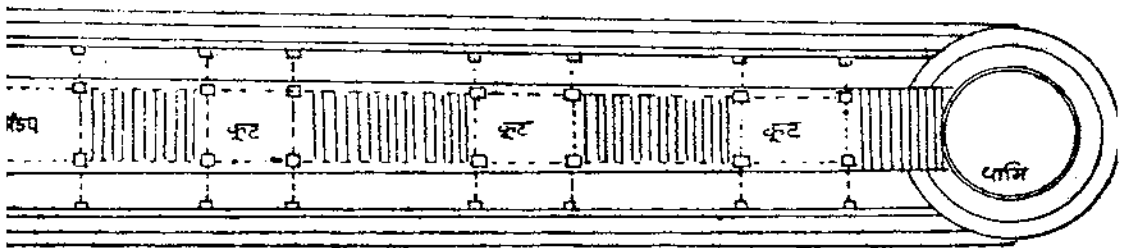
ચાર પ્રકારની વાવો

વાવનું સેકશન

દેવીપુરાણ અને બ્રહ્માંડપુરાણમાં દેશમાર્ગ (નેશનલહાઇવે) ૬૫ હાથ પહોળા રાખવો. બંધ નગરના માર્ગ ૬૦ હાથ શાખા રથ્યા સોળ હાથ ઉપર રથ્યા અને જનપદ (કૂટપાથ) ખવાતુ કહે છે વિષ્ણુસંહિતા ૩૦. ૨૩ માં સાંકડા માર્ગનો નિષેધ કરે છે

પંચાન વિશ્વદેન સોમસૂર્યાંશ મારુત : સોમસૂર્યાના કીરણો અને વાયુ પવનનો ચારથી માર્ગ શુદ્ધ રહે નગરજનોનું સ્વાસ્થ્ય જળવાય સાફ રહે સ્વચ્છતાવાળા

વાવનું તલદર્શન

(૧૬) ચાર હાથથી તેર હાથના વિસ્તારના જળાશ્રય કુવાતુ કહ્યું છે ચાર હાથ વિસ્તારના કુવાને ૧ શ્રીમુખ પાંચ હાથનાને ૨ વૈજ્ય ૬ હાથનાને ૩ પ્રાંત સાત કુંદુલિ આઠ હાથનાને ૫ મનોહર નવ હાથ વિસ્તારનાને ૬ ચુડામણિ દશ હાથનાને ૭ દિગ્ભદ્ર અચ્ચાર હાથનાને ૮ જય ખાર હાથનાને નાંદ તેર હાથ વિસ્તારને કંકર નામ કહેવુ ચાર હાથથી નાના કુવાને કૂંઈ કહેવી

(૧૭) જે જળાશ્રય (કૂંડ) ચોરસ હોય તેનું નામ ભદ્ર, જે ભદ્ર સહિત હોય તે ભદ્ર, જે પ્રતિભદ્ર સહિત હોય તે કુંડને નાંદ જે કુંડના મધ્યમાં લિટ્ટ હોય તે કુંડને પરિધ કહે છે કુંડને પગથીઆ પછી-એટલા રાખવા તેને લિટ્ટ કહે છે. પગથીઆ પછી મણુ રાખવુ તેને પરિધ કહે છે લિટ્ટના ઉદયમાં ગંગા આદિ નદીયોની મૂર્તિઓ કરવી મેઘ સૂર્ય, દશાવતાર, વિષ્ણુઓ-એકાદશ શ્ત્રો, દુર્ગા, ભૈરવ, માતૃકા, ગણપતિ, અગ્નિ, વર્ષાના નારદદીગ્યાલાદિ મૂર્તિઓના ગોખલાઓમાં આ સર્વ સ્વરૂપો કરવા તેથી કુંડ તીર્થ કૃપ અને છે આઠ હાથ=ગજથી સો ગજ સુધીના કુંડનું પ્રમાણ કહેલું છે. કુંડને ચાર કાર ચોતરફ ઉતરવાને પગથીઆ-ભીક્રમાં ગોખલાઓ અને કુંડના ખુણાઓમાં ચોકીયો રથ્યા પદ્મશાલા કરવી

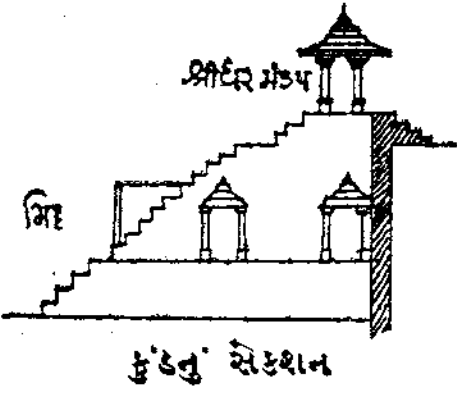
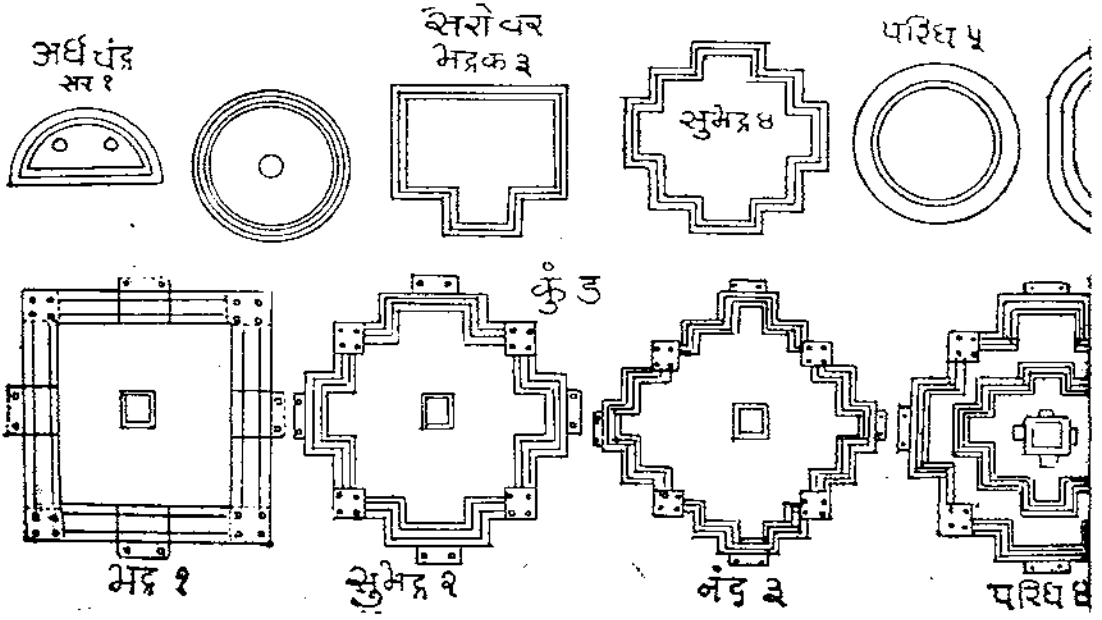
કુંડના પ્રવેશ દ્વાર પર શ્રીધર મંડપ કરવો તોરણ યુક્ત બે સ્તંભનો પ્રતોડ્યા પણ કરવી.

(૧૮) વાપિકા-વાવ-એક મુખની વાવને ત્રણ કૂંટ હોય તેને તે નાંદા બે મુખની વાવને છ કૂંટ હોય તે ભદ્રા : ત્રણ મુખની વાવને નવ કૂંટ હોય તેને જયા અને ચાર મુખની વાવને ખાર કૂંટ હોય તેને વિજયા વાપિકા કહેવી.

(૧૯) સરોવર-અર્ધ ચંદ્રાકાર હોય તેને અર્ધ ચંદ્ર સરોવર કહેવું. ચારે બાંધેલું હોય, તેને મહાસર કહેવું. ગોળ સરોવરને વૃત કહેવું ચતુષ્કોણ હોય તે ચક્રાયા સરોવર કહેવું. જેને એક ભદ્ર હોય તેને ભદ્ર સરોવર કહેવું આવા સરોવર પગથીની પંક્તી પછી મોટું રમણું કરવું મોટું રમણું હોય તેને પરિધ જેઠ કહે સરોવરના મધ્યમાં ટેકરા ચોતરાને બેક સ્થળ (પક્ષી માટે) કહે છે તે કરવું.

માનમાપ-એક હજાર-કુંડ અથવા ધનુષ્યનું સરોવર જેઠ માનવું પાંચ સો ધનુષ્ય મધ્યમાન અને અઠીસો ધનુષ્ય વિસ્તાર કનિષ્ઠમાનનું સરોવર જાણવું

સરોવર ૬

કુંડ ૪

प्राचिन ग्रंथोनुं ऋण

संतान	शिल्परत्नम्	ब्रह्माडपुराण	गर्गसंहिता
राङ्गणसूत्रधार	शब्दकल्पद्रुम	निर्वाणकलिका	किरणाक्षतंत्र
प्रतम्	कौटिल्य अर्थसार	मत्स्यपुराण	परिमाणमंजरी
निति	मनुष्यालयचंद्रिका	राजवल्लभ	देवीपुराण
इसंहिता	कारणलक्षसूत्र	कामीकागम	विष्णुसंहिता
रकोश	मानसार	रत्नकोश	पतंजली

षष्ठश्री प्रभाशंकर ओघडभाई सोमपुरा शिल्पविशारद
द्वारा संपादीत शिल्पग्रंथो के प्रकाशन

पार्णव गुजराती अनुवाद किं. रु. ५०)	८ वेधवास्तु प्रभाकर हिन्दी गुज. रु. १२)
पार्णव गुजराती हिन्दी अनु. ,, रु. २५)	९ वास्तुकलानीधि रु. ६०)
पार्णव उतरार्ध गुजराती अनु. ,, रु. २०)	आलबम ओफ इन्डीयन आर्चिटेक्चरल डीझाइनस
सादतिलक गुजराती अनु. ,, रु. १५)	१० प्रतिमाकलानीधि-आलबम ओफ हिन्दु इकोनोग्राफी
स्तुसार गुजराती अनु. ,, रु. १५)	११ वास्तुनिर्घट्ट रु. २०)
सादमंजरी हिन्दी अनु. ,, रु. ७)	१२ वास्तुतिलक रु. ३०)
सादमंजरी गुजराती अनु. ,, रु. ७)	१३ जीन दर्शनशिल्प रु. १०)
रतीय दुर्ग विधान गु० रु. ३५)	} सोमैया पब्लिकेशन बम्बई
रतीय शिल्पसहीत हि० रु. १२५)	
पार्णव १७ जयपृच्छावास्तुशास्त्र	१८ वास्तुविद्या

પુરવાણી

સૂત્રધાર મંડન વિરચિત વાસ્તુસારની જે હસ્તપ્રતો મળી આવી છે, તેમાં સૌરાષ્ટ્ર પ્રતમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી પ્રતોમાં ૧૫૫ શ્લોકો છે. તે મુજબ લઈ આ આવૃત્તિ છાપી રાજસ્થાનની પ્રત (જે મેવાડમાંથી મળી છે તે)માં કેટલાક વધારે શ્લોકો છે. જેમાં ત્ર મન્યાન્તરે શબ્દ મૂકાયેલો છે, એટલે તે શ્લોકો મૂળગ્રંથના નહિ હોય એમ છે. પણ કદાચ સૂત્રધાર મંડને જ ગ્રંથસંકલન વખતે ગ્રંથાન્તરથી વિષય સ્પષ્ટ માટે તે શ્લોકો મૂક્યા હોય તો તેમ અને પણ ખરૂં એમ માની લઈ લિપિકારે સળંગ અનુક્રમમાં લખ્યા છે.

અહીં તે શ્લોકો જુદા તારવી કાઢી પુરવાણી રૂપે આપ્યા છે. અને તેમના અનુક્રમાંક એમ આપવા ઉચિત હોવા છતાં તે પ્રતકારે આપેલા નંબર જ આપ્યા છે. તે શિલ્પકારોની પ્રતોમાંના જે શ્લોકો તે પ્રતમાં નથી તેની પણ નોંધ આપીએ એટલે વાચકને શ્લોકાનુક્રમની સ્પષ્ટતા થશે. -સંપાદક

નોંધ-શ્લોક ૭૮ (૫-૨૮)ના પૂર્વાર્ધ પછી ચતુષ્પદિપદે આ પદ્યથી શ્લોક ૨૩ છે, એટલે એ ત્રણ લીટીનો શ્લોક ૭૮ બન્યો છે, એમ સમજવું.

અહીં સુખીની રાજસ્થાનની પ્રતમાં ગુજરાતની પ્રતમાંના ૭, ૬, ૧૨, ૧૫, ૨૪, ૨૬, ૩૦, ૩૫, (૩૮-૩૯ એ બે શ્લોકોની જગ્યાએ એક શ્લોકમાં પાઠાન્તરથી આપવામાં આવ્યો છે એટલે કે ૩૯ નથી તેથી) ૩૯ અને ૬૦ આમ શ્લોક ૭૩ થી સંખ્યામાં ૧૦ ઘટવાથી તે પ્રતમાં ગુજરાતની પ્રતના શ્લોક ૭૩નો શ્લોક ૬૨ની જગ્યાએ આવે છે.

શ્લોક ૬૩, ૬૪, ૬૫ એ ત્રણ વાસ્તુદેવતાના વધારાના શ્લોકો છે અને તે જરૂરના થી ગુજરાતની પ્રતની ક્ષતિની પૂર્તિ કરનારા છે. જે અહીં આપ્યા છે.

ईशकोणादितो बाह्ये चरकी च विदारिका ।

पूतनापापराक्षस्यो देयस्ताभ्यो बहिर्बलिः ॥६३॥

આ બે શ્લોકો છાપેલા ૫-૨૪ ઉપર ૭૨ પછીના છે. તેમનું ભાષાન્તર ૫-૨૫ આવી ગયું છે. એટલે શ્લોક નં. ૭૩નો છે તે ૭૫ સંખ્યાનો થાય છે, તેનું ભાષા-૫-૨૭ ઉપર ચતુષ્પદિ વાસ્તુ વાળું અપાયું છે. પછી એકાશીપદવાસ્તુ શતપદ વાસ્તુ જે શ્લોક ૭૬ સુધીનું ભાષાન્તર ૫-૨૭ ઉપર છે.

हेतुकः श्रीपुरन्वथ वैतालश्चाग्निजिह्वकः ।

કાલઃ કરાલોઽગ્નિરિત્યેતે ભીમપૂર્વાદિ ભૈરવાઃ ॥૬૪॥

દેવતાઃ પૂજ્ય ગંધર્વૈર્બ્રહ્મા વેદપદો ભવેત્ ।
 બ્રહ્મકર્ણેઽષ્ટૌ યુગ્માંશા અર્ધભાગાશ્ચ વાહ્યાઃ ॥૬૫॥
 શેષા એકપદાઃ પ્રોક્તાશ્ચતુર્વિંશતિદેવતાઃ ।
 ચતુઃષષ્ટિપદે વાસ્તુ વૈકાશીતિપદેઽધુના ॥૬૬॥
 મધ્યે બ્રહ્મા નવાંશોઽસ્તિ પટ્ટપદાર્થ અર્ચમાદયઃ ।
 દ્વિપદા મધ્યકોણેઽષ્ટૌ વાહ્યે દ્વાત્રિંશ દેવતાઃ ॥૬૭॥
 શતે બ્રહ્મા કલાંશોઽષ્ટવાહ્યકોણેષુ સાર્ધગાઃ ।
 ચતુર્ભિરર્ચમાદ્યાશ્ચ શેષા ચ પૂર્વવાસ્તુવત્ ॥૬૮॥

વાસ્તુ દેવતાઓનું અંદનાદિ પદાર્થોથી પૂજન કરવું. ચોસડપદ (ચતુઃષષ્ટિ) વાસ્તુમાં બ્રહ્મા ચાર પદમાં, બ્રહ્મકર્ણના આઠ આપ, આપવત્સ, સાવિત્ર, સવિતૌ, ઇન્દ્રજય, રુદ્ર, રુદ્રાસઃ આ દેવતાઓ એ એ પદમાં, ચાર ખૂણાઓમાં રહેલા ઈશ, અંતરિક્ષ, અમિ, સૂગઃ પિતૃ, રોગ, પાપચક્ષ્માઃ આઠ દેવો અર્ધા અર્ધા પદમાં અને આ પર્જન્યાદિ દેવતાઓ એક એક પદના છે. ૬૫-૬૬.

એકાશીપદના વાસ્તુમાં મધ્યમાં બ્રહ્મા નવપદના, અર્ચમાદિ ચાર દિશાના દેવતાઓ છ, છ પદના, અંદરના ચાર ખૂણાઓના આપ આદિ આઠ દેવતાઓ એ પદના અને પરિધિમાં રહેલા બત્રીસ દેવતાઓ એક એક પદના છે.

શતપદ વાસ્તુમાં બ્રહ્મા ચોળપદના બાહ્યકોણ (બહારના ખૂણા)માં રહેના દેવતાઓ દોઢ દોઢ પદના અને અર્ચમાદિ અંદરના ચાર દેવતાઓ ચાર ચાર પદના છે. બાકી રહેલા પહેલાં કહેલાં વાસ્તુપદોની માફક એક એક પદના થાય છે. ચોળ વાસ્તુમાં બ્રહ્મા ૧૬ + બાહ્યકોણના ૮ × ૧૧ = ૧૨, અંદરના ચાર દેવતાઓ ના ૧૨ × ૪૮ અને બાકીના ૨૪ દેવતાઓના ૨૪ એટલે ૧૬ + ૧૨ + ૪૮ + ૨૪ = ૧૦૦ પદ થાય.

શુભરાતની પ્રતમાં અને રાજસ્થાનની પ્રતમાં આ રીતે પ્રકારાન્તર છે તે ધ્યાન લેવું શુભરાતની પ્રતમાં આ શ્લોકોની અનુક્રમ સંખ્યા ૭૩-૭૪-૭૫ છે. ૭૬નું પૂર્વ પદ આ અર્થનું છે.

૭૬નું ઉત્તરાર્ધ અને ૭૭નું પૂર્વાર્ધ શ્લોક રાજસ્થાન પ્રતમાં શ્લોક ૭૨ તરીકે અને શ્લોક ૭૩.

ચતુઃષષ્ટિપદે વાસ્તુમર્મસ્થાનં પરીક્ષયેત્ ।
 મિત્તિઃ સ્તમ્બે ચ રેખાતો વર્જયેત્ કીલિકાદિકમ્ ॥

એ શુભરાતની પ્રતના શ્લોક ૬૮ના ભાવનો જ છે.

દેવતાઃ પૂજ્ય ગન્ધાઘૈર્દઘાત્સાધારણો વલિઃ ।

દધ્યોદનાજ્યં સોંકારૈર્નમોન્તૈર્નામભિઃ ક્રમાત્ ॥૬૯॥

દેવતાઓનું ચંદન આદિથી પૂજન કરવું અને દેવતાના નામની આગળ ઓં અને આજી નમઃ પદ મૂકી ઓં વ્રહ્મણે નમ એમ મંત્રોથી ઠહીં ભાત અને ધી (એકત્ર કરી) માથી બલિ આપવો.

નોંધ-આ શ્લોક પૃ-૨૬ ઉપર શ્લોક ૭૬ ના પૂર્વાર્ધ પછી મૂકવો એક એ.

દેવાંશ્ચ મૈરવાદીંશ્ચ તર્પયેત્ સુરયામિપૈઃ ।

યવૈસ્તૈલ્યઘૃતૈર્યુક્તૈરષ્ટાવિંશતિમાહુતીઃ ॥૭૦॥

દેવતાઓને તથા ભૈરવોને સુરા તથા માંડથી (પણુ) તૃપ્ત કરવા. તેમજ નામમંત્રોથી કૈ કે ધી મેળવેલા જળથી ૨૮-૨૮ આહુતિ આપવી.

પ્રત્યેકં જુહુયાદ્ ધીમાન્ અષ્ટોત્તરશતં હિ વા ।

તર્પયેત્ કાંચનં દત્વા હોમં કૃત્વાભિષિચયેત્ ॥૭૧॥

અથવા સુશ પુરુષે ૧૦૮ આહુતિથી આપવી. પૂજા કરી, સુવર્ણ દક્ષિણ અર્પણ કરી હોમ કરવો. પછી સોમના પ્રમાણથી (મોટો હોમ હોય તો આહુતિ સંખ્યાના શાંશથી) તર્પણ કરવું. અને માર્જન કરવું તથા બ્રહ્મલોબન કરાવવું.

શ્લોક ૭૨-૭૩ ગુજરાતની પ્રતમાં

માપન વિધિ

કરે કરદને તુ કરા અઙ્ગુલદને કરેડઙ્ગુલાઃ ।

અઙ્ગુલેડઙ્ગુલદને ચ લઘ્વં જિનહત્ ફલં ભવેત્ ॥૭૪॥

હસ્તને હસ્તથી ગુણવાથી હસ્ત આવે. હસ્તને અંગુલોથી ગુણવાથી અંગુલ આવે. અંગુલને અંગુલથી ગુણી તેમાં ૨૪ થી ભાગ આપવાથી અંગુલ આવે. અંગુલને ૨૪ થી ભાગ આપવાથી હસ્ત થાય. ૭૪

વૃત્તવ્યાસસ્ત્રિગુણિતઃ પરિધિઃ પટ્ટભાગયુક્ત્ ।

વ્યાસપાદે પરિધિના ગુણિતે વૃત્તજં ફલમ્ ॥૭૫॥

વૃત્તના વ્યાસને ૩ થી ગુણી તેમાં વ્યાસને ૬ઠ્ઠો ભાગ ઉમેરવાથી પરિધિ આવે. પરિધિથી વ્યાસના અર્થશીને ગુણીયે તો વૃત્તનું ક્ષેત્રફળ થાય. ૭૫

*આ શ્લોકથી પરિધિનું માપ સ્પષ્ટ આવે છે. કારણ સૂક્ષ્મ પરિધિ વ્યાસને ૩૬૨૭ થી ગુણી ૧૨૫૦ થી ભાગવાથી આવે છે. જે વ્યાસ+વ્યાસ/૭ વૈટલી લગભગ થાય છે. લગભગ એટલા માટે કે જે કરતાં કંઈક વધારે આવે છે. એટલે વ્યાસનો ૭ મો ભાગ પણ સ્પષ્ટ છે, તો ૬ઠ્ઠો ભાગ તો વધારે સ્પષ્ટ થાય, પણ સાતમા ભાગ કરતાં ૬ ઠ્ઠો ભાગ લેવો સરવ પડે, કારણ હાય અને અંગુલનું પ્રમાણ ૨૪ અંગુલનો હાય એવું છે, જેથી ભાગ સહેલાઈથી કરી શકાય તેથી ૭ઠ્ઠો ભાગ લીધો છે.

ગોલવ્યાસઘનસ્યાર્દ્ધે સ્વૈકવિંશાંશયુક્ત ફલમ્ ।

વ્યાસ એકાદશૈર્નિઘ્ને પૃષ્ઠજં શક્રહત્ ફલમ્ ॥૭૬॥

ગોલના વ્યાસના ઘનના અર્ધમાં તેનો ૨૧ મો ભાગ યુક્ત કરવાથી ગોલનું ફલ આવે છે. અથવા વ્યાસને અગિયારથી ગુણી ચૌદથી ભાગવાથી પૃષ્ઠફળ આવે છે. ।

આ પછીના શ્લોકો ૭૮ થી ૭૯ ગુજરાતની પ્રતમાં નં. ૮૧-૮૨ ના છે. જે વિક્રમાં ૭૮-૭૯ નંબરના હોવા ભેદથી, કારણ તેજ ૭૯-૮૦ શ્લોક છે. આમ સંખ્યા સમાન બને છે. અહીંથી નગર રચના શરૂ થાય છે. જે ગુજરાતની શ્લોક ૯૨ પર્યાંતમાં છે. રાજસ્થાનની પ્રતમાં શ્લોક ૮૭ સુધી જ છે એટલે તેમાં અપૂર્ણ

જલાશયનિર્માણમ્

ગોપદેનાપિ તુલ્યેન જલાધારે કૃતે સતિ ।

ષષ્ઠિવર્ષસહસ્રાણિ પ્રાપ્નોતિ સ્વર્ગજં સુખમ્ ॥૮૮॥

ગાયના પગ જેવડું પણ સરોવર-જલાશય બનાવે તો સાઠ હજાર વર્ષ સુધી સુખ પ્રાપ્ત કરે. ૮૮

સરો નામાર્દ્ધચન્દ્રામં વૃત્તાકારં મહાસરમ્ ।

ચતુરસ્રં તુ મદ્રં સ્યા સુમદ્રં મદ્રસંયુતમ્ ॥૮૯॥

ઉદાહરણુઃ—

ક્ષેત્રની લંબાઈ અને પહોળાઈનો ગુણાકાર તેનું ક્ષેત્રફળ થાય છે. તેથી ધારો કે એક ભૂમી ૨૫ હાથ ૩ આંગળી લાંબી અને ૮ હાથ ૬ આંગળી પહોળાઈ વાળી છે તો

૨૫—૩

૫૮—૬

૨૦૦—૨૪

૧૫૦—૧૮

૨૦૦-૧૭૪--૧૮ થયા

૨૨૦

૧૨

૬ થા

તે ૬૬

આમાં ૨૦૦ એ હાથથી હાથનો ગુણાકાર હોવાથી હાથ થયા. ૨૪ અને ૧૫ આંગળીનો ગુણાકાર હોવાથી આંગળી થયા. અને ૧૮ આંગળીનો આંગળી સાથે ગુણાકાર થયું. પ્રતિઅંગુલ થયા.

પ્રતિઅંગુલમાં ૨૪ નો ભાગ આપવાથી આંગળી થાય અને આંગળીમાં ૨૪ નો ૧૨ તરફ હાથ થાય. એટલે અહીં ૧૮ માં ૨૪ નો ભાગ આપતાં લગ્નિંચ આવે તેથી ૧૭૪ (૬૬ ઉમેરવાનું થયું) નથી ૧૭૪ માં ૨૪ને ભાગ આપવાથી લગ્નિંચ ૭ હાથ આવે આંગળી રહે છે. સાત હાથને ૨૦૦ માં ઉમેરી દેવાથી ક્ષેત્રફળ ૨૦૭ હસ્ત ૬ અંગુલ અંગુલ અથવા ૨૦૭ હાથ ૬૧૧ અંગુલ થયું.

જેનો આકાર અર્ધચંદ્ર જેવો હોય તે સરોવર કહેવાય. જે વૃત્તાકાર (ગોળ) હોય તે મહાસર કહેવાય. ચારમ આકારનું સરોવર ભદ્ર કહેવાય અને એકથી બેડાંએણું ખીણું ભદ્ર હોય તો સુભદ્ર સરોવર ગણાય. ૮૯

નન્દા મદ્રા જયા વાપી વિજયા ચ ક્રમાચ્છ્રુતા ।

ત્રિષણ્ણવાર્કકુટસ્થૈરેકદ્વિત્રિચતુર્મુલૈઃ ॥૧૦॥

વાપી (વાવ) નંદા, ભદ્રા, જયા અને વિજયા એમ ચાર પ્રકારની કહેવાય છે. જેને ત્રણ કૂટ અને એક મુખ (પ્રવેશ દ્વારા) હોય તે નંદા, જેને છ કૂટ (બે કોઠા) અને બે મુખ હોય તે ભદ્રા, જેને નવ કૂટ (કોઠા) અને ત્રણ મુખ હોય તે જયા અને જેને બાર કૂટ (કોઠા) તથા ચાર મુખ હોય તે વિજયા એમ (સાંભળવામાં આવી છે.) કહેવાય છે. ૯૦

ઉદ્યાન નિર્માણમ્

વૃક્ષાણાં રોપકઃ સ્વર્ગે વસેદ્વર્પાયુતત્રયમ્ ।

સુરાણાં પૂજિતો મોગૈઃ પ્રીણાતિ ગ્રાણિનાં દિતૈઃ ॥૧૧॥

વૃક્ષો રોપાવનાર ત્રીસ હજાર વર્ષ સુધી દેવતાઓથી પૂજાતો સ્વર્ગમાં વાસ કરે છે અને પ્રાણીઓનું હિત કરવાના કારણે ભોગો ભોગવી ખુશ રહે છે. ૯૧

પુરાદિમધ્યબાહ્યે વા કુર્યાદુદ્યાનમુત્તમમ્ ।

ગૃહસ્ય વામદક્ષે વા એકદ્વિત્રિધનુઃસતે ॥૧૨॥

નગરના આદિ, મધ્ય અથવા બહારના ભાગમાં ઉદ્યાન (બગીચો) કરવું. ઘરની ડાબી બાજુએ અથવા જમણી બાજુએ ઉદ્યાન કરવું. બગીચા અને ઘરની વચ્ચે ૧૦૦, ૧૦૦ કે ૩૯૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ અંતર રાખવું. ૯૨

પંગુલને

૧૧૨ આ

નાનાદ્રુમલતોપેતં ક્રીડાસ્થાનસનૈર્વૃતમ્ ।

તોયાશયઘટીયંત્રધારાગૃહવિરાજિતમ્ ॥૧૩॥

અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો અને લતાઓથી, ક્રીડા સ્થાનોથી તેમજ બેડકોથી, નાનાં નાનાં ઘટીયંત્ર કુવારા વગેરેથી સુકત જલાશય યનાવવાં. ૯૩

વૃત્તન

રિધિથી ૦

*આ ૨

૨૫૦ થી ૭૦

કરનાં કર્કેકા, પુત્ર, બંધુઓ આદિ અનેક પ્રકારનાં સુખો આપનારૂં અને ધર્મ, અર્થ તથા ધૂલ યાય, ૫૦ ત્રણ પુરુષાર્થોની સિદ્ધિમાં સાધન રૂપ થતું ગૃહ (ઘર) વિજય પામે. ૯૪

૧૪ અંગુલનો ઢા

ગૃહપ્રશંસા

ગૃહં સ્ત્રીપુત્રવન્ધ્વાદિનાનાભોગમુસપ્રદમ્ ।

પ્રાણિનાં જયતિ પુણ્યં ત્રિવર્ગફલસાધનમ્ ॥૧૪॥

યજ્ઞો દેવાલયો દીક્ષા પૂર્વેર્ધર્મપ્રવર્તનમ્ ।

શીતવાતામ્બુઘર્માદિદુઃસ્વદ્ધનં ન ગૃહાત્પરમ્ ॥૧૫॥

યજ્ઞ (હોમ હવન આદિ), દેવાલય (પૂજા સ્થાન) તથા દીક્ષા (વિવાહાદિ સંસ્કાર કાર્યો) દ્વારા ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર અને ટાઠ, વાયરા, પાણી, તાપ આદિ દુઃખોનો નાશ કરનાર ગૃહથી ઉત્તમ ખીચું કેઈ સાધન નથી. ૯૫

અતઃ શ્રીવિશ્વકર્માઘાઃ પ્રાહુઃ પૂર્વં ગૃહં વુધાઃ ।

વાટિભિત્તિપુરાન્તત્વં તન્મધ્યે કારયેદ્ ગૃહમ્ ॥૧૬॥

આથી શ્રીવિશ્વકર્મા આદિ આચાર્યો (પંડિતો) પહેલાં ઘર કરવું એમ કહે છે. (સુજ્ઞ પુરુષે) વાટિકા-બગીચો, કોટ અને દરવાજાબાની અંદરના ભાગમાં આવે તેવા સ્થાને ઘર કરવું જોઈએ. ૯૬

ધુદ્રાણાં ચ ચતુર્દણ્ડાદિતો દણ્ડદશાવધિઃ ।

મધ્યાનામષ્ટદણ્ડાદિ દ્વાત્રિંશદ્દણ્ડકાવધિ ॥૧૭॥

નાના માણસો માટે ચાર દંડથી લઈ દશ દંડ એટલે ચાર હાથનો દંડ થાય એ માપથી ૧૬ હાથથી ૪૦ હાથ પર્યંતથી લંબાઈ પહોળાઈવળું ઘર કરવું. મધ્યમ વર્ગના માણસો માટે આઠ દંડથી લઈ બપ્રીશ દંડ પર્યંતનું ઘર કરવું. ૯૭

ચતુસ્ત્રિંશદ્દણ્ડાચ્છ્રેષ્ઠાનાં યાવદશીતિદણ્ડકમ્ ।

દૈર્ઘ્યં સમં ચ પાદં વા સાદૃં વા દ્વિગુણાવધિઃ ॥૧૮॥

શ્રેષ્ઠ પુરુષો (ઉપલા વર્ગના માણસો) માટે ૩૪ દંડથી લઈ ૮૦ દંડ પર્યંતનું ઘર કરવું. લંબાઈ અને પહોળાઈ માટે પહોળાઈ લંબાઈના જેટલી અથવા ચોથા ભાગની હોવી જોઈએ. પહોળાઈ કરતાં લંબાઈ દોઢી અથવા બમણી પણ રાખી શકાય. ૯૮

વાહ્યભિત્તૌ દ્વીદં માનં તદન્તર્ભિત્તિતો ગૃહમ્ ।

ત્રિદ્વરતં વેદ્દસ્તં વા ગેહે પીઠં કરોન્મિતમ્ ॥૧૯॥

આ જે પ્રમાણ (શ્લો. ૯૬-૯૮માં) બતાવ્યું છે તે ભિતોની બહારની બાબુનું માપ છે. ભિતોની અંદરનું જે માપ હોય તેટલા માપનું ઘર ગણાય છે. એટલે ખીજી બાબતોમાં તે માપ લેવું. ઘરની પીઠિકા (ઝોટવણુ-પ્લીન્થ) ચાર હાથ, ત્રણ હાથ અથવા એક હાથની રાખવી જોઈએ. ૯૯

તામ્રપાત્રસ્થિતં ધાન્યં સત્કંદોપં વિઘાત્મિઃ ।

શંસતે સ્વસ્ત્રવિદ્વાદ્યૈર્યસ્તં ગર્ભગૃહાદિષુ ॥૨૦॥

ધરના ગર્ભ ગૃહમાં તાંબાના પાત્રમાં મૂકેલું ધાન્ય ભૂમિમાં રહેલા દોષોને પોત-પોતાનાં ચિન્હો વડે બહાર કાઢે છે. ૧૦૦

पूर्वस्यां स्थापितं सौम्यां ननु वा मंत्रमुच्चरन् ।

મંત્રમુચ્ચાર્ય વિન્યસ્ય પાત્રં વાહ્યં સલાદિમિઃ ॥૧૦૧॥

આ પાત્ર પોતાના મિત્રના હાથે (અથવા મિત્ર જેવા સ્નેહીજનની હાથે) ધરની બહારની જગ્યામાં મંત્રના ઉચ્ચાર સાથે મૂકાવવું તેમજ ગર્ભગૃહમાં, ઉત્તર અને પૂર્વ દિશામાં મંત્ર બણતાં બાણતા મૂકવાં.

एवं गृहेषु प्रासादे न्यसेद्दुर्गे सभादिषु ।

વાપી કૃપતઢાગાદૌ ધાતુજાન્યવટે ન્યસેત્ ॥૧૦૨॥

આ પ્રમાણે ઘર, મહેલ, કિલ્લો, સલાગૃહ, વાવ, કુંવો, તળાવ આદિ બનાવતાં પહેલાં ભૂમિના શુભાશુભની પરીક્ષા કરવા પાત્રો મૂકવાં. પાત્રો ખાડો કરી ખાડામાં મૂકવાનાં હોય છે. ૧૦૨

मत्स्यं कुलीरं मंडूकं सर्पं वा शिशुमारकम् ।

સર્ગર્ભ સર્વસંપત્યૈ વિગર્ભ સર્વનાશકમ્ ॥૧૦૩॥

ધરની જમીન ખોદતાં તેમાંથી માછલાં, કરચલા, દેડકાં, સાપ અથવા શિશુમાર (એ નામનું જલચર પ્રાણી) વગેરે નીકળે તો તે ઘર સર્વ સંપત્તિવાળું અને છે એવું કંઈ ન નીકળે તો તે જમીન સર્વનાશ કરનારી સમજવી. ૧૦૩

सार्धहस्तात्रिहस्तान्तो न्यासो द्वारे कारयेत् ।

દ્વારશોભં ત્રિહસ્તાદિ વિશ્વહસ્તં ત્રિવિસ્તરમ્ ॥૧૦૪॥

દોઢ હાથથી લઈ ત્રણ હાથ સુધીનો દ્વારનો વ્યાસ (પહોળાઈ) રાખવો. દ્વારની ઉપરનું શોભતું (ઉત્તરંગ) ત્રણ હાથથી લઈ તેર હાથ સુધીની ઉંચાઈ એ ક વું પણ તે ત્રણ હાથની લંબાઈનું કરવું. ૧૦૪

पादोनद्विग्रान्तदैर्घ्यं प्रकारादन्तभूमिकम् ।

મળ્લપાકૃતિસંયુક્તા વર્ણાનાં ભૂવને શ્રુતા ॥૧૦૫॥ इति ग्रन्थान्तो

દ્વારની આખતમાં અંથાન્તરનો મત એવો છે કે પોણા બે હાથની પહોળાઈ અંદરના ઓરડાઓના દ્વાર માટે રાખવી. ઉત્તરાર્ધનો આગળના શ્લોક સાથે સંબંધ છે. ૧૦૫

व्यास सार्धाद्द्विहस्तान्तः प्रतोलया वर्णमन्दिरे ।

રાજદુર્ગેકહસ્તાન્ત યથા દન્તા પ્રવિન્યસેત્ ॥૧૦૬॥

પોળના દરવાબંની ખારીનો વ્યાસ દોઢથી બે હાથ સુધીનો રાખવો. રાજદુર્ગ (રાજ મહેલના કિલ્લાના મુખ્ય દરવાબંની ખારીનો વ્યાસ એક હાથનો રાખવો. જેમ દાંત વચ્ચેથી જગ્યામાં સંક્રાંશ હોય છે, તેમ આ ખારીના દરવાબંની સાંકડાશ (કડિનાઈથી

અંદર પેસી શકાય તેવા) રાખવી, જેથી દરવાન ભેઈ શકે પણ બહારનો માણસ એકદમ તેમાં પ્રવેશી ન શકે. ૧૦૬

સપાદસાર્ધપાદોનદ્વિગુણા યથા ।

દેવદ્વિજનૃપાવાસે इतो हस्वोऽथ वर्जयेत् ॥૧૦૭॥

દેવગૃહ (દેવલ)નું દ્વાર સવા હાથથી લઈ અઢી હાથ સુધીની પહોળાઈ વાળું, બ્રાહ્મણનું ઘર હોય તો તેનું દ્વાર દોઢથી ત્રણ હાથના વ્યાસવાળું અને રાજગૃહ (મહેલ) હોય તો તેનું દ્વાર પોણા બે હાથથી લઈ સાડા ત્રણ હાથના વ્યાસવાળું કરેવું. દ્વારનો વ્યાસ આ પ્રમાણથી ઓછો હોય તો તે તજવો. અર્થાત્ તેનાથી સાંકડાં દ્વાર ન કરવાં. ૧૦૭

પ્રાગ્ભૂમિમૃત્તિકા કુમ્ભી વિના શૈલં નૃણાં ગૃહે ।

શૈલવદ્ધા પ્રતિકરં ભૂમિર્દ્વિદ્વિયવોન્નતમ્ ॥૧૦૮॥

ઘરની આગળની ભૂમિ મૃત્તિકા (માટી)ની હોય તો તેને ઘડાના જેવા વળાંકની ઢાળ પડતી રાખવી. પથ્થર ન નાખવાના હોય તોજ તેમ રાખવી. પણ જો પથ્થર જડવાના હોય તો પ્રતિ હસ્તે એક એક હાથના અંતરે બે બે જળ જેટલી ઉંચી રાખવી. ૧૦૮

વૃષાન્નવિષમધ્વાજ્યવીણાભરણચન્દ્રનૈઃ ।

હયાદર્શસ્વર્ણતામ્રપાત્રૈર્નિત્યં સમન્વિતમ્ ॥૧૦૯॥

ગાય, બકરીઓ, પાણી, મધ, ઘી, વીણા, આભરણ, અંદનદિ ઉત્તમ પદાર્થો, ઘોડા, દર્પણ, સોનું, તાંબ્રાનાં વાસણો વગેરેથી સદા ભરપુર રહે તેવું. ૧૦૯

સદાનુલિપ્ત સંધિસુ ગૃહમંબુસમુક્ષતમ્ ।

કૃતપુષ્પ ચયં નિત્યં સૂર્યાવીક્ષિત દીપકમ્ ॥૧૧૦॥

સદા સાંધાઓ પુરાએલા અને લીંપાએલા હોય, પાણીનો છંટકાવ કરેલો હોય પુષ્પો વેરાએલાં હોય અને જેમાં દિવસે દીવો કરવાની (અંધારૂં ન રહે તેવું) જરૂર ન પડે તેવું. ૧૧૦

નિત્યાગ્નિસલિલસૂર્યાદષ્ટતલ્પં શ્રિયઃ પદમ્ ।

અથ ગ્રહાદિરશુભાનિ ન કરોતિ ગૃહાદિષુ ॥૧૧૧॥

નિત્ય અગ્નિ, પાણી અને સૂર્ય જેમાં પથારી ન ભેતા હોય અર્થાત્ સવારના હોમ કરવાની વેળા, નવું પાણી ભરી લાવવાની વેળા અને સૂર્યોદયની વેળા પહેલાં જે ઘરમાં બધાં ઉઠી જતાં હોય અને પથારીઓ વાળી દેવામાં આવતી હોય તેનું ઘર લક્ષ્મીનું સ્થાન બને છે.

હવે જેનાથી ગૃહાદિ (ગોચરમાં) ગ્રહો અશુભ રૂપ ન આપે તેવું કારણ કહે છે. ૧૧૧

વિનાધતૂર્યયામાસ્યં છાયા પ્રાસાદવૃક્ષજા ।

નષ્ટા ગૃહે વા તત્પાર્શ્વે ભૂમિં હૈમીમપિ ત્યજેત્ ॥૧૧૨॥

પહેલા અને ચોથા પ્રહરના આરંભકામ વગર જે ઘરમાં નજીકમાં આવેલા દેવળની અથવા વૃક્ષની છાયા નષ્ટ થતી હોય અર્થાત્ ઘરમાં આવી ઘરની છાયા (ઉપરનાં છાપ-રાને લઈ ઉત્પન્ન થતી છાયા)માં નષ્ટ થઈ જતી હોય, સમાઈ જતી હોય તેવા ઘરની ભૂમિ સોનાની હોય તો પણ તજી દેવી. ૧૧૨

માલતીદાહિમી દ્રાક્ષા વદરી કદલી નિશા ।

વીજપુરમગસ્તીં ચ ચિંચેક્ષુકરવીરકાન્ ॥૧૧૩॥

નિક્ષાવં કેતકી શ્વેતા ગિરિકર્ણીં ચ મન્દિરે ।

ન વપેદય રોહન્તે સ્વયં તત્રાશુભં ભવેત્ ॥૧૧૪॥

માલતી, દાડમ, દ્રાક્ષ, ઓરડી, કેળ, દારૂ, હળદર, ખીજેરાં. અગથીએ આંબલી, શેરડી, કરણુ, નિક્ષાવ (?) કેવડો (ધોળો), ગરમાળો આ વૃક્ષો ઘરની અંદર (ઘરની નજીક પણ) ન વાવવાં. આ વૃક્ષો જેવાં પોતાની મેળે ભાગતાં હોય અને ફાલતાં હોય તેવી જગ્યામાં આવેલા ઘરમાં અશુભ થયા કરે છે. ૧૧૩-૧૧૪

ગૃહેષુ ચિત્રવાદ્યાદૌ રૌદ્રાકારં વિભીષણમ્ ।

કપોતો વાજગૃધ્રાદીન્ સિંહાસનમપિ ત્યજેત્ ॥૧૧૫॥

ઘરની અંદર ભયંકર અને ખીહામણા આકારનાં ચિત્રો અથવા (જેમના ઉપર ભયંકર આકારો કેતરેલા હોય કે ચિતરેલા હોય તેવાં) વાજિત્રો, હોલા, બાજ અને ગીધ ન હોવાં જોઈએ. સિંહાસન ઉપર આવા આકાર કેતરેલા હોય તો તે પણ તજી દેવું. અર્થાત્ આ બધાં ઘરમાં રહે તો અશુભ થયા કરે છે. ૧૧૫

ગૃહે ન શુભદં મિન્નમાદ્યભૂમૌ રવે કરે ।

કર્ણેઽથ કુક્ષૌ પૃષ્ઠે વા સલગ્નાન્યનિકેતનમ્ ॥૧૧૬॥

ઘરની આગળની જમીનમાં ખાર હાથની અંદર ખીજનેા ભાગ હોય અથવા તેના કર્ણુ માર્ગે, વચ્ચે કે પાછળના ભાગમાં ખીજતું સ્થાન (ઘર) આવતું હોય તો તે અશુભ માનવું. ૧૧૬

एकालिदं वामभागेऽधिकहीनाङ्गिकं हि वा ।

क्षणस्ततुलास्तम्भमितिभूषा गवाक्षकम् ॥૧૧૭॥

એકે આંગણમાં ડાબા ભાગમાં ઘરની પહોળાઈ કરતાં ઓછા કે વધારે ઓછા માપ-વાળું હોય તેવું તથા જેના પાટડા, થાંભલા, ભિંત, ખારીઓ તથા જાળીયાં ખીજ લાગે તેવાં ભાગતાં હોય તેવું ઘર અશુભ માનવું. ૧૧૭

तथा हिनाधिकस्तम्भं भग्नश्रेणीधरं हि वा ।

विकर्णं विषमस्तम्भं तुच्छा निम्नं च मध्यमम् ॥૧૧૮॥

તથા હિનાધિકસ્તમ્ભં ભગ્નશ્રેણીધરં હિ વા ।

જેમાં નાના મોટા થાંભલા હોય, ઓળ (હાર) ભાગતું હોય તેવું, વિષમ કણ-
વાળું (સમચોરસ કે લંબચોરસ ન બનતું હોય તેવું) એકી સંખ્યાવાળા થાંભલાઓ-
વાળું અને જેના પાટડા નમી પડયા હોય તેવું ઘર મધ્યમ બાણુવું. ૧૧૮

उच्चकार्यं हीनमध्यं हीनाभित्तिर्मूर्षोन्नतम् ।
मानहीनं मर्मविद्वं सशल्यं विस्तरेऽधिकम् ॥११९॥
बहुद्वारं चान्यवास्तु चित्रद्रव्यैर्विनिर्मितम् ।
समीपकगृहं मूलगृहादुच्चं तथाधिकम् ॥१२०॥
शियसूर्यजिनादीनामन्तरे यद्गृहं भवेत् ।
आलिंदरहितं द्वित्रिचतुःशालं च यद्गृहम् ॥१२१॥
भित्तौ बहुललेपाद्यं समसंधिशिरोगुरू ।
अप्रतिष्ठं पादहीनं मार्गयुग्मान्तरस्थितम् ॥१२२॥
अङ्गैः संतापविद्धिर्वा परद्रव्यैश्च निर्मितम् ।
त्वरितं पूर्णतां नीतं स्थपति द्वयकारितम् । १२३ ।
विनष्टवास्तुजૈર્દ્રવ્યैઃ કૃતમકૃતતત્કૃતમ્ ।
અતૃપ્તવાસ્તુદૈવે ચ ગર્ભવિન્યાસવર્જિતમ્ ॥૧૨૪॥
દેવરાજમોઢયધૂર્તચત્વારાદિસમીપગમ્ ।
અધસ્તલાદર્ધતલે દ્વિક વા ન શુભં ગૃહમ્ ॥૧૨૫॥

આગળના ભાગમાં ઉંચું, વચ્ચેના ભાગમાં નીચું, નીચી ભિતો અને ઉંચી બારી-
ઓવાળું, પ્રમાણ વગરનું, મર્મવેધવાળું, શલ્યવાળું, વધારે લંબાઈવાળું, ઘણું બારણું-
વાળું ખીજાના ઘરની ચિત્રવિચિત્ર વસ્તુઓ ભેગી કરી બનાવેલું (ખીજા ભાગી ગએલાં
ઘરોની નાની મોટી વસ્તુઓ લાવી આડેબંડ વાંધી દીધેલું). કોઈ ઘરનો ટેકો લઈને
અડોબડ બાંધેલું. મૂળ ઘરને જેમનું તેમ રહેતો દઈ તેની આગળ પાછળ બંધું લીધેલું
તેમજ વધારેલું, શિવ, સૂર્ય અને જૈનદેવોના સંદિશોની વચ્ચે જે ઘર આવતું હોય તે
ઘર, તેમજ છબ કે આંગણા વગરનું જે ત્રણ કે ચાર ચોરડાવાળું ઘર, ભીંતો ઉપર ખૂબ
લીંપણ કરેલું, સમસંધિવાળું પણ આગળથી મોટું ઘઈ ગયેલું, પાયા વગર બનાવેલું, ભે
સ્તાઓ રચ્યે આવી જતું, મૂર્ખાઓએ અથવા કલેશ કરનારાં માણસોએ ખીજાનાં બાર,
બારણાં ઇત્યાદિ વસ્તુઓ ઉઠાવી લાવી બનાવેલું, જલદી જલદી પુરૂં કરાવેલું, બે જુદા જુદા
સ્થપતિ દ્વારા પુરૂં કરાયેલું, તેમજ ભાગી ગએલાં ઘરોનાં સાધનો તૂટેલાં સાધનો
વડે બનાવેલું ઘર કયું ન કર્યાં બરાબર છે. વળી જેનું વાસ્તુ પૂજન નથી થયું તેવું, માપ
રહિત, દેવમંદિર કે રાજગોદેશથી ઠંકાઈ બાધ તેવી રીતનું, ધૂર્ત લોકોના ચોતરાની પાસે
આવતું, નીચા, અડધા કે બમણા તળીયાવાળું બંધાવીયું ઘર અશુભ બાણુવું. ૧૧૯-૧૨૫

દ્વી સ્તમ્ભૌ ક્ષણમધ્યે તુ દધાદ્મર્મ ન પીડયેત્ ।

વૃદ્ધિર્ઘ્ઠાદિવાસ્તૂનામિચ્છેઘાવદંશા સમુદ્ધૃતા ॥૧૨૬॥

ઘરની વિશાળતા હોય તો દરેક પદમાં બે બે સ્તંભ મૂકવા પણ ગર્ભ દબાય તેમ ન કરવું. ગુહુ આદિ આંધકામ માટે જેટલા ભાગનો સ્વીકાર કરેલો હોય તેટલી વૃદ્ધિવાળું તે કરાય તો ઇચ્છવા યોગ્ય છે. ૧૨૬

પ્રાગુત્તરે સર્વતો વા વર્દ્ધતે નાન્યતો ગૃહમ્ ।

દ્વિગુણં વેણી ચત્ત્રિભિઃ ક્ષીરિસ્તુ સ્યાચ્ચતુર્ગુણમ્ ॥૧૨૭॥

પૂર્વમાં કે ઉત્તરમાં અથવા ચારે બાજુ ઘરની વૃદ્ધિ કરી શકાય. અસલ ઘરની ભૂમિથી બમણું ઘર બનાવ્યું હોય તો તે વેણી કહેવાય ક્ષણ ગણું બનાવ્યું હોય તો તે ચત્ત્ર કહેવાય એને ચાર ઘણું બનાવ્યું હોય તો તે ક્ષીરિ કહેવાય છે. ૧૨૭

પ્રાસાદસ્યોદયાદ્ભૂમિ પરિત્યજ્ય ચ ષડ્ગુણામ્ ।

લિંગસ્યાષ્ટગુણાં ત્યક્ત્વા ગૃહં કુર્યાન્ન દોષદમ્ ॥૧૨૮॥

દેવપ્રાસાદની ઊંચાઈથી છ ગણી જગ્યા છોડી હઈને ઘર કરવામાં દોષ નથી. શિવ-લિંગથી એટલે શિવાલયની ઊંચાઈથી આઠ ગણી જમીન છોડી હઈ તેટલા અંતરે ઘર કરવામાં આવે તો તે દોષ કરનારું થતું નથી. ૧૨૮

વિવિધોપસ્કરૈર્વૈશ્મ યત્ર સુવિધિનિર્વર્તતે ।

સૂત્રધારમૈટૈર્વૈઃ પૂર્ણં દુર્ગં પ્રકારયેત્ ॥૧૨૯॥ ઇતિ નગરાણિ

વિવિધ પ્રકારનાં સાધનોથી ભરપુર ઘર બનાવવાં કે જેથી તેમાં નગવડતા પૂર્વક રહી શકાય. આવાં ઘરામાં શિલ્પિઓ, સુલટો (સૈનિકો) તથા વૈદ્યોને વસાવવા. આવી રીતે કિલ્લો વસ્તીથી ભરેલો રહે તેવો બનાવવો. ૧૨૯

નોંધ—આટલા શ્લોકો ઘરના પ્રસ્તાર કરવાની રીત બનાવનારા હૃડમા શ્લોકની પહેલાં રાજસ્થાનની પ્રતમાં વધારે છે અને તેમાં ગૃહનિર્માણની કેટલીક આરી રીતો સમ-બધેલી હોવાથી તે ઉપયોગી પણ છે. આ શ્લોકો મૂળમાં અન્ધાન્તરમાંથી સંગ્રહ કરી મૂકવામાં આવ્યા હોય તો આશ્ચર્ય નથી. કારણુ ગુજરાતની પ્રતમાં ઘૂટી લાગતી નથી.

શ્રી મંડન સૂત્રધાર વિરચિત વાસ્તુસાર ગ્રંથ સંતીકવ્યનુવાદ પદ્મશ્રી સ્થપતિ પ્રભાશંકર ચોપડભાઈ સોમપુરાએ કરેલ છે.

—સંપાદક

(સંપૂર્ણ)

